

M. ŞEHMUS GÜZEL

FELSEFE ÜZERİNE

2.baskı

ekitap.ayorum.com

M. ŞEHMUS GÜZEL

FELSEFE ÜZERİNE

gözden geçirilmiş ikinci baskı

Abidin Dino'un anısına.

Bu çalışma bu başlıkla, 2011’de, Kardelen Yayıncılık tarafından İstanbul’da okuyucuya sunuldu. Bugün ekitap olarak gözden geçirilmiş ikinci baskısını takdim ve hediye ediyorum. Bütün metni başından sonuna okudum, birkaç düzelti, bir-iki çıkarma, bir-iki de mini ek yaptım. Bu haliyle işe yarayabileceğini düşünüyorum. İyi okumalar.

ekitap biçiminde sunumu: Aralık 2020

Yapıt: M. Şehmus GÜZEL

Teknik yönetmen ve kapak: Ferruh DİNÇKAL

Dizgi : MŞG

İSN : Belki gelecek. Belki gelmeyecek. Zamana, duruma, gelişmelere bağlı.

Bu yapıtın yayın hakları yazarına aittir.

Kitaptan edinmek için iletişim : Gerekirse. Şimdilik ekitap.ayorum.com deyin, tıklayın, « indirin », götürün.

Hediyemizdir.

Kitaptan edinmek için iletişim: Gerekirse. Şimdilik ekitap.ayorum.com deyin, tıklayın, “indirin”, götürün.

Hediyemizdir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
DÜŞÜNMEK	7
ŞAŞIRMAK.....	13
DİNLEMEK	15
MUTLULUK	15
GÜZEL KONUŞMAK.....	16
YOLCULUK	17
SORU(LAR) SORMAK	22
MEKÂNLAR	26
FELSEFE DİNLE HESAPLAŞIYOR.....	32
ÇEVİRİ VE ÖLÜM.....	34
MASALLAR.....	35
AYDINLIĞIN VOLTAİRE'CI DOĞUŞU	37
VOLTAİRE'İN GÜNCELLİĞİ.....	38
LE SIÈCLE DES LUMIÈRES.....	42
KADIN - EKSİK	46
AKIL - LAİK	47
HOŞGÖRÜ : AYDIN(OLMAK)LANMAK İÇİN	49
AYDIN OLMAK ZORDUR	54
YENİ DİN SAVAŞLARI, YENİDEN AKIL-LANMAK.....	56
FRANSA'DA FELSEFE TARTIŞMALARI	62
YUVARLAK MASADA SÖZÜ EDİLEN KAYNAKLAR	97

MARTİN HEİDEGGER.....	99
HEİDEGGER'İN GÜNCELLİĞİ.....	101
HEİDEGGER VE NAZİZM.....	104
HEİDEGGER DÜŞÜNCESİ.....	106
HEİDEGGER'DEN SONRA DÜŞÜNMEK.....	108
HEİDEGGER VE GÜNÜMÜZÜN FİLOZOFLARI.....	111
"TEKİL DÜŞÜNCE" VE HEİDEGGER.....	113
"1000 YÜZLÜ" MİCHEL FOUCAULT, KURAL DIŞI FİLOZOF.....	118
BİR DOSTTAN ÖZGEÇMİŞ HİKAYESİ.....	119
« DOĞUŞTAN İSYANCI ».....	120
FOUCAULT FİLOZOF.....	123
POST-MODERN / POST-AKILCILIK / AKILCILIK-SONRASI.....	126
CLAUDE LEVİ-STRAUSS İLE DÜNDEN YARINA.....	131

GİRİŞ

I

DÜŞÜNMEK

Filozof ile felsefeci aynı anlama gelmez. Bu iki meslek birbirinden farklıdır. Ama bunu ille birbirine zıttılar anlamında da algılamamak gerekiyor. Felsefeci ve filozof nasıl tanımlanabilir o zaman? Aynı ayrı işler, aynı ayrı meslekler icra eden insanların tanımları da mutlaka farklı olacaktır.

Felsefe ile ilgilenen felsefeci olabilir. Ama filozof başka bir mesleğin sahibidir. Bu ayrı bir meslektir.

Felsefeci felsefe ders(ler)ini verenlere takılan bir isim de olabilir isterseniz.

Filozofun birçok tanımı yapılabilir. Filozofun birçok anlamı vardır. Felsefenin de. Bunlardan birkaçını burada aktarmak istiyorum. Elbette bunlara inanmak, katılmak veya inanmamak, katılmamak birimizden öbürümüze değişebilir.

İnanmak ve katılmak ta olası. Terside. Bunlar göreceli şeylerdir demek istiyorum. Tam bir özgürlük ve bireysel düzeyde bağımsızlık içinde. Bu kesin. Bu çok açık.

Evet felsefenin pek çok anlamı bulunuyor: İşte birkaç örnek:

Felsefe hikmet bilgisidir. Hikmet ve marifet sevgisidir.

Bir bilimin temel kurallarıdır. İlkeleridir.

Tanınmış bir filozofa ait özel bir meslektir.

Felsefe tabiat, huy ve mizaç sakinliğidir. Bir tür rahatlaktır.

Felsefe sabırlı olmayı bilmektir: Her türlü karamsarlık, felaket ve olumsuzluklar karşısında sabrını korumayı bilmektir.

Felsefe rahatlık aşkıdır.

Bilgenin dostluğudur. Bizzat bilgeliktir.

Filozofun anlamı da birçok: Olumlu ve olumsuz taraflarından birine ya da öbürüne öncelik veren pek çok tanımı vardır:

Filozof, örneğin, "mantalitelerin değişmesine çalışan insandır" biçiminde tanımlanabilir. "Mantallite" sözcüğü Türkçeye Fransızcadan getirildi: Fransızcası **mentalié**'dir. Yani zihniyet. Veya anlayış. Yani düşünce veya kanı. Artık nasıl uygun görürseniz öyle. En zor değiştirilebilen şeyin de bu olduğunu öteden beri biliyoruz. Bunu bilmek bile bir tür bilgelik işaretidir. Bunun değişmesi için ve/veya bunu değiştirmek için çabalamaya başladığımız zaman "filozofluk evi"ni eşğini aştık demektir. Evet hepimiz bu işe girişebiliriz.

Filozof « bir yaratıcıdır: Düşünceler alanında yaratıcı ve ürün vericidir » şeklinde de tanımlanabilir: Bu anlamda burada bir kez daha ve hemen belirtmeli felsefe dersi veren veya felsefi kitapları çevirenler (çeviri bir yerde bir dilden başka birine aktarma olduğu için) filozof sayıl(a)mazlar. Sayılmamalıdır. Elbette bir filozof aynı zamanda felsefi bir kitabı çevirebilir. O zaman bu filozof aynı zamanda çevirmen de sayılabilir. İsterse elbette.

"Filozof sadece düşünceler tarihçisi olmamalıdır." O zaman ortaokulda, lisede, üniversitede felsefe dersleri okutan, veren öğretmen filozof sayılmamalı. Sayılmaz. Ortaokul ve/veya lise öğretmenlerinden, üniversite öğretim üyelerinden filozof çıkmaz

demiyorum. Bütün öğretmenlerin veya öğretim üyelerinin sadece bu konuda ders verdikleri için ille filozof olarak tanımlanamayacaklarını belirtmek istiyorum.

Peki o zaman felsefeyi yeniden tanımlamaya çalışabilir miyiz? Felsefe nedir? Felsefeyi nasıl tanımlayabiliriz?

Felsefe, "düşünmeye yardım etmektir." Felsefe, "düşünceyi geliştirici ve aydınlatıcıdır."

Felsefe yeni konseptler yaratmaktır. Yeni konseptler önermektir.

Nusret Hızır şu tanımlı önerir: "Felsefenin bilim önermelerinin mantıksal analizi olarak tanımlayabileceğimiz bir etkinlik olduğu kanısındayım. (...) Felsefenin bir bilgi dizesi (sistemi) değil, bir etkinlik olduğunu düşünüyorum."

İnsanlara yazmayı ve okumayı öğretebiliyorsak eğer, DÜŞÜNMEYİ de öğretebiliriz.

DÜŞÜNMEYİ BİLMEK MÜMKÜNDÜR. Bu, her zaman ve her yerde ve herkes için o kadar kolay değil. Hatta hiç kolay değil. Düşünmek, maalesef yazmak ve okumak gibi öğrenilemiyor. Neden? Martin Heidegger, **Was heisst denken?** Düşünmek nedir? Neye düşünmek diyoruz sorusunu sorduğu zaman, düşünmenin olanaklı olup olmadığını tartışıyordu. Bugün felsefede tartışılan en birincil konu budur: DÜŞÜNMEK OLASI MI? Herkes düşünme yeteneğine sahip mi?

Birçok ülkede birçok insan düşünme yanlısı bile değil. Bırakınız düşünmek için özel çaba harcamalarını.

Belki insanlar düşünmeye meraklı, ancak gerekli adımı at(a)mıyorlar. Neden?

DÜŞÜNMEK. Sadece varolmanın bir eylemi biçiminde düşünmek olabilir mi? Felsefe yapmak o zaman yaşamı düşündürmektir. Filozofluk ise düşüncesini yaşamaktır.

Ama herkes düşünüyor mu? Bu kesin değil. Beyinlerinin tamamını kullan(a)mayanların varolduğunu biliyoruz. Pek çok insan düşünmek bile istemiyor, bunu da biliyoruz. Bunu çok doğal bir biçimde ve apaçık ifade edenler bile var. En basit haliyle. Düşünmeyi bırakalım, tekrarlamak pahasına da olsa yazmalıyım: Düşün(e)meyenler, düşünmek istemeyenler bile var. Oysa hayatın hayat olabilmesi için düşünmek şart.

Dünyamızı, günümüzü, yarınımızı karartmamak için düşünmemiz gerek.

Başkalarının bizim için hazırladığı “düş-ün-ceyi” sorgulamadan benimsemememiz gerekiyor. Kendi düşünce süzgecimizden geçirmeden, eleştirel bir bakışla ince eleyip sık dokumadan hazırlap düşünceyi almamalıyız. Tembellikten kurtulmak şart. Düşünmek çünkü sonuçta bir çaba istiyor. Bil(ebil)mek için düşünmek. Düşünmeyi, neden düşündüğünü anlamaya çalışmak.

O zaman yeniden soruyorum: Düşünmek olası mı? Düşünceyi eleştirmeyi kim düşünecek? “Deliler” deli olmayanlardan daha hızlı düşünenler midir?

Günümüz filozofları, dünün filozoflarını anlamaya, yorumlamaya veya düşündüklerini ya da düşünmek istediklerini yeniden düşünmeye veya düşünmeye çalışmaya çabalıyorlar. **Sujet** olarak insanı, bütün subjektivitesi ile insanı ve dünyayı anlamak için yöntemler bulmak amacıyla yeni bir felsefe, yeni bir düşünce biçimi oluşturmak için. Bugünkü felsefe, bu anlamda, bir yer ve yorumbilim biçimine dönüşüyor, dönüştü diyenler var.

Bir yerde soru çok basittir ve şudur: Ben mi iyi anladım? Ben daha(mı) iyi anladım.

Filozof gününün/günün(ün)/ zamanı(nın) adamı olmalıdır. Nasıl yaşamalı sorusuna yanıt aramalı mıdır? Başkalarının bu konuda düşündüklerini, söylediklerini, yazdıklarını okuyarak, yaşam üzerine kendi yargısını mı oluşturmalıdır?

Biz de başkalarının bu konuda yazdıklarını, söylediklerini dinleyerek, okuyarak, dinleyerek kendi yargımızı oluşturabilir miyiz?

Evet birincil derecede önemli sorulardan birkaçı bunlardır işte: Nasıl yaşamalı? Nasıl mutlu olmalı? Nasıl eğlenmeli? Nasıl başkalarına yardımcı olabilmeli? Felsefenin ve filozofun yanıtlaması gereken birkaç soru daha.

Fransız filozof Gilles Deleuze, felsefi düşünce "göçebe düşünce"dir diyor. Yani "bütün sınırlarını aşan, bütün uygarlıklardan kavramlar alarak yola düşmüş, kendini özne olarak tanımlamadan düşünmeyi gerçekleştirmek olan yersiz-yurtsuzlaşmış insandır filozof. Filozof bütün sınırlarını aşabildikten alacağı kavramlarını ödünç aldıktan sonra kendine özgü düşünendir (mi?), düşünen(mi)dir:"

İşte bu bağlamda HEPİMİZ GÖÇEBEYİZ demenin bir anlamı oluyor. Evet hepimiz göçebeyiz çünkü hepimiz başka "dünyalardan", başka uygarlıklardan, başka dil, kültür ve geleneklerden kavramlar alıyoruz. Evet ödünç alıyoruz ama süreç içinde, kendi yaşamımız içinde onlardan yararlanmayı asla ihmal etmiyoruz. Burada yazar, şair ve sanatçılar için bu yaşamın içinde elbette yarattıklarını da eklemek gerekiyor. Veya bir ana-babanın çocuklarını yetiştirmek için çevresindeki, gidip gördüğü mekanlardaki kültür alış-verişi ve bundan sonra çocuklarını veya çocuğunu yetiştirmesinde yeni

ama bizzat kendisinin yarattığı (burada da yaratmak söz konusudur, dikkatinizi rica ediyorum) yöntem kullanmasını da bu çerçevede değerlendirmemiz gerekiyor.

Böylece bir kaynaşma, bir üreyip çoğalma, bir çalkalanma, bir gidip-gelme, bir dolaşma, bir dolaşım, bir iletişim, bir dokunma (bin ah işitme!), bir okşama, bir sevişme, bir yapışma, bir bütünleşme, bir kendinden geçme ki sorma gitsin. Evet bu şekilde hepimiz göçebeyiz.

Michel Foucault'ya göre, felsefi düşünce bilineni meşrulaştırmak için kullanılmamalıdır Felsefe başka türlü nasıl ve nereye kadar düşünülebileceğini bilmek için kullanılmalıdır. Ve bu amaçla varmak için araştırmaya yönelik sürekli ve düzenli çaba ve girişimi teşvik etmelidir.

Michel Foucault felsefesi, kendi deyişiyile bir **“cheminement”** (yol alma) ve bir **“pietinement”** (yerinde sayma) dır. Bu felsefe duraksamalar, tereddütler, endişelerle yüklüdür. Bugün, Foucault'nun yapıtlarına **“açıklayıcı yöntemleri”** uygulamak zamanı geldi diyenler var. Yani kendisinin incelediği şeylere, konulara uyguladığı **généalogie** (soy, soy kütüğü bilimi) ve **interprétation** (açıklama, yorumlama) yöntemlerini... Yani **“gerçek oyunları”**nı... Bu konuda sorumluluk artık **“çiçeği burnunda”** filozoflarda. Ve eskilerden içindeki çocuğu öldürmemişlerde.

Hemen belirtmek te yarar var : Michel Foucault, sadece felsefeye değil tarihe, insanbilimine, toplumbilime de yeni bir bakış açısı getirdi. Arşivlerin kullanımında **“devrim”** yaptı demek abartma olmaz. Arkadaşı filozof Paul Veyne'in **Comment on écrit l'Histoire? Foucault révolutionne l'Histoire** (Tarih Nasıl Yazılır? Foucault Tarihi Kökünden Değiştiriyor) kitabı bu konuda bir örnektir.

Bir başka tarihçi, Arlette Farge, tarih çalışmalarında "Foucault'ya borcu"ndan söz ediyor. Borçlu olan sadece o değildir.

"Cogi to ergo sum" (Düşünüyorum o halde benim/varım) artık bilinenin en bilinenidir. Ama bugünkü konu-m-larda, bugünkü durumlarda, bugünkü yaşamlarda artık "Kaçıyorum! Öyleyse benim, varım"ı öneriyorum.

Öneri-yorum.

Bu size, başka birilerini/başka bir filozofu mu anımsatıyor? Olabilir. Ve doğaldır da: Çünkü f'ilozofluk aynı zamanda bir İNSANLIK DURUMU/HALİ/KONU-MUDUR DA.

Gidiyorum/kaçıyorum o halde varım/benim. İşte yeni. Gidiyorum nereye? Aramaya. Neyi aramaya ? Yolu. GİDİ-YORUM. Seni gidiyorum-seni ! Gidiyorum: Gün-eş-e. Gidiyorum: Güneşe yanmaya, GÜN'e eş olmaya. Gidiyorum: Günlük güneşlik olmaya. Şimdi artık "gitmek" zamanıdır.

Şimdi artık dönmek ZAMANIDIR. Kaldığımız yer(ler)e. Sadece (geri) dönmek. Ama nasıl?

II

ŞAŞIRMAK

Eski Yunanlılar felsefenin THEORİA kavramından, yani BAKMAK, SEYRETMEK, SEYİRETMEK, şeyler karşısında ilk kez karşılaşıyormuşçasına ŞAŞKINLIK DUYMAK'TAN geldiğini düşündüler. Felsefe seyretmek anlamına gelen THEORİA sözcüğünden/fiilinden kaynaklanır. Bugün kimi filozof yeniden bu kavrama dönmekten yanalar: ŞAŞIRMAK.

Filozof, yaşamayı bir alışkanlık gibi almayandır. Yaşamı her an şaşkınlıkla, merakla izleyendir. Yaşama asla alışmayandır. Bulaşmayandır. Alışkanlıktan kaçınandır. Yaşam, açıklanması zor/açıklanamaz, sihirli, gizemli, bilmececi/bilinmemeci kalır hep. Kimi sorularına yanıt aransa, kimi yeni sorular sorulsa, kimi eski sorular güncelleştirilse bile. Filozof hep şaşırır/şaşkın bir çocuktur. Yeni doğan çocuğun her dokunduğuna (ELİN/DOKUNMANIN ÖNEMİ. Birazdan göreceğimiz gibi, Abidin Dino ile söyleşimizde değiniyoruz bu konuya), her ayırdına vardığında duyumsadığı şaşkınlık gibi yani. Filozofun çocukla birincil yakınlığıdır bu.

Büyüdükçe, YAŞAMA ALIŞTIKÇA VE ONU NORMAL, evet "NORMAL" buldukça, çocuk çocukluğundan maalesef çıkar. Yaşam artık onu şaşırtmaz. Oysa filozof, BÜYÜDÜKCE BİLE ŞAŞIRMASINI BİLENDİR. İyi bir filozof olmanın istenen en baştaki şartı şaşırmaktır. Şaşırmayı bilmektir. Şaşıрма yetisine hep sahip olmaktır. Bir filozof, her gördüğü karşısında şaşırmasını bilir: Her gördüğüne, "Ben bunu daha önce görmüştüm" diyenden filozof, bilge olmaz. O halde soru BAKMAYI BİLMEKTİR.

BAKMAK: Bakış "ısrarlı" ve "delici" olduğu oranda, görünen daha yakınlaşır. Görünen daha iyi görünür. Ancak bu sayede "görünmeyenlerde" görünür kılınır. Bakan göz görebilir ancak. Başkası değil. Bu konuya aşağıda yeniden döneceğim. Gecesiz geceler. Siyah dökülmüş geceler. Günsüz günler. Güneşi kaçmış günler. Başka türlü nasıl GÖRÜNEBİLİR, SEYREDİLEBİLİR, BAKILABİLİR?

Boyanmış gökyüzü. Uzak ülkelerin anıları, ortak hafızalar. Çocukluk anılarımızın, günlerimizin ve gecelerimizin paramparça olmuş kırıntıları. Uçup giden ama içimizde, derinliklerimizde

saklamaya çabaladığımız çocukluklarımızın ülkesinde demirlemiş, çeliklenmiş, kıvrılıp kalmış düşüncelerimiz. Şaşkınlıklarımız.

ELİN alanı. Elin öğrettikleri. Elle alışverişler. TOKALAŞMAK. YUMRUKLAŞMAK. SEVMEK. SEVİŞMEK. ELLERİN ÖĞRETTİKLERİ.

Görünenle görünmeyenlerin kesiştikleri nokta.

Önce felsefeyi belki öğrenemeyiz. Ama felsefi biçimde düşünmeyi öğrenmek olası(mı?).

III

DİNLEMEK

İnsanın ve insanın toplum içindeki yerinin incelenmesi. Araştırılması. Dinlerin, mitolojilerin egemenliğine bu konuda son vermek. Bilgelige, marifetli olmaya, huy ve mizaç sakinliğine ulaşabilmek için araştırmak. Bir filozof asla çok az şey bildiğini unutmayan düşündürdür. Adam asla çok az şey bildiğini unutmamalıdır. Bilge DİNLEMİYİ bilendir. İlle benim dediklerim dediktir demeyendir filozof. Bilgelik budur işte.

IV

MUTLULUK

MUTLULUK NEDİR? Jean Paul Sartre, "Oyun varlığın ilk şiiiridir" diyor. Bir Çin atasözü aynen şunu dile getiriyor: "Eğlenceli bir gün, sonsuzluk günüdür." Aristo ise daha önce "Oyna, oynadıkça ciddileşeceksin. » demişti.

OYUN, EĞLENMEK yaşamın olmazsa olmazlarıdır. Eğlenmek, oynamak, düşünce sahibi olmak için bir parça düşünmek gerekiyor. Marx, her türlü "yabancılamaya" karşı OYUN OYNAMAYI boşuna mı öneriyor?

Mutlu olmak. Mutlu olunabilir mi sorusunu sormak ve soruyu düşünmek. Bu bile yeter: Mutlu olmak için.

"Büyüdükçe" niçin artık oyun oynamaktan vazgeçilir? Niçin oyun oynamaya son verilir? Mutlu olmak için oyun oynamaya lütfen ARA VERMEYİNİZ.

V

GÜZEL KONUŞMAK

Felsefe güzel konuşmak sanatıdır aynı zamanda. Veya başka zamanda. Güzel konuşmak ve GÜZEL KONUŞMAYI BİLMEK. İktidarın ve iktidar sahiplerinin dinlettikleri konuşmalarını bırakınız. İktidarın ve iyi saatte olsunların nutuklarını bırakınız geçsinler. Ve bekleyiniz : Herkesin, her birimizin tatlı, gizemli ve tadına doyum olmaz konuşmalarımızı, güzel konuşmalarımızı bekleyiniz. Dinleyiniz. Ve onlara öncelik veriniz.

SONUÇ: felsefe ekmeğe katık olabilir mi?

Ve yanıt: Evet olur. Ekmeksiz bile yenebilir.

VI

YOLCULUK

AKIL/US (RAISON) yanında DUYGULARIMIZ (SENS) da var ebette. Sanatçıların "delilik", "delirme" anlarında ortaya çıkan duygular. Bilinen "hastalık" gibi değerlendirilen delilikten farklı.

Ody Saban'ın resim yaparkenki konumunu anlatıyorum:

Ody'ninki gerçeküstü veya gerçekaltı değil. Gerçek ötesi veya gerçek yanıdır. Yani yeni bir tür "gerçeküstülük" isterseniz. Kaygı ve korkularımızın etkisiyle gerçeği "dağıtmak", « darmadağınık etmek ». Gerçekle tüm bağlar kopmamıştır (henüz). Varlıkları bozup, değiştirerek gerçekleştirmektir söz konusu olan. Kaygı veren, korkularımızı uyandıran/yeniden harekete geçiren resimler. Çocukluklarımızın hayaletleri. Fantomalar. Çizgiler resim oluyor. Resimler tablo kenarlarında yeniden çizgiye dönüşüyor. Yazı oluyorlar. Ve ressam kendi dünyasını yaratıyor. Küçük desenlerle dolu ressamın kendi "dünyası". Tablolar. Kanallarla, yollarla, köprülerle, tünellerle, dallarla birbirine bağlı desenler. Anılar. Korkular. Ressam bir süre sonra, kendisinin bile yaptıklarını "unuttuğunu" itiraf ediyor ve ekliyor: « Çok inceleme yaptığım zaman 'delirmeye' başlıyorum. »

İşte anlatmaya çalıştığım ana ulaştık.

Parça parça olmuş insanoğlu. Rüyalarımız ve kabuslarımızla yaşam birbirine kenetlenmiş. Hangisi daha gerçek? Nietzsche, yaşamı boyunca annesinden ve kızkardeşinden kaçmak istedi.

Ressam, sanatçı ve filozof, ailesinin, ilk çocukluk ve ilk gençlik yıllarının peşini bırakmasını istiyor.

Kaçmak çünkü aynı zamanda, kendimizle hesaplaşmaktır. Belki. Belki de değil. Ve büyük olasılıkla sadece yeryüzüne niçin geliyoruz sorusunu sormaktır. Aynı zamanda.

Felsefe yapan duyumlardan uzaklaşamaz. Edebiyatçıların öncelikle ilgilendiği, ilgilenmek istediği duyular "dünyası" da felsefenin alanına girer. Rüya içinde rüya. İçselleştirmek duyusu. Görünmeyen ve doğurgan içsellik. Toplanmış, bir araya getirilmiş hafıza : Ortak hafıza. İnanılmaz, dayanılmaz bir "firar etmek" arzusu.

Heykeltıraş Fransoise Giannesini'nin "dünyasına" şaşkınlıkla bakalım: Rüyamsı bir "göçebe" dünyasıdır bu. Başı boş, kaçmak yanlısı bir dünya. Sözcükler ve imajların akıntısına kapılmış romansı anlatımlarla çocukluk durumlarının karışımı ve birleşimidir. Ailemsi anılarla, nereden kaldıkları, nasıl kaldıkları bilinmeyen bulanık belli belirsiz köylülük, insanlık anılarının karışımı. Tamamı sanatçının kendinden « sulanan », beslenen bir dünyadır. Bu imajlar karşısında durmaksızın hareketlilik halidir. Kendi hafızasında yolculuktur. Kendi "hayaletleri », « fantomaları", anıları ve daha bilmemneleriyle "karşılıklı konuşmalar"dır.

Peki o zaman yolculuklarımızı kim düzenliyor: Kimler?

Sizi bu tür bir "yolculuğa" davet ediyorum. Hareket-etmeyen, hiçbir yere gitmeyen, masmavi bir gemide, otobüste, trende, uçakta hareketsiz bir yolculuğun paramparça olmuş anlarını birlikte "yaşamaya" davet ediyorum. Rüyamsı bir göçebelik.

Işık, sanat eserlerinin "içinden" geliyor. Duyumlardan oluşan bloklar: Kİ DİLİN yerini alıyorlar. O kadar duygulanıyorum ki DİLİMİ yutuyorum. Sesimi yitiriyorum. Kendimizin en derinliklerinden gelen kendiliklerimiz. Ortak bir DİL. ORTAK BİRDİL. DİL.

Birçok "dünya" arasında asılı duran bu iç yolculuk. Yolculuğa çıktığında nasıl ORTAK BİR DİLE dönüşüyor? Dönüşür? İnsan sadece insanda yaşar: İç yol.

İç maceralar sadece yolculuklarla başlarlar. "Uzağa yolculuk" aslında "kendi kendimiz içinde yolculuktan" başka bir şey değildir. Gizli; çok gizli, gizemli, çok gizemli bir "yolcu" ile...

Hafızanın yaraları.

Zamanın yara izleri.

Yeniden başlamların yada sadece başlamların bilinmezliği, bilmecesi.

Yaratıcılığın gizemi. Bütün doğuşların, yeniden doğuşların-gün ağarması/tanı.

İŞTE VARDIK : BURASIDIR SON DURAK. VE BURADA İNMELİDİR HERKES.

"Hafıza, yoklara/ortalarda görünmeyenlere baktığımız bir aynadır. Ölenin/öldürülenin anısı yoktur sanılmasın. ÖLENİN ANISINI, ORTAK DEFTERDE YAKINLARI SAKLAR, YAKINLARI YAŞATIR. Kalanlar gidenlerin anılarını yaşatır çığlıklarında.

Ortak hafıza, ortak defterin somutlaşmadan soyutlaşmaya geçtiği andır. Bütünüdür. Saklanmış, bozulmaz bir biçimde bir arada tutulmasıdır : Geçenleri...

Geçenleri seyrediyorum: Ve bir kez de ben diğerleri gibi geçiyorum. Acaba beni de seyrediyorlar mı?

Dağların, yüce dağların ulaşılmaz tepelerini seyreyliyorum. Şaşkınlıkla seyrediyorum. Şaşıyorum. Karlı manzaralara bakarak. 12 belki 14 yaşlarındayım henüz. Bugünkü gibi. Aynen. Gerçek bir tutku doğuyor: O yüce dağlar. Aşılmaz dağlar. Benim ülkemin

dağları. Yürümek. Tırmanmak. Seyrelemek. Yeniden yürümek. Yeniden tırmanmak... Sesler duyuyorum. Sesler hey !

Renklerle kuşanmış, nefes kesen bir "dünya". Kuşanmış her bir yanda. Sürekli/her zaman bakmak için antrenman yapmalıyız. Bilinçle bilinçaltı arasında salıncakla sallanır gibi. Bir tür dans gibi:

Geçen bir geçici.

Gerçek bilinç. Tanımak, içerden, en derinden gelendir.

En akıllı olan, bilmediğini bilendir.

Neden bazıları "görebiliyorlar"? Bazıları "göremiyorlar"? Şeylerle birlikte, bazen onlara rağmen, şeylerin arkasındaki, içindeki, yanındaki, çevresindeki, ötesindeki ve berisindekileri GÖRMEK, ANLAMAK, ÇÖZMEK.

« GÖRÜNTÜ »nün GERÇEKLiĞE, SÖZÜN YAZIYA egemen olmaya çabaladığı, olmaya başladığı günümüzde, "görünmeyenleri" görmeye çalışmak başlı başına felsefi bir uğraştır evet. Her türlü televizyon kanalları ve benzeri yollarla dört bir yanından çevrilen, kuşatılan insanın imajlara, görüntülere, görüntü olarak sunulanlara inanması isteniyor. Görüntüsü olmayan neredeyse "varolmayan" konumuna konuluyor.

Filozof, bu aşamada devreye girendir : Görüntülerin asıl görünmesi gerekenler olmadığı için. Görüntülerin gerçeklik olmadığını belirtmek için.

Fazla, çok fazla imajdan, seçme yapmasını bilmek. Hiç bir şeyin doğru olmadığını anlatmak. Ama doğru olmayan her şeyde yine de doğru olan bir şeylerin varlığına işaret etmek.

Türkiye'de Sevim Burak öykü, tiyatro ve diğer çalışmalarında bu konuda en ilginç örnekleri veren yazardır. Sadece yazar da

değildir : Görünenlere, gösterilenlere inanılmaması için uğraşandır. Görünenlerin görünenler, sadece görünenler olmadığını anlatandır.

*Sahibinin Sesi'*nde oyun olarak.

*Ah! Yarrab Yahova'*da öykü biçiminde bir daha okununca örneğin bunları bize anlattığı ortaya çıkarılır hemen...

*Yanık Saraylar'*da da öyle. *İşte Baş, İşte Gövde, İşte Kanatlar!* da da.

"Kendimi dahi zannediyorum." demesi boşuna mı? Arada bir "delirmesi", "uçması" da boşuna değil.

Vefat etmesinden sonra Sevim Burak meraklılarının artması bir rastlantı değil : Bu geç kalmış bir randevuya gelmektir.

*Yanık Sarayları'*nı Paris'te sahneye koyan ve bizzat oynayan tiyatro ustası Luiz Menase onun için aynen şunları dile getiriyor: "Sevim'e, yazdıklarında hiç bir şey doğru olmadığı ve doğru olmayanlarda yine de doğru bir şeyler bulunduğu için civa gibi bir şey diyorum. Sevim'e değil. Yazdıklarına. Yakalamak çok zor. Ve yakalanabilecek tek tarafı, bize verdiği ip ucu."

"Aynanın öte tarafına" ne zaman ve nasıl geçilir? Şeyin/nesnenin "içini", kapadığını, içerdiğini anlamanın sınırları nerede, bulanıklaşır? Binbir örneği var, başkaları tarafından anlatılan: İşte aklıma gelen iki örnek: Marco Ferreri'nin Marcello Mastroanni ve Catherine Spaak'lı ve çekimi başlı başına bir öykü olan, 1965ten 1969'a uzayan, *Break Up* isimli filmi, denemesi dememek için. Yoksa denemesi mi demeli? "Balonlara" kafayı takan "işadamının" aynanın öbür tarafına geçmesinin eğlenceli/karamsar öyküsüdür: "İlerlemiş toplumlardaki" insanın yazgısı üzerine düşünmek/derin düşünmek, yani meditasyondur tastamam.

Veya İngiliz Anthony Minghella'nın, Juliet Stevenson ve Alan Rickmanlı *Truly, Madly, Deeply* isimli filmi. 1991 tarihli film, eşini genç yaşta yitiren, az daha "bitiren" yazıyordum, genç bayanın istenci sonucu "gideni geri getirmesi" ancak, gelenin getirdiklerine, evet yani yeni arkadaşlarına dayanamaması ve bunun çevresindeki soru(n)lar sıralanır. Boşuna mı ?

"Ben", "bana", "benim" sözcüklerinin her söylenişlerinde dertlendirmesi neden?

VII

SORU(LAR) SORMAK

Kendimizi daha iyi tanımak için. Ve daha iyi yaşamak için sorular sormak: Mutlu olmak anlamında. Oyun oynamayı unutmadan.

Onat Kutlar'ın, "Onat Kutlar kimdir?" sorusuna verdiği bir yanıt var. Ocak 1988 tarihli *Yeni Düşün* dergisinde. "Kendini tanımak" açısından, kendini tanımlamak bakımından örnek vermek isterim. Meraklısına okumasını salık veriyorum.

Felsefi bir soru(n), tanımı gereği, herkesin, her kuşağın bir gün mutlaka karşılaştacağı bir soru(n)dur. Bu tür sorular sorarak, başka birçok konuda yanıt bulabiliriz. Soru sorarak yaşadığımızı ancak duyumsayabiliriz. Soru sorulmadan yaşanılabilen bir hayat tanıyor musunuz?

"Yaşamın anlamı nedir?" "Yaşamın anlamı" felsefenin temel konusu sayılan sorulardan, sorunlardan biridir. Felsefi yazı, felsefi çalışma, felsefi konuşma, sorulara daha çok yer vermesi ile diğerlerinden ayrılır. Soru sormak ille onları yanıtlamak anlamına

da gelmez. Bu belli bir akıl, mantık ve belli bir araştırma içinde düzenli sorular sormaktır. İşte felsefi bir uğraş. Her şey, evet bütün felsefi uğraş tek bir soru ile başlayabilir:

"Rakamlar nereden geliyorlar?" sorusu örneğin. Ya da "Rakamların kökeni nedir?". Ya da "İnsan varlığı en büyük değer değil midir?". "Kendime bir fotoğraf makinesi aldım: Fotoğraf çekmeli miyim? Çekmemeli miyim?" "Kalem satın aldım. Yazmalı mıyım? Yazmamalı mıyım?" "İnsanlar savaşmak zorunda mı? Barış içinde niçin yaşayamıyoruz?" "İlle kader sahibi olmak zorunda mıyız?" "Bir kader sahibi olduğuna inanmak başlı başına bir övünme değil midir?" "Bir yaşama kaç ömür, kaç ülke sığdırılabilir?" "Sanat rahat ve konfor içinde ge1işebilir mi? Yoksa sanat ille bir acının ifade edilme biçimi midir?"

Soru(n), konu mutlaka çok önemlidir. Daha önemlisi soru(nu)yu, konuyu nasıl sorguladığımızdır.

Elbette ekmeğe, aşka, sevgiye, eğlenceye, oyuna ihtiyacımız var. Ama hepimizin ihtiyacı olan başka bir şey daha var : Kim olduğumuzu ve nerede yaşadığımızı bilmek.

Bu anlamda filozof kendi kendini arayıcıdır. Bu anlamda felsefi uğraş BEN KİMİM? Sorusu ile başlayabilir. Soru işareti burada çok önemli: BEN KİMİM? Adım, soyadım, sanım, lakabım, ana-babam, adresim belli. Daha ne istiyorsunuz? Ama daha daha? Yeryüzündeki birkaç milyar insanoğlundan biriyim: İki gözüm, iki kulağım, bir ağızım var. Birbirine benzeyen milyarlarca insandan biriyim. Ama daha daha...?

Arkadaşlarımızı, eşimizi seçebiliriz. Ama kendi kendimizi seçme olanağımız var mı? Şu an şu satırları niçin okuyorsunuz? Okumak yerine yemek, içmek, dolaşmak...

Seçimin "seçiminin" önemi ortada.

Bugün insanoğlu, erkek ve kadın, çocuk ve yaşı, genç ve ihtiyar şartlandırılmış durumdalar: Ev, aile, eş ve çocuk. İş, ücret, patron, gelir : Bir otomobil, bir ev : "iki anahtar. "ESİRLİK" değil midir bu? "Köleliğin" "modern zamanlardaki" tanımlanması değil midir bu?

Bugün burada. Ama ya yarın?

Ölüm yok. Aslında varolan "ölümün korkusu".

Peki bir gün öleceğimizi düşünmeden yaşadığımızı gerçekten duyumsayabiliyor muyuz? Biliyor muyuz? Yaşadığımızın tadına varmak için ille hasta olmamız mı gerek? Yaşadığımızın tadına varmak için ölümü, daha doğrusu ölüm korkusunu düşünmemizin gerekmesi acı değil mi?

Ya peki hiç ölmeyecekmiş gibi yaşayanlara ne demeli?

Dünya nereden geliyor? Nereden geliyoruz? Kimse bilemez gibi bir soru... Ama bu sorunun da sorulması gerek. Bu ve benzeri, kökenleri "kazıyan", "kurcalayan" sorular sorulmadan yaşanılmaz. "Dünya" sadece "evimiz", "köyümüz", "mahallemiz", "kasabamız", "kentimiz", "ülkemiz" mi? Böyle sananlar yaşıyor mu? Yeryüzü, evren kimin o zaman? Neden, kimden "doğma" bu evren? Hep var oldu denebilir mi? Her şeyin bir başlangıcı olması daha doğru değil mi? Daha yerinde olmaz mı? O halde evren bir şeylerden yaratıldı. Ama neden? Ve ne zaman? Ve nasıl? Ve kimlerce? Kim tarafından? Sorular çoğaldıkça felsefe derinleşir. Ve artık uğraş başlamıştır. Soru sormaktan asla kaçınmayınız.

Evren, "ince, uzun tüyleri olan bir tavşan olmasın?" "Kimsin? Dünya nereden geliyor?"

İşte bu iki soruyla başlayan ve küçük bir kız çocuğunun "dünyasını" sarsalayan felsefi bir romanla felsefeye başlamak isterseniz, Jostein Gaarder'in Fransızcaya *Le Monde de Sophie*, Türkçeye

Sophie'nin Dünyası diye çevrilen kitabını öneririm. Özellikle. Fransa'da Seuil Yayınevinin 1995 başında yayınladığı kitap çok kısa bir sürede bir milyona yakın sattı. Norveççeden (orijinal ismi: *Sofies Verden*) başka birçok dille de çevrilen kitap her yerde büyük ilgi topladı: Almanya'da örneğin bir milyondan fazla sattığı biliniyor. Bu felsefeye ilginin ne kadar canlı olduğunun ispatı değil midir ?

Bugünlerde çocuklarınızdan biri, diyelim okul dönüşü, çıkagelip size şu soruyu sorarsa sakın şaşırmayın: "Anneciğim, yaşamak garip değil mi?" Şaşırmayın, çünkü bu, çocuğunuzun büyük olasılıkla bir filozofun « çok akıllı » köpeği tarafından getirilen ilk felsefi soruları "aldı"ğını muştulamaktadır. BIRAKINIZ ÇOCUKLAR SORU SORSUNLAR HELE SİZ YAŞAMI DÜNYAYI "NORMAL" BULUYORSANIZ. Ve inanın lütfen bana, özellikle bu durumda.

Artık "kimliğinizi", kim olduğunuzu, nereden gelip nereye gittiğinizi, hatta neden gittiğinizi ve daha bir dizi soruyu sıralamak sırası sizdedir.

Kimlikleri yadsınanlar: "Kendi kendine yalan atabilir mi insan?" Size soruyorum: "Kendi kendinize yalan atabilir misiniz?" A olduğunuz halde "Ben B'yim" diyebilir misiniz? İşte günümüzün en önemli sorularından biri de budur.

"Ast-Kumandan" Markos kendi yanıtını veriyor. Meraklısı *Ya Basta ! (Yetti Artık !)* isimli iki ciltlik kitabını okuyabilir (Fransızcası için Dagorno Yayınları, Paris, 1994 ve 1996. Türkçesi için Belge Yayınları İstanbul, 1996). "Herşey herkese. Bize hiç bir şey." diyebilen Zapatistler ve önderleri, "itaat ederek kumanda etmeyi" öneriyorlar. Komik ve özellikle "ast- kumandan » gibi bir "unvanla" kendi kendini tanımlayan ve öyle anılan "dağ-başlığı" ve piposu ile Che Gueverra'dan sonra her türlü devrimci hayranını etkileyen, "Duvarın düşmesinden sonraki, ilk gerilla hareketi diye anılan

yoksullar eyleminin lideri Markos'un dediği gibi: "Çiçeği unutmayın: Yeşil sap, beyaz taç, kırmızı yapraklar... Ve bu arada yılanı hiç merak etmeyin; onun işini kartal halledecek."

Mutlaka. MUTLAKA. Y A BASTA! Çünkü ! Ya basta !

VIII

MEKÂNLAR

Var olmanın bir eylemi biçiminde düşünmek. Felsefe yapmak: Yaşamını düşünmek. Düşüncesini yaşamaktır. Ama herkes düşünüyor mu?

Beyinlerinin tamamını kullan(a)mayan pek çok insanın düşünmek bile istemediklerini biliyoruz.

Düşünmeyi bırakalım, düşün(e)meyenler, düşünmekten korkanlar, düşünmeyi bilmeyenler var.

"Düşünmemek için okuyorum, koşuyorum, geziyorum diyenler. OKU-YORUM-KOŞU-YORUM. GEZİ-YORUM.

Düşün dünyası. Düş-ün dünyası. DÜŞ-ÜN-MEK. Daha, çok ikincisi ki birincisi. Düşünmek oldukça hayat ta olacaktır. Karatmayınız yaşamınızı, dünyanızı, gününüzü, yarınınızı: DÜŞÜNÜNÜZ.

Uygarlık, bir yerde düşünme biçimidir. Başkaları nasıl düşünüyor diye kafa yormak, düşün(ebil)mek için bilmektir. Bil(ebil)mek için

düşünmektir. Düşündüğünü, neden düşündüğünü anlamaya çalışmaktır.

Düşünmek bütün yaşamımızı doldurabilir(mi?). Düşünmemek olası mı? Kim böyle bir şeyi kurabilir? Düşünceyi eleştirmeyi kim düşünecek?

"Deliler" (yeniden onlara dönüyoruz ileride bir kez daha karşılaşmak umuduyla) deli olmayanlardan daha hızlı düşünenler değil midir? Tekrar gibi ama tekrar değil.

MEKANLAR: Düşünmek için mekanın mutlaka bir önemi olduğunu iddia etmek olası. Her yerde düşünülebilir mi? Trende, otomobilde. Güneşte yürürken. Ormanda. Çölde. Dağda. Sessiz, ıssız bir noktada düşünceye yatmak olası mı? Kentte sessiz bir odada, bütün konforu içinde bir büroda. Okulda. Sınıfta. Fakültede. Anfide. Kütüphanede.

Bilinçli düşünce. Bilinçsiz düşünce. Düşünmeden düşünmek.

Her yerde düşünülebilir mi? Düşünmek için ideal mekân neresidir? Parkta, ağaçlık bir yerde dolaşırken olası mı düşünmek? Sinema da film seyredirken? Televizyon izlerken. Dağda, tepelere, zirvelere tırmanırken?

Düşünmek için yalnız olmak mı gerekir? Tek başına kalmak anlamında değil. Çok yememek, ama hesaplı ve arada bir iyi içmek iyi düşünmek için zorunlu mudur?

Düşünmeyi bilmek : Felsefi bazı sorular sormak değil miydi?

Bitmez toprak. Ey Toprak-Ana sen anlat. Aşınmaz kayaların sözlerini. Anlattıklarını. Sen anlat ne olur.

Amsterdam kenti neden sanki felsefi uğraş için biçilmiş kaftan gibi duruyor: En azından benim için? Bana öyle geliyor? Neden her

seferinde, Amsterdam'a gittiğim her seferde, Spinoza aklıma takılıyor? Baruch d'Espinoza nam. Yani Benedictus de Spinoza. 24 Kasım 1632'de Amsterdam'da doğdu. Portekizli Yahudi ailede. 21 şubat 1677'de La Haye'de "ayrıldı". Amsterdam, rıhtımı, akıl almaz büyüklükteki kilisesi, kilisesini çevreleyen küçücük sokakları ve sokaklarındaki « hayat kadınları »yla hala DÜŞÜNMELERE gebe. Spinoza'nın dini sorgulaması için bundan daha iyi mekan olabilir miydi ?

Prag, Viyana, Kafka, Kundera, Bolzano, Brentano, Husserl, Popper ve bütün geri kalanları : Viyana "okulu"mu demeli? Avusturya ve Çek felsefe(leri)mi?

ANADOLU : Mekânlar. Efes. Milet. Bodrum. Ve bugünkü mekânları.

AKDENİZ: Yeryüzünün « ortası ». Bitmez tükenmez bir git-gelin beşiği. « Bizim Deniz ».

Sartre denince akla Fransız usulü bir cafeden başkası niye gelmez hani mekân deyince? Ya da Henri IV Lisesi "sevgilileri" ile "fikir teatisi yaptığı" odalar: Simon günlük programını öylesine iyi ayarlıyordu ki filozofun çalışması aksamıyordu bir anlık olsa bile. Simon'u en çok korkutanın Dalores Vanetti olduğunu da artık yazabiliriz. *Les Temps Modernes*'nin çalışma bürosu. "Rue des Blancs Manteaux" (Beyaz Mantolar Sokağı) konuşabilse. Gazete dağıttığı mekânlar. Vietnamlıları desteklemek için yürüyüş kolları. « Ben Vietnamlılardan yanayım » diyordu ve hemen peşinden ekliyodu « Ama Amerikalılara (halk anlamında) karşı değilim. Fakat Amerikalılar Vietnam'ı terketmeliler." Sartre deyince Russel Mahkemesi de akla gelir : Mehmet Ali Aybar ile yan yana oldukları mekân... Zamanı "genişletmek", kendisine ayrılan zaman cetvelini uzatabilmek için aldığı coridrane ile kendi kendini dopinklediği mekân(lar)... Bu da Sartre.

Marks deyince neden akla Londra'nın upuzun parkları gelir ? İşçi Enternasyonalî'nin toplantıları. Kavgaları. Kendisi önde, eşi ve çocukları arkada, uzun yürüyüş mekanları...

Mao ise dağ başında, ıpıssız bir noktadadır. "Uzun Yürüyüş" sonrasında. « Bir milyar Çinlinin karını doyuran adam, dünyanın en büyük açısı. » Bu son cümle Godard'dan.

Heidegger ve Marcuse'ü üniversite çalışma bürolarında ve anfilerinde düşünüyorum. Fakülte koridorlarında.

Lenin mutlaka bir kurultay çalışmasında ve iki seans arasında bir basamakta oturmuştur : Ve elindeki küçük defterine yazıyordu. Mutlaka.

Troçki bir tren yolculuğundadır. Gözlükleri yerliyerinde ve elinde mutlaka bir kitap.

Foucault, Paris'te ya Milli Kütüphane'dedir. *Bibliothèque Nationale* (kısaca BN). Ya da evindedir: Dalga geçmektedir. Foucault kimdir ? Bilgi bilimci. Düşünür Filozof. Yeri gelince yanıtlamaya çalışıyorum. *Cinselliğin Tarihi*'nde insanların iktidarlarca baskı altında tutuldukları zaman cinselliklerinin de baskı altına alındığını anlatması. Baskı mekanizmalarını ortaya çıkarmak. İstek ve aşkın, sevgi ve arzunun baskı altında tutulmasının olağan dışılığını gözler önüne sermek. Felsefe budur aynı zamanda.

Fransa'da felsefe varsa, Fransa'da filozof varsa eğer, Gilles Deleuze elbette en başta gelenlerdendir. Onun felsefesi bir tür gerilla değilse nedir? Deleuze'ün mekân(lar)ı fakültedir. Paris-VIII. Üniversitesi'nin değişik derslikleri ve anfileridir. Paris sokakları ve cafeleridir. Onun açısından felsefe ne seyirdir. Ne düşünme eylemidir. Ne de iletişim. Onun için felsefe, *concepts* (konseptler, yani kavramlar) yaratan bir eylemdir. Felsefe bize, kavramın

yaratıcı niteliğini söylemelidir. Kavramın yaratıcı niteliğinin ne olduğunu ancak felsefe söyleyebilir. Felsefe bilimler arası değildir. Bizzat kendisi bir bilimdir : Bilim ve sanatla titreşmeye ve yankılanmaya giren : Bir fonksiyonun kavramını bulmak.

Jacques Derrida, *construire* (inşa) yerine *dé-construire*'i (yapı-bozmayı) getirendir. Mekanları ENS (Öğretmen Yüksek Okulu) ve CIP (Felsefe Uluslararası Koleji) derslikleri ve geniş salonlarıdır. Onun için görmek, ölçmek, yapmak kadar yapı-bozmak, tartışmak, tartışmamak da önemlidir. "Yemek" yemek değildir. Özne nesneye, görüntü gerçekliğe, konuşma yazmaya, akıl doğaya eğemen olmaya başlamıştır. Batı felsefesinde. Nesne, gerçeklik, yazma ve doğa aşağı çekilmektedir.

Derrida, Fransa'da felsefenin liselerden kaldırılması için yapılan girişimleri zamanında önleyerek felsefenin kalıcı kılınmasında belirleyici oldu: Okullarda.

Ama felsefe elbette sadece okullarda "yapılmıyor" Paris'te. Felsefe mekânları, felsefe "coğrafyası", 5. *Arrondissement*'da (ilçede) Sainte-Genevieve Meydanı, Tepesi ve çevresidir: Pantheon'un yanı başında.

İşte o ortamda gel de Atina'yı, eski dönem Atinası'nı düşünme şimdi. Sorbonne hemen orada. Kütüphaneler de. Üç mü dört mü? Fakülteler mahallesi. Biraz aşağıda Collège de France : I. François Üniversite'ye meydan okumak için yaptırmış. Zamanında. Biraz ötede Hukuk Fakültesi. Okullar Sokağı'ndayız daha sonra. Bittiği noktada Jussieu Paris VI. ve VII. üniversiteleri binaları toplamı buradadır işte.

Bütün okulları sayamam. Saymıyorum. Ama Henri IV Lisesi unutulamaz: Sartre, çünkü bir köşeden çıkabilir.

Louis Le Grand Lisesi'ni de ihmal etmemeli.

Biraz ileride Censier sokağında Paris III. üniversitesi ve diğerlerini de unutmayalım.

Ulm sokağında ENS : Foucault'ların ve diğerlerinin okulu. Hani binbir sınavla, binbir zorlukla girilebilen. Ki Foucault ilk sınavda kazanamayınca, kendini Paris'te bir çatı-katı odasına "hapsedip », « kapayıp" ikincisini kazanmak için gece-gündüz çalışmak zorunluluğunu duyumsamıştır. Olsun. Ve kazanmıştır ikincisinde.

CİP aynı mahallededir: Araştırma Bakanlığı eski binalarının resmedilmesinden sonra taşınılan mekânda: Bu mekânın orta avlusu vurucudur: Ağaçların ululuğu Beyazıt Meydanı çınarlarını anımsatır.

Sessizlik de düşünmelere dalmaları.

Sorbonne'da, Jussieu'de, CİP'de ders dinlemeler ve ders vermeler. İşte Paris nam kentte felsefe yapılan mekânlar. Felsefe coğrafyasının « güneyi ».

« Kuzeyi » ise Paris VIII. Üniversitesi'ndedir. Paris'in kuzey, öksüz ve kaderine terkedilmiş banliyösüne doğru metro veya otobüsle gitmek gerekir. Yol uzundur ve düşünmeye de elverişlidir hani.

5. *Arrondissement*, ünlü öğrenci mahallesi *Quartier Latin*'e (Latin Mahallesi) tekabül ediyor: Biz oraya dönelim yeniden ve oradan çıkmayalım: Okullar yanında kitaplıklarını, kütüphanelerini saymak gerekir. Sadece onları da değil: Müzelerini de. Enstitülerini de. Ve "Bahçeleri"ni de: Jardin des Plantes" (Botanik Bahçesi diye çevrilebilir). "Jardin du Luxembourg" gibi... Sinemaları. Tiyatroları da unutulmamalı. Konser salonları. Üniversite lokantaları. Bütün bunlar, mekânın birer parçasıdır. Ayrılmaz parçaları. Sokakları

ki, binbir yürüyüşe, tartışmaya ve atışmaya tanık olmuşlardır. Onlar da bütünü parçalarıdır: Olmazsa olmazları anlamında.

Kiliseleri unutmayalım lütfen. Her türlü bulunur :

Katoliklerinki. Ortodokslarinki. Maronitlerinki. Protestanlarinki. Suriyelilerinki. Rumenlerinki.

Aynı mahallede Paris'in en Büyük en ünlü camisi de kendini ele verir: Hamamı ve lokantası ile.

Sinagog da uzakta değil. Ve aklınıza gelebilecek diğer tapınaklar da...

İşte böyle bir mahallede, böyle bir mekânda felsefe konuşulması kaçınılmazlaşır. Felsefe ve örneğin felsefenin din(ler)le hesaplaşması. Dine allahaSMARLADIK çekerken felsefeye hoş geldin diyen mekân burasıdır işte. Bir dakika bir mola vermenin de zamanı geldi : Buyurun demli bir çay içelim. « Çaylar şirketten » : Otobüste fels-EVE.

IX

FELSEFE DİNLE HESAPLAŞIYOR

Felsefenin dinle, dinin felsefeyle hesaplaşması zorunluymuş zaman içinde zamanın akıp gitmesi üzerine.

Dinin felsefeyle, felsefenin dinle hesaplaşması, tartışması yeni değil. Eskilere dayanıyor. Felsefe dünyaya bakışı ve yorumu toplumu ve birçok şeyi dini etkiden sıyırmaya başlayan, uğraştır çünkü, aynı zamanda:

Dinsel ve mistik açıklamalar, yanıtlar, yorumlar aşıldı felsefi uğraş ile. Yavaş yavaş. Eski Yunanda filozoflar doğayı açıklamaya çalıştılar: Mitlerin, yani efsanelerin ötesine geçerek. Dünyanın mitik, efsanevi kavramlaştırılması ile kopuşu simgeler bu.

Dinsel ve efsanelere dayalı düşünce biçiminden veya alışkanlığından AKILA, USA, *RAISON*'A ve deneyim üzerine kurulu, deneyime dayalı düşünce biçimine geçişir yaşanan. Dinden özgürleşmenin işaretleridir bunlar. Felsefe terimi yepyeni bir düşünme biçimini simgeliyor artık Daha önce dinler ve efsaneler SORU(N)LARA yanıt verirken, vermeye çabalarken artık filozoflar felsefeleriyle bu işi üstleniyorlar. Felsefi biçimde düşünmek doğuyor.

Düşünmek, anlamak ve anladığını anlamak.

Felsefe, akıl ve düşünmekle, dünyaya bakışla, dünya görüşü ile ilgilenince, ilgili olunca dinle çatışması kaçınılmazdı. Filozofların dinin ötesinde dünyayı yorumlamaları hesaplaşmanın nedenlerinden biridir. Din felsefenin ortadan kaldırılması için, filozoflara karşı mücadele başlattı. Nietzsche "tanrı düşmanı"dır. Heidegger "tanrıtanımaz"dır. Ve daha birçok örnek verilebilir.

Din, inanmışlık anlamında, cehaletin ve şiddetin kaynağı boyutunu aldı sık sık İnsanlık tarihinde. Körü körüne inanmışlık sonucu doğan, yaratılan din savaşları anımsatılabilir. Anımsanabilir. Aydınlanma felsefesinin böyle bir bağlamda ortaya atılması rastlantı değildir. İnsana, bilime ve tekniğe inanmak için. Bunu Voltaire'e ayırdığım ilk bölümde daha ayrıntılı bir biçimde göreceğiz. Dine karşı "müspet ilim" mücadelesidir artık bu.

Görül(e)meyen, elle dokunulamayan, denenmesi olanaksız bilgilere, verilere dayalı ve ispatı gayr-i mümkün inanmışlıklar yerine somut bilgilere ve belgelere dayalı inancın, bilincin

geçmesini DEVLETLER de önlemek istemiştir, isterler, istiyorlar : Bu açıdan devletlerin felsefeye karşı dini desteklemeleri hiç te şaşırtıcı değildir.

Devlet, aile kurumu, ordu, okul ve benzerleri, felsefenin "kendi sınırları" içine girmesini önlemek için ellerinden geleni arkalarına koymazlar. Ama felsefe de elleri kolları bağlı oturmaz !

X

ÇEVİRİ VE ÖLÜM

Felsefenin düşmanı çeviridir. Çeviri, hele kötü çeviri, felsefeyi öldürür. Felsefe sadece kendi dilinde yapılabilir. Başka dillere ait felsefi terimler, deyimler, sözcükler çevrilerek felsefe yapılamaz.

Fransızcada « çeviri (*traduction*) ihanettir (*trahison*) » deyişine rastlanır: Bunun en doğru olduğu alan felsefi alandır. Çeviride « ihanet"e bir şartla boyun eğebiliriz : Eğer çeviriyle alınan sözcük, terim ve deyimleri sorgulamak, onların yerine yenilerini önermek, asıl dili değiştirmek, çeviri yapılan dile yeni - sözcükler, terimler katmak ve yeni bir dil yaratmak söz konusuysa. O zaman çeviri yararlı bile olabilir.

Ancak çeviri asla « öldürmek" olmamalıdır:

Çevirmen çeviri yapılan dil ile kendi dilini "öldürmemelidir".

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de öteden beri, Tanzimat ve sonrasında örneğin, sadece taklitçilik yapıldığını biliyoruz: Çalarak, çırparak ve hatta birçok kez aslı ile çelişkili olarak aktarmacılık

yapılmıştır ve yapılmaya devam ediliyor. Bunun yarattığı sorunlara hem çeviri vesilesiyle hem de çevirilerdeki yanlışlar vesilesiyle aşağıda birkaç kez değiniyorum.

XI

MASALLAR

Anamın ve büyükanalarımın, ninelerimin anlattıkları masallar aklıma geliyor: Ejderhaları, cadıları, şeytanları, devleri ve daha bilmem neleriyle... Günümüz televizyon-aptal kutusu dizileri yerine yine o masalları anlatanlar olsa diyorum: Felsefeye daha yakınlaşırdık. Felsefi masallar, çünkü aynı zamanda nasıl yaşamayı öğretici derslerle doludurlar: Ve yeniden DERS ALMAYA ihtiyacımız olduğu da artık ve apaçık ortada.

Gökten üç elma düştü: Biri masalı yaratana, biri masalı anlatana biri masalı bir gün anlatacak olana...

Ne felsefeciyim, ne felsefe öğretmeniyim, ne de filozof. Bunu da böylece belirttikten sonra buyurun birlikte bir "YOLCULUK" yapalım diyorum :

Önce Voltaire' den ve AYDINLANMADAN, US-LANMADAN ve USLAN-MADAN başlayarak...

Yola çıkmadan önce lütfen hemen şunu eklememe izin veriniz :

Hiç ölmeyecekmiş gibi yaşayanlara ve davrananlara bu "yolculukta" maalesef yer yok: Onlar inebilirler. Çünkü bizi bekleyen "RAHAT ÖLÜM" dür. "MUTLU ÖLÜM".

(Paris, 26 Mart 2009. Gözden geçirilişi : 10-22 Aralık 2020.)

AYDINLIĞIN VOLTAİRE'CI DOĞUŞU

Hapishaneye, daha doğrusu zindana demeli, ilk düştüğünde henüz yirmi dört yaşındaydı. "İçeri girdiğinde" adı : François Marie soyadı: Arouet idi. Size hiç bir şey demiyor elbette. "Çıktığında" ise yazılarını M. de Voltaire diye imzalıyordu artık. Tanınıyorsunuz : Voltaire'den söz ediyorum.

Voltaire nam adam 21 Kasım 1694'te Paris'te doğdu. 30 Mayıs 1778'de yine Paris'te öbür tarafa göçtü. 17. Ve 18. yüzyılların adamı. Bunun önemi var mı ? Bilmiyorum. Ama geçerken not edeyim dedim. Belki bir önemi vardır.

1728'de Bastille zindanına atıldı.

"Aydınlanma(k) Çağı"nın en önemlilerinden biri olarak 1789 Fransız Burjuva Devriminin "akıl babalarından"dır.

Ama Devrimi göremedi. Bastille zindanının yerle bir edilmesini de. Bastille sözcüğü Fransızcaya, "zindana atılmak" anlamına gelen, "*embastiller*"yi bırakıp çekildi gitti. Şimdi Bastille Meydanında göklere yükselen özgürlük ve aydınlık/aydınlanmak anıtı dikili... Zaman ve halk konuştu çünkü.

Voltaire, zindan sonrasında İngiltere'ye sürgün, edildi. Sürgün yaradı: İngiltere'den "aydınlatıcı" bilgilerle donatılmış olarak döndü. O yılların İngiltere'si o günlerin Fransa'sasından "ileri"ydi. Voltaire'in sürgünlük dönemleri daha sonra Brüksel ve özellikle Cenevre yakınındaki Ferney'de sürdü: Otuz yıla yakın. Fransızların *le siecle des lumères* dediği bizde "aydınlanma çağı" diye çevrilen dönemin, 18. yüzyılın, üzerinden üç yüz, Voltaire'in doğuşundan bu yana ise üç yüz yıldan fazla zaman geçti. Ama bugüne baktığımızda, yeni din savaşlarını, yeni tür hoşgörüsüzlükleri ve

eski türlerinin şiddetle yeniden ve kitlesel sahnelenmesini İNSANLIĞIN ve tek tek İNSANIN, bir türlü yakasından silkip atamadığı barbarlıklar ve barbarların varlığını şaşkınlıkla izliyoruz.

20. yüzyıldakilerden sonra 21. yüzyılın ilk yılları da hoşgörüsüzlüklerin ve barbarlıkların yeniden yükselişlerini gözyaşları, cinayetler, kıyımlar, savaşlar ve iç savaşlar arasında yaşıyor... Sanki Voltaire'ler, Hugo'lar, Zola'lar, Sartre'lar yaşamadı. Sanki bu dünyadan İbni Rüşd'ler, Nâzım Hikmet'ler, Pir Sultan Abdal'lar, Abidin Dino'lar, Behice Boran'lar geçmedi...

Dinler ve hurafelerle, bağnazlıklar ve barbarlıklarla AKIL savaşı, kavgası, mücadelesi sürüyor. Ve AKIL kazanana dek sürmeye adaydır bu çatışma...

VOLTAİRE'İN GÜNCELLİĞİ

Böyle bir ortamda Voltaire elbette güncelliğini kazanıyor bir kez daha. Akıl, hoşgörü, aydın ve aydınlanma her sıkıntıya düştüğü/düşürüldüğü anlarda olduğu gibi. Binlerce, binlerce sayfa, öykü, masal (büyüklere masal), dramlar, yergiler, romanlar, taşlamalar ve yirmi bin kadar mektup yazdı Voltaire. Değınmediğı konu, yazmadığı sorun yok:

O günün basınında dilin gelişigüzel kullanımını eleştirdi. ABD'nin keşfine, "hastalıklar getirdiğı" için karşı çıktı. Aynı nedenle sigaraya ve tütüne muhalefet etti. Sömürgecilik sözcüğünden önce, hani bir anlamda Tarihten önce, anti-kolonyalist, yani sömürgecilik karşıtı tavırlar takındı : Avrupa'nın Amerika ve Asya'yı sömürgeleştirmek için kullandığı kıyım makinesini yerden yere

vurdu : "Onların değil, bizim onlara ihtiyacımız var." diyerek sömürgecilerin ikiyüzlülüğünü teşhir etti. Amerika ve Asya uygarlıklarının yıkımını şiddetle eleştirdi. Çinlilere ve Çin Uygarlığına hayranlığının, müthiş bir Konfiçyüs taraftarı olmasının nedenleri buralarda aranabilir.

Voltaire hoşgörüden yanadır. Devletin laikleştirilmesinden. Ve "öbür dünyada mutluluk" aranmasındansa bu dünyada, bugün yaşanan dünyada mutlu olunmasına çalışılmasından yanadır. Dinde hoşgörü şampiyonudur.

Bütün bu özellikleriyle Voltaire günümüzün adamı değil midir? Bugün yaşasaydı, bütün din savaşlarına karşı tavır alır ve herkesin tavır alması için de imza kampanyaları başlatır, binlerce mektup yazar, faksı, bilgisayar, çep telefonu sürekli çalışır : Bütün dünya aydınlarını harekete geçirmek için. Cezayirli aydınların yardımına koşardı. Taslima Nesrin'e destek verirdi. Aziz Nesin'e, Salman Rüştü'ye, Fikret Başkaya, İsmail Beşikçi, Haluk Gerger, Edip Polat, Akın Birdal, Eren Keskin, Ufuk Uras, Erol Zavar'a ve diğerlerine de.

Ulusal kurtuluş mücadelesi yürüten ulusların yanında yer alırdı, hiç kuşkusuz: İrlandalıların, Baskların, Saharalıların, Tuareglerin, Berberilerin, Kürtlerin, Tamulların, Sikhlerin ve diğerlerinin...

Döneminin birinci dereceden en önemli tanığı ve ahlaki bilinci ve vicdanı olan Voltaire, bugün de baş vurulacak, yol gösterici olabilecek bir AYDINDır.

Voltaire'in yakın arkadaşı, mektupdaşı, Markiz du Deffand, "18. yüzyıl, Voltaire yüzyılı olarak tanınacaktır, adlandırılacaktır." diye yazdığında bir tahmin, bir umut ileri sürüyordu. Yanılmadığı ortada. (1)

Voltaire, şair, romancı, dramaturg, matematikçi, siyasetçi, prens ve krallara ders verici, yol gösterici, tarihçi, gazeteci, mutlaka

düşünür ve belki filozof ve hatta işletmecidir. Patrondur : Birkaç işletme yaratıp işçi çalıştırmıştır.

Biliyorum, bizde, yani Türkiye nam ülkede, aydın hele « ilerici aydın » deyince ille yoksul veya zar zor geçinen anlaşıldığı için (en azından kimilerince) Voltaire'in varlıklı oluşu, hele patronluğu şaşırtabilir. Ama hemen eklemeli ki O bu konuda yalnız değildi: Hugo ve Zola da zengindiler ve Borsada "alışverişten" kaçınmadılar. Yani hem eleştirdiler Fransa sömürgeciliğini ve bir ölçüde ekonomik düzenini hem de "paylarını" aldılar hem sömürgecilikten hem de merkantilizm ve kapitalizmden. Bu onlara yazımlarında ve çalışmalarında önemli bir bağımsızlık ta kazandırdı. Bu nokta bu açıdan da es geçilmemeli.

Bayan du Deffand'ın deyişiyle, Voltaire gece çalışmasını tercih ediyordu. "Müthiş bir gazeteci" diyenler var: Gazeteciliğin babasıydı, atasıydı Voltaire. Özellikle tadına doyum olmaz röportajlarıyla. Burada Türkçede yanlış olarak söyleşi yerine kullanılan, yazılan röportaj söz konusu değildir, gerçek ve tam anlamıyla röportajtan söz ediyorum.

1878'de Cumhuriyetçiler tarafından kurulan günlük siyasi gazeteyle *Le Voltaire* adının verilmesi bir rastlantı değildir. 1923'e kadar yayınlanan gazetenin kurucuları E. Menier ve A. Scholl'dur. Tanınmış yazarları arasında E. Zola, E. de Goncourt ve R. Poincare'yi saymak gerekir.

Voltaire, Tarih yazımında da öncüdür. Şu anlamdaki ki, hanedanların, kral, kraliçe ve benzerlerinin yaşamları yerine güncel tarihe önem vermiştir. Yani bugünün diliyle anlatmak istersek resmi tarih yerine toplumsal tarihe yönelmiştir. Voltaire'in "tarihi trajedi" türü yapıtları da bu bağlamda anılmaya değer, *La Mort de Louis XI* (XI. Louis'nin Ölümü) gibi.

Fransızcaya birçok sözcük armağan etmiştir: Önce *Le Voltaire*'den başlayalım: Kısa ayaklı, arkası yüksek ve hafifçe devrik koltuk anlamında. 19. Yüzyıl ortasında kullanılan koltuk. O günden günümüze, "Bir Voltaire aldım" denebiliyor.

Sonra *Le Voltairianisme* (Volteryanizm): Voltercilik. Voltaire felsefesi...

Daha sonra Voltairien veya Voltarienne: İnanmamayı, inanmamışlığı belirleyen bir sıfat olarak Fransızcaya yerleştiler. Dinsel sınıfa karşı olmayı belirten bir sıfat. Örneğin "*la bourgeoisie voltarienne contre la bourgeoisie catholique*" denildiğinde anlatılmak istenen budur : « Katolik burjuvaziye karşı voltaireci burjuvazi »... Dinle alay eden, onu Ti'ye alan voltaireci burjuvazinin katolik/dinci burjuvaya karşıtlığı" vurgulanır.

Dahası *L'esprit voltairien* ile doğrudan doğruya dinçi olmayan ve dine karşı düşünce anlatılır.

Voltaire, 18. yüzyıldaki en büyük aydındır.

Asıl önemi ise Victor Hugo (1802-1885), Emile Zola (1840-1902), Jean-Paul Sartre (1905-1980), Albert Camus (1913-1960)) Michel Foucault (1926-1984) ve diğerlerinin, Fransa'da aydın geleneğinin, öncüsü olmasıdır. (2)

Voltaire, düşüncesi ve aydın olarak yaptıklarıyla öncüdür. AYDIN'ın öncülüdür. Düşüncesi "*avant-gardiste*"dir: Dinsel hoşgörü, laiklik, dine ve her türlü dinsel inanışa karşı İNSANLIK yanlısı tutumuyla.

Hapishane/zindan ve sürgün, bir insanın kişiliğinin oluşumunda, yapılanmasında ciddi, belirleyici rol oynar. Ciddi, belirleyici bir rol oynayabilir. Bunlarla karşılaşmak zorunda kalan insanlardan kiminin entellektüel/aydın oluşumunda önemli kilometre

taşlarıdır. Voltaire'in yaşamında ve aydın olmakta yol alışında, hapishane ve sürgün başrollerdedir. Daha sonra Hugo, Sartre ve başka dünyaların başka aydınlarında olduğu gibi...

LE SİECLE DES LUMIÈRES

Buradaki Fransızca başlık şundan: Türkçede bu başlık yerine Aydınlanma Çağı konulabilir. Ama bu çevirinin orijinalini tam anlamıyla karşıladığından emin değilim. Böyle düşünen/yazan ilk değilim. Server Tanilli, örneğin, "Aydınlıklar Yüzyılı" deyimini tercih ediyor. (3)

Lumière, Fransızcada "ışık", " aydınlık" yanında, "çok zeki ve nitelikli kimse, beyin" anlamına geliyor. Çoğul olarak yazılınca, bizi ilgilendiren biçimiyle yani, *les lumières*, "bilgi veya kafa zenginliği/aydınlığı" anlamını taşıyor. Doğal zekâ, bilgi, kazanılmış bilgiler yani. Rousseau'nun "İnsanlar yobazlıklar ve tutkularansa *lumières* ile hareket ediyorlar" dediği zaman verdiği anlam yani.

Bilimler sayesinde veya doğal yollardan elde edilen bütün bilgiler, tanılar toplamı/hazinesidir LUMIÈRES. O halde adını verdiği yüzyılı, 18. Yüzyılı, Bilgiler/Tanılar Hazinesi yüzyılı, çağı olarak tanımlayabiliriz. Bu bir öneridir. Ya da akıl-ılan-mak çağı.

Çağın felsefesi ANSİKLOPEDİCİDİR. İşte bilgiler toplamı/hazinesi Denis Diderot'nun (1713-1784) öncülüğündeki ANSİKLOPEDİ'dir. Dinle tartışan dönemin düşünürleri için ANSİKLOPEDİ sanki YENİ BİR KİTAP'tır. Daha önceki dinsel kitaplarla yarışan yani İncil,

Tevrat ve Kuran'la hesaplaşmak isteyen düşünürlerin K büyük harfle Kitabı, Ansiklopedidir.

Birçok maddesini Diderot yazmıştır. Diderot birçok araştırmalarla tanı ve bilgilerini zenginleştirmenin yollarını zorladı. Benzer bir şeyi dönemin bütün düşünürleri yaptı. Voltaire'in İsaac Newton'u Fransa'da tanıtmak amacıyla yaptıkları anımsatılmaya değer. Tutucu, her türlü yobazlık ve zorbalıkların günü birlik yaşadığı Avrupa'dayız. 18. yüzyılda din savaşları bitti mi sürüyor mu, bilinmiyordu. Bu henüz belirsiz bir Avrupa'dır. Engisizyonlar her an insanları ölüme mahkum etmeye başlayabilirler yeniden.

İşte bu bağlamda dönemin felsefesi, dinbilim ve din dogması ve metafizik yerine elle dokunulabilen, ölçülebilene dünya ve insanla uğraşmaya öncelik tanıyor. Metafizik ve ezberlemeciliğin canı cehenneme.

"Körler Üstüne Mektub" daki Kör, kendisini tanrıya inandırmaya çalışan dinciye, "İnanmam için tanrıya parmağımın dokanmam gerekir." yanıtını verir. Bu yanıt son derece vurucudur ve bu nedenle bu yanıt aynı zamanda Diderot'yu zindana gönderir. Bu yanıt ama çağını en iyi biçimde anlatır: Din(ler)den kuşku o ana kadar hiç bu kadar basit bir biçimde dillendirilmemişti çünkü.

Dönemin düşünürleri DİN yerine AKILI koymayı savunurlar. Dönem AKIL-LANMAK çağıdır bu nedenle. Akıllanmak ve US-LANMAK. Bugün, Fransa' da en ciddi günlük gazetelerde bile falcı reklamlarının yer aldığını gördükçe sanki 18. yüzyılın kazanımları unutuldu diyesim geliyor. Ama herkes falcıya inanmıyor. "Geleceğinizi görüyorum" ilanları, reklamları başkaları için. Başka ülkelerden gelen ve yaşadığı erkekle/bayanla evlenip evlenemeyeceğini merak eden eski öğretim üyeleri/yeni gazeteciler için...

Voltaire ve diğerleri için "öbür dünya" sadece İncil'de ve Dante'nin şiirlerindedir: Elle tutulmaz, gözle görülmez. Oysa yaşanan dünyada her şey bilgi ve bilimlerle açıklanabilir, anlaşılabilir. Matematik, doğa bilimleri, Newton'un ve diğerlerinin buluşları bunun içindir. İnsan'ın "topraktan" ya da "kemikten" gelmediği ispat ediliyor. "Doğal », « ilkel" insan vardır. "Toplumsal" insan ve "yararlı" insan vardır. Dinler, insanı diğer bütün hayvanların üstünde tutar. Oysa, düşünürler, insanın bir hayvan vücudu olduğunu belirtiyorlar. Artık insanın hayvandan gelişi doğrulanabilir.

Öte yandan insanın diğer hayvanlardan en önemli farkı, akıldır. İnsanın "hayvanlığı » gerçi bugün 20. yüzyıl faşizmlerinin hortlaması, dinci yobazlıkların şiddete başvurmaları ve devleti ele geçirmek istemeleri ve topluma hükmetmek yollarını aramaları ve çevrenin alabildiğine kirletilmesiyle bir kez daha ispatlanıyor. Ama bunlar bu kez insanların akıllı olmamasından kaynaklanıyor. İnsan aklının esir alınmasından kaynaklanıyor.

Burada hemen bir noktaya işaret etmek yararlı olacak: 18. yüzyıl düşünürleri için "dünya" aslında o zamanın Avrupa'sıdır. Ölçüleri Avrupa içindir. « Avrupa »ları ise kendi ülkeleri ve tanıdıkları komşu ülkelerle sınırlıdır: Yani Fransa, İngiltere, İsviçre, Almanya gibi. Söyledikleri ve yazdıklarında evrensel boyutlar inkâr edilemez. Ancak bu nokta da göz ardı edilmemeli.

Dönemin düşünürlerinin, akıllanmadan yana olanların, metafiziğe karşı olduklarını biraz önce yazdım. Bu karşı çıkış içinde düşünceleri gittikçe laik renkler alıyordu. Onlar için ruh, Tanrı, töz (cevher), hak-dava gibi duyularla algılanamayan, bireyliği olan birer varlık gibi kabul edilen şeyler, düşünülebilir ama onları bizzat tanımak olanaksızdır. Onları bilimsel bir biçimde tanımak ve ispatlamak olanaksızdır.

Dönemin düşürürlerine hemen tamıtamina laik demek olası değil. Tanrıya inanılmasını savunanları bile vardı. "Tanrı » sorgulansa bile "Yüce Varlık », « Yüce Yaratıcı"dan söz edenler vardı...

Örneğin Voltaire *Traité de Metaphysique*'i (Metafizik Kitabı) yazar ama yayınlamaz.

Akıllanmak düşüncesi sistemleri yadsır. Gerçeğin aranmasının taraftarıdır. Özellikle gözlemlenebilenlerin, ispatlanabilenlerin ve tarihi gerçeklerin bulunup sunulmasından yanadır. Otoriteye körü körüne veya çocukça tapınılmasına karşıdır. Dinlerin çoğunda geçerli olan baş eğmeye, itaate ve kayıtsız şartsız bağlılığa karşı kişisel düşünmeyi önerir. Bağnazlığı eleştirir şiddetle. Yobazlıklara karşıdır.

"Aydınlatılmış despotizm" yanlısıdır. Voltaire düşüncesinde henüz cumhuriyet fikri görülmez. Ama Voltaire'in deneyiminde yaşadığı gibi "aydınlatılmış" olsun veya olmasın despotizm her zaman ve her yerde despotizmdir. Fransa Krallığına karşı Prusya rejimini savunan ve 2. Frederic'e "yol göstericilik », « ders vericilik", bugün moda olan kelimeyle danışmanlık veya başdanışmanlık yapan Voltaire ağzının payını alacaktır. Ve bu, yeni yollar aramasına neden olacaktır.

Düşünürler, özledikleri konuma varmak için eğitim ve öğretim, hoşgörü ve laik veya dindışı ütopyalara umutlarını bağlarlar. Ölçülebilen ve akla uygun gelişmeden ve özgürlükten yanadırlar.

KADIN - EKSİK

Beni en çok şaşırtan bu dönem düşünürlerinin KADIN konusundaki suskunluğudur. Neredeyse yüzde yüz sessizlik. Diderot, *Sur Les Femmes*' da (Kadınlar Üzerine) bu konuda bir adım atar. Kadınların fizyolojisi konusunda. Dönemin kadınları, oysa özellikle zengin kadınları, "salon geleneği" ile erkeklerin yoldaşı ve sık sık yandaşıdır da. Bir örnek vermek gerekirse yukarıda adı geçen Markiz du Deffand'ı alabiliriz : Montesquieu, d'Alembert ve Voltaire'i "salonunda" ağırlamaktan ve onlarla görüş alış-verişinde bulunmaktan özel bir zevk alıyordu. Salon geleneği birçok burjuva devrimcisinin yaşamında önemli ağırlıktadır. İstisnaları saymazsak dönemin düşünürleri, filozofları kadınların konumunu, durumunu ve mücadelesini gör(e)mezler. "Erkekçi"dirler çünkü. Onlar insan/adam dediklerinde sadece "erkeği" görürler/gösterirler.

KADIN konusundaki olumsuz tavır Fransız Burjuva Devrimi sırasında da sürdü. Örneğin kadınlara seçme ve seçilme hakları tanınmadı. Kadın ikinci sıradan birey konumunda tutuldu. Yurttaş bile sayılmadı. Engels'in dediği gibi kadın "erkeğin proleterleri" olarak bırakıldı.

Bu durum, Burjuva Devrimcilerinin daha önce yazıp söylediklerine uyuyor.

Rousseau, « Kadınların bütün yazdıkları kendilerine benziyor: Güzel ve küçük." dediğinde bizi üzüyor ama yanıltmıyor.

Robespierre'e gelince tam anlamıyla bir "kadın korkağı"ydı.

Devrim'in, tarihçisi Michelet için ise, "Kadın, « Doğa ve erkek arasında uysal bir aracı"dır. (4)

AKIL - LAİK

Akıl-İlanmak felsefesi bir ülkeden diğesine değışiyor. Özellikle her ülke halkının veya halklarının dinsel uygulamalarına bağılı olarak. Dönemin başlangıcı 1685, bitişı 1815 biçiminde benimsenince değışik tarih ve aşamalar saptanabilir: İngiltere'de 1685'e doğru doğdu. Almanya'da bu felsefe Luther'e bağılanır. İngiltere'de İskoçya'ya oranla daha yumuşaktır. Daha ılımlı ve ölçülüdür. Fransa'da en şiddetli biçimiyle yaşanır; Dinsel/Kilise egemenliğine tümüyle karşıdır. Fransa'nın özel konumundan kaynaklanır: Diğere ülkelere oranla Fransız devlet yapısının Kiliseyle içli dışlı oluşu. Kilisenin feci/uç/aşırı merkezi yapısı. Devletin, Katolikliği resmi ideoloji olarak benimsemesi ve yürütmesi. Fransa, öteden beri, papalığın/Kilise'nin "Büyük Kızı" olarak nitelendirilir. (Kilise sözcüğü Fransızca L'Eglise, dişil olduğundan "Kız" dan söz ediliyor.) Fransa'da dinsel reforma karşı şiddetli hoşgörüsüzlük de Fransa akıl-İlanmak felsefesinin daha radikalleşmesinde belirleyicidir. Protestanlara karşı en şiddetli muhalefet Fransa Katoliklerinden geldi. 16 ve 17. yüzyıllarda yaşanan Dinsel Savaşlar Katoliklerle Protestanlar arasındaki çok kanlı hesaplaşmalardır. İşte La Reine Margot'da (Kraliçe Margot) yönetmen Patrice Chereau katliamların inanılmaz boyutlarını ekrana taşıdı.

Dinin/dinlerin yol açtığı yobazlıklar ve katliamlardan sonra Akıl-İlanmak yanlıları AKILIN/USUN/SOLDUYUNUN (sağduyu dememek için) dinle uyuşamayacağını ilan ettiler.

Akıl düşünme yetisidir. Düşünebilmek yeteneğidir. Düşünmek herkesin maalesef yaptığı bir uğraş değildir. Birçok insan DÜŞÜNMEYEN, ihtiras, yobazlık ve benzeri ittirmelerle din peşinden/papaz/imam/haham/ve benzerlerini izleyerek giderler. Bu gidiş katliamlara, insan öldürmelere, savaşlara yol açsa da.

İşte bu bağlamda düşünürler AKILLA/Akıllı davrananlarla benzeri trajediler yaşanmayacağını ileri sürdüler. O nedenle felsefeleri bir akıl/us/zekâ/solduyu felsefesidir. AKIL/US/ZEKÂ/SOLDUYU 18. yüzyılın anahtar sözcüğüdür. Akıl, din ve hurafelerden özgürleşebilmek için. Akıl, TANIMAK, BİLMEK, BİLGİLERE SAHİP OLMAK ve BİLGİLERİ SUNMAK İÇİN; Halka ve kamuoyuna.

Dönemin düşünürleri ve Voltaire en başta, hurafelere, her türlü dinsel şarlatanlığa ve her türlü dinsel yobazlığa karşıydılar. Fanatıklığı dinsel çılgınlık, düşünce hastalığı biçiminde tanımlıyorlardı. Bunları ispatlamak için Dinbilimine (Teolojiye), İncil'e başvurmayı ihmal etmiyorlar. Laiklik yanlısıdır ama dinler ve kitaplarından haberdirliler.

Voltaire, "yüce varlık"tan söz eder. Diderot, "yüce yaratıcı"dan.

Hurafeye karşı amansız mücadelelerinde İncil ve Saint-Augustin'e başvurmaktan kaçınmazlar.

Dönemin filozof ve düşünürlerinin çoğu tanrıtanımaz değil yaradancıdır/deisttir. Dinsel yapılanmaya, dinin gücüne, dinlerin yarattığı yobazlıklara, savaşımlara ve hurafelere karşıydılar.

Fransız Burjuva Devriminin hemen sonrasında din karşıtları kiliseleri yıkarak, dinsel resimleri yırtarak, heykelleri paramparça ederek duygularını eyleme dönüştürdüler. Ama bir süre sonra dinciler rövanşlarını aldılar: Kiliseler onarıldı. Resimlerin yerine yenileri yapıldı. Heykeller parlatıldılar, sayıları artırıldı. Akıl yeniden "sömürgeleştirildi". Akıl yeniden esir alındı. Din, halkları birbirine düşürmek için egemenler tarafından, emperyalistler tarafından kullanıldı. Kimi kurtuluş savaşında dinden "yararlanıldı". Bir örnek olarak 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından önce Ankara'da Camide topluca namaz kılınmasını anımsayalım. Akıl(ımız)ı, bugün, günümüzde her zamankinden

daha çok, kiliseden, camiden, sinagogdan ve her türlü tapınaktan kurtarmak zorundayız yeniden. İnsan akli ve bilim durmaz. Önemli olan akıl ve bilimin el ele yürüebilmesidir.

Akıl, son yıllarda, post-modernlerce de sorgulanıyor. Post-modernlik akılcılık-sonrası değil midir? Bu soruyu ve diğerlerini daha aşağıda özel bir bölümde yanıtlamaya çalışıyorum.

HOŞGÖRÜ : AYDIN(OLMAK)LANMAK İÇİN

Aydın olmak için hoşgörü şarttır. Aydınlatmak için de. 18. yüzyıla Aydınlanma çağı dendiğini biliyoruz. Buradaki aydınlanma o zaman AYDIN-LAMBA olmak zorundadır: Aydın ve yol aydınlatıcı lamba.

Voltaire, fikirlerini paylaşmadıklarının fikirlerini savunabilmeleri için mücadele etti. Voltaire kendi döneminde Katoliklerce ezilen ve horlanan Protestanları "tutarak" sözüne sadık kaldı. O'na göre "Anlamak bağışlamaktır." Protestan olduğu için "başına çorap örülmek" istenen Calas'ı savunur. Çünkü, suçsuz olduğundan emindir. 1762'de Katolikliğe döndüğü için oğlunu boğmakla suçlanan protestan Calas'ın suçsuzluğunu her türlü araçla duyurmaya çalışır. Bütün Avrupa'ya MEKTUPLAR gönderir. Traite Sur La Tolerance'ı yayınlar (Tolerans Üzerine Kitap). Ve 1765'te Calas'ın suçsuzluğu kabul edilir. Bu, Fransa tarihinde ilk kez aydının tek başına ve doğrudan doğruya kendisini ilgilendirmeyen bir konuda yürüttüğü bir kampanyadır. İltir ama sonrası gelecek. Zola'nın yüzyıl sonra Dreyfus Davasında yapacağını öncülüdür.

Voltaire Calas'la sınırlı tutmaz aydın angajmanını. Sirven ve La Barre davalarında da aynı mücadeleyi yürütür. Böylece ilk kez

kamu önünde düşüncesini açıklamayı alışkanlık biçimine dönüştürdü. Fanatizmleri, yobazlıkları ve hoşgörüsüzlükleri teşhir etti. Siyasi-ahlaki angajmanın yaratıcısı oldu. Böylece kamuoyunun dikkatini çekme ve karşı-iktidar olmak/yaratmak olanağını buldu. Kendini, aydın olarak öne çıkararak. Kendini, bir anlamda, bir reklam aracı biçiminde kullanarak.

Voltaire, kısa sürede aydının görevinin bir tiyatro oyuncusu gibi rolünü oynamak olduğunu sezdi: Kamuoyuna sesini duyurmak istiyorsan eğer onu duygulandırmak, güldürmek, ağlatmak, öfkelenmek, tiksindirmek zorundasın.

Ancak burada dikkat edilecek noktalar şunlardır, üstada göre : İhbarcı gibi davranmadan teşhir etmek, kan dökmeyen acıtmak, kötülük yapmadan ezmek, en suçsuz görüntü vererek öldürmek.

Tartışmada uyulması gereken kurallar bulunuyor, uyulmadığında namuslu insanların size kırılmasına yol açan : I- "Kurallara uyduktan sonra kamuoyunun beğenisini ve desteğini kazanmak ve bu sayede karşı-iktidar kurmak olasıdır. Yıllarca yürüttüğü aydın mücadelesinin özeti ve dersi budur.

Voltaire'in mason oluşu bu konularda ne tür etkiler yapmıştır? Araştırılmaya değer. Masonluk ve aydın ilişkileri de. Başka bir çalışmada ele almak umuduyla.

Voltaire, böylece, daha sonra Hugo, Zola, Camus, Sartre, Foucault ve diğerlerinin görkemle dolduracağı toplumsal bir konum/durum yarattı.

Voltaire'in önemini hemen onu izleyen aydın takımının en belirleyicisi Hugo şöyle teslim ediyor:

"Şiddeti tebensümle, buyurganlığı ve inadı alayla, direnci sabırla, cehaleti gerçeklerle yenmeyi bildi. Voltaire gülümseyiştir. Çünkü

yatıştırıp uzlaştırmak, filozofun en güçlü yeteneğidir: Voltaire'de dünyanın dengesi hep yeni baştan kurulmakla sonuçlanır.

Güçlüler önünde alaycı, güçsüzlere karşı sevecen olmak, işte bilgelik budur... Haklarını kullanmak yani insan olmak, ödevlerini yerine getirmek yani yurttaş olmak... Voltaire yüzyılının, Fransız devriminin derin anlamı budur. Voltaire kuşkusuz ki yalnız değildi. Çevresinde bir zeka ormanı vardı: Montesquieu, Buffon ve Beamarchais gibi doruklar, Rousseau ve Diderot gibi yüceler. Hep birlikte -çalışıp çabalayıp- düşünmeyi öğrettiler 18. yüzyıla.

Buffon Doğa Tarihi'ni kurdu; Beaumarchais toplumsal komediyi yarattı; Montesquieu ise Yasaların Ruhu'ndaki hukuku çıkardı ortaya. Diderot Ansikopedi'yi hazırlarken, Roussaau (Claude Levi Strauss'un deyimiyle ilk insanbilimci değilse bile. MŞG), 'ilk yurttaş' olmanın onurunu kazandı. Bütün bu yazarlar takımı, tarih sahnesinden çoktan çekip gittiler ama ruhlarını bize emanet ettiler. Devrimi yani. Fransız Devrimi onların yaşayan ruhudur. »

Açık konuşmak gerekirse, Hugo övüyor. Haksız değil mutlaka. Ama şunu eklemek te yararlı olacak. Voltaire, bir noterin oğlu olarak dünyaya geldiğinde şanslıydı. İlk gençlik yıllarında Kraliçe ve Kralın şairidir. Özgürleşmesi, bağımsız bir aydın statüsüne ulaşması zaman içinde, yaşadıklarıyla izlediği süreçte gerçekleşti. Bu, O'nun önemini azaltmaz. Tam aksine artırır. En azından üzerinde iki satır yazılmayı gerektirir. Gençliğinde "Parlamento danışmanlığı" önerilir. Rededer. Babasının ısrarına karşın. Belki o sıralar gönlünde bakanlık yatıyordu. Çağdaşı Rousseau (1712-1778) ile (ki Cenevrelidir O da) alay eder. Polemiklere girer. O'nu ağlamaklı ağlaşan bir kişi olarak eleştirir. Voltaire'in üslubu ise son derece alaycı, iğneleyici ve o dönemde alışılmamış ölçüde canlıdır.

Voltaire kralçıdır. Daha sonra O'nun etkisindeki Hugo da başlangıçta "Voltaireci kralçıdır". Ama Hugo'nun bir özürü vardır: Annesini izlemiştir bu meselede.

Zamanla hem Voltaire değişiyor hem Hugo.

Voltaire, daha önce vurguladığım gibi, "aydınlatılmış despotizm"den yanadır. Buna, Türkiye'de "aydın despotizmi" adını takanlar da bulunuyor. Kanımca doğru değil. Çünkü burada anlatılan despotların, aydınların yardımıyla aydınlatılması sonucu despotluklarının aldığı biçim. Yoksa bizzat aydınların kurduğu despotizm değil. Türkçedeki deyim bu ikinci olasılığı çağrıştıran bir anlam yüklü olduğundan sorunlu.

Voltaire için örnek Prusya yönetimi, yöneticileridir. Velihtken "çömez" olan 2. Frederic'in yönetimi ele alması üzerine, Voltaire Berlin'e gider. 1750-1153 arasında Frederic'e yol göstericilik yapmaya çalışır. Voltaire siyasi felsefesini uygulamaya koyar: "Prese/Krala dersler/öneriler, mektuplarla". Ancak Frederic'in kaprislerine dayanamaz ve Berlin'i, Prusya'yı terkeder. Bu deneyimin sonucu şudur: Despotizm "aydınlatılmış" bile olsa yine despotizmdir. Bundan sonrası Voltaire'in otuz yıl kadar sürecek sürgün dönemidir. İsviçre'de özellikle Ferney'de.

Hugo da gençliğinde tutucudur. Daha sonra cumhuriyetçi oldu. Seçimle geldiği Cumhurbaşkanlığı'nı ömür boyu imparatorluğa çevirmek umuduyla 2 Aralık 1851'de darbe düzenleyen Napoleon Le Petit (Küçük Napolyon, Bonapat'ın yeğeni) darbesine ve rejimine muhalefetini açıkladı. Hugo imparatorluğa karşıydı. Yeğene « Küçük Napolyon » ismini takarak alay etmesi de bundan... Hugo dönem dönem değişik kavgaların içindedir: Barış ve demokrasi için kavga eder. Paris Komünü sonrasında canını kurtarabilenlerin, İngiltere ve Amerika'ya sığınanların affı için mücadele etti. Mac Mahon'un hükümet darbesi girişimlerine ve

hükümet darbelerine karşıdır. Cumhuriyetin kurulmasını ve ücretsiz, zorunlu ve laik eğitim/öğretimi savunur. Yapıtlarında deniz çalışanlarını (Les Travailleurs de la Mer), madencileri, değişik iş kollarındaki emekçileri anlatır. Les Miserables (Sefiller) döneminin Fransa'sındaki İnsan Manzaralarıdır. Nitekim, 1845'te başlayıp sürgün yıllarında yazdığı ve 1860' da bitirdiği Sefiller de, "sefil" insanla eş anlamlıdır. İsyan eden madencileri, Zola'dan önce kaleme alan da Hugo'dur. Ölüm cezasının kaldırılmasını isteyen de. Romanlarında bu konuyu özgürce işler.

Zola elbette, Voltaire ve Hugo'dan sonra onların sanki tamamlayıcısıdır. Varmaları olası aşamadır. Yazdıkları ve yaptıklarıyla.

Dreyfus savunmasıyla 19. yüzyıl sonunda aydının uyanmasına önderlik eder. « J'accuse » (Suçluyorum) başlıklı manifestosu artık bir baş yapıttır, bu konuda bir örnektir. Kimi yazar ve araştırmacı Fransa'da aydının doğumunu bu olaya bağlar. Çağdaş anlamda aydın, Fransa'da Dreyfus davasıyla başladı diyenler var. (6)

Bu çerçeve içinde aydını tanımlamak istersek: Aydın, "beyin sahibidir."

Aydın akıl sahibidir. Düşünen, düşünebilen, düşünmeyi öğreten, anlayan, anladıklarını, anlayabildiklerini, deşifre edebildiklerini aktaran, sunandır.

Aydın söz alan, konuşan, yazan, aktarandır.

Anlamak, bilmek, özellikle düşünmek: Usa/Akıla vurmak, yargılamak, kavramak fiilleri aydının özgün niteliklerini gösterir aynı zamanda.

Aydın, yereli değil dünyayı tartışan, zorla kabul ettirmeyi değil iknayı seçendir. Aydın söz, yazı ve imaj kullanandır. Görüneni değil

sadece, görünenin sakladığını, ya da görünen ve gösterilenle saklanmaya çalışılanları görmeye çalışan, göstermek için uğraşandır.

Dünyanın sırlarını, gizemlerini, saklanmak istenenlerini deşifre eden, anlamlarını kamuoyuna sunandır. Bilgilerini, bildimlerini (evet evet bildimlerini) paylaşandır.

Aydın kuşkucu olandır. Eleştirel yaklaşımını hiçbir zaman, hiçbir yerde ve hiçbir şey karşılığında terketmeyen özgür düşünce sahibi bireyir. Bireyci olmayan bir bireydir.

AYDIN OLMAK ZORDUR

Aydının yaşamında sürgün kaçınılmaz bir süreçtir sık sık. Voltaire, Hugo, General Charles de Gaulle, Yılmaz Güney, Paris Komünarları, Rus Bolşevikleri, Türkiyeli Komünistler ve diğerleri için sürgün sürgün değildir. Bir "okuldur". Sürgünün onurunu yaşarlar, yaşadılar, yaşıyorlar. Sürgün sevgisiyle sürgünde büyürler, büyüdüler, büyüyorlar.

Voltaire Londra, Berlin ve Cenevre'de sürgünü tattı. Avrupalı bir boyut kazandı. Kitaplarını aynı anda Avrupa'nın bütün önemli kentlerinde yayınlatarak ilginç bir "ilk"e daha damgasını vurdu. Adı "Ferney'li yazara", "Ferneyli Marko Paşa'ya" çıktı. Otuz yıla yakın süre sürgün yaşadığı küçük kentin adı şimdi artık Ferney-Voltaire'dir: İsviçre Konfederasyonu Ain Kantonu merkezi kentte 1988'de 6 bine yakın insan yaşıyordu. Ve herkes Voltaire'in hemşehrisi olmaktan övünç duyuyordu.

Voltaire Ferney'de yorulmak bilmez bir çalışma içindedir. Yazmalar, söyleşmeler, atışmalar, gelenleri kabul etmeler arasında işletmeciliğe bile başlar: İsviçre'ye iplikçiliği, getiren O'dur. Dantel ve saat atölyeleri kurar. Voltaire kol saatlerinin ünü Berlin'e, Moskova'ya, Cezayir'e ve İstanbul'a ulaşır: Beyler, paşalar, krallar ve padişahlar birer, ikişer Voltaire saati satın alırlar.

Otuz yıl aradan sonra, Voltaire Paris'e döndüğünde krallar gibi karşılanır. Dönemin Kralı 16. Louis bizzat karşılamaya gidip-gitmek arasında ikirciklidir. Gitmez çünkü Voltaire'in kendini gölgede bırakmasından çekinir. Ama bütün Paris, gereken ilgiyi gösterir. Son eseri İrene Paris'te sahnelenir.

Ancak üstad artık yaşlı ve feci derecede yorgundur. "84 yaşında elveda" der. 30 Mayıs 1778' de.

Fransız Devriminin hemen sonrasında, 10 Mayıs 1791'de, Voltire'in Pantheon'a (« Yüceler Anıtmezarı » diyelim. Fransa halkının borçlu olduğu büyüklerinin "gömülü" olduğu mekân) nakli sırasında yarım milyon Paris'li ve Fransalı naaşı arkasında yürür! Paris halkı, Fransa halkı böyledir işte: Unutmaz "büyüklerini."

Victor Hugo için "yolculuk sürgündür." 11Aralık 1851'de Louis-Napolyon Bonaparte'in hükümet darbesinden sonra, darbeye karşı silahlı karşı duruş sonuç vermeyince, Fransa'yı terkettiğinde gerçek sürgünü tattı. Eylül 1870'e dek neredeyse yirmi yıl sürgünde yaşadı: Önce Brüksel'de, sonra Fransa'nın kuzeybatısındaki İngiliz adaları Jersey ve Guernesey'de. Yakınlık Fransa'dan gelecek arkadaşlarına kolaylık içindir. İyi yemek yemeyi, içmeyi ve kadınlarla vakit geçirmeyi çok severdi üstad. Ruh çağırmayı, yazmayı ve boş zamanlarında dolaşmayı da.

Hugo, insan haklarının ve halk eğemenliğinin savunucusudur. Kilise'ye ve dine karşıdır ama ruhun lmezliğine inanır. Ruh ağırma seanslarının nedeni budur. Sefiller'in eleştirilmesi üzerine (7) kendini savunurken dünyaya bakışını da dile getirir:

"Evet insan ne kadar isteyebilirse o kadar yok etmek istiyorum insanoğlunun yazgısını; köleliği mahkm ediyorum, yoksulluğu kovuyorum, bilgisizliği okutuyorum, hastalığı tedavi ediyorum, geceyi aydınlatıyorum ve kine, düşmanlığa düşmanım. İşte ne olduğu ve işte Sefiller'i niçin yazdığım. Dşunceme göre, Sefiller temelinde kardeşlik ve çatısında ilerleme olan bir kitaptan başka bir Şey değildir. Şimdi yargılayın beni." (8).

Hugo, Akıl-lanma ağı'nın 19. yüzyıldaki temsilcisidir. Sözcüsü ve yazarıdır. Fransız Burjuva Devrimi'nin de. O'na göre, "Fransız Devrimi halkın egemenliğidir ve aslında halk, insan demektir."

Sürgün aydının kişiliğinin sağlamlaşmasında, elikleşmesinde daha sonraki dönemlerde de rol oynadı, oynuyor. (9)

YENİ DİN SAVAşLARI, YENİDEN AKIL-LANMAK

Din savaşları, bana kalırsa, hiç bir zaman sona ermediler. Sadece başka cenkler altında sürdürdüler yıkımlarını, katliamlarını dönem dönem bölgesel, dünyasal, kütlesel boyutlar kazanarak. İsrail'in kurulmasıyla Yahudiliğin Filistin'de canlandırdığı, alevlendirdiği yangın. Yazılı Anayasası yerine Tevrat'i, dinsel kitabı benimseyen tek ülkedir İsrail. Bunun sonucu olarak, başka etkenlerin de ittirmesiyle, bugün karşı gler İslami Cihad'dır, Hamas'tır. FK bile neredeyse devredış bırakılmak üzere. Cezayir, Mali, Nijer,

Mısır, Sudan ve diğerlerinde olup-bitenleri anımsayalım. Sudan'da islamcı askeri cunta yönetimine karşı güneyde hıristiyan ve animistlerin öncülüğündeki savaş. İsveç, Norveç ve Danimarka'da devlet ve dinin ayrılmamış olması. İngiltere'de Kilise ve Krallığın kolkola yürümesi. Kral/Kraliçe aynı zamanda İngiliz Kilise'sinin de "başdır". ABD'de 1969'da televizyon aracılığıyla din propagandası yapanlarca kurulan yobaz hıristiyan koalisyonu, "On Emir in düzenlediği altın çağa dönüşü" savunuyor. ABD' de "düzen, aile ve yasaya dayanan hıristiyan bir ulus yaratmak" düşünde. Orta sınıf da yankı uyandıran bu etkili lobi özellikle Cumhuriyetçi parti ile dirsek temasında. Ve son seçimlerde bu Partinin elde ettiği başarıya yabancı değil. 1996 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Bill Clinton'da ciddi bir sürpriz bekliyor. Çünkü gerek hıristiyan yobazlar için, gerekse orta sınıf Amerikalılar için Clinton "şeytanın ta kendisidir": "Eşini aldatan, esrar içici, Vietnam savaşından tüyen, çocuk düşürme yanlısı, orduya eşcinsellerin alınmasından yana olan, Siyahları ve her türlü azınlıkları savunan şeytan"...

Bosna-Hersek'te daha birkaç yıl önce yaşananlar ise bir yandan Müslümanlarla Hıristiyanların yüzyıllar önceden başlayan ve bir türlü sonuçlanmayan savaşının yeni bir sayfasıydı. Öte yandan Ortodokslarla Katoliklerin hesaplaşmasındaki yeni ve kanlı bir serüven...

Nijerya'da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki katliamlar kitlesel ve dramatik boyutlar alalı çok oluyor...

Pakistan'da Sunnilerle Şiiler arasındaki kanlı kavga sürüyor.

1970'lerde Türkiye'de Sunniler, Faşistlerin ittirmesiyle Alevileri katletmediler mi? Aralık 1978'de Maraş'ta. Daha sonra Sivas'ta...

Bunlar ve başka örnekler Din Savaşlarının şiddetlendiğini ispatlamıyorlar mı? İşte bu bağlamda yeni Akıl-İlanma felsefelerine

ve yeni akıl-lanma filozoflarına ihtiyacımız açıktır. Hoşgörüyü, İnsanlığı, düşünmeyi öğretecek. Söylenenleri, anlatılanları ileri sürülenleri körükörüne izlemek yerine onları AKLA VURMAYI, US-LU OLMAYI ÖĞRETECEK, yazacak, söyleyecek. Gösterecek.

NOTLAR

(1) Şu kitaba bakınız: Madame du Deffand: Lettres à Voltaire, (Voltaire'e Mektublar), Paris, 1994.

(2) Bu konuda son yıllarda en ilginç çalışma Pierre Lepape'ın kitabıdır: Voltaire Le Ctnquerant (Fatih Voltaire), Paris, 1994. Yapıtın alt başlığı, Naissance des Intellectuels au Siècle Des Lumières (Akıl-lanma Çağında Entellektüellerin Doğuşu) içeriğini en iyi biçimde açıklıyor.

(3) Server Tanilli: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş, III. Cilt, XVI ve XVII. yüzyıllar, İstanbul, 1987.

(4) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve Fransız Burjuva Devrimi öncesi ve sırasında kadınlara takınılan tavır için şu yazıma bakılabilir: "Fransız Devriminin 200. Yıldönümünde Kadınlar", İkibine Doğru, 16 Temmuz 1989, s. 36-39. Daha sonra Kadın, Aşk ve İktidar başlıklı kitabımda, « 1789, Fransa : İhtilalci Kadınlar » başlığıyla ve yeni biçimiyle yer verdim : Alan Yayıncılık, İstanbul, 1966, s. 154-162.

(5) Şu kaynağa bakınız: Bozkurt Güvenç "Ölümünün yüzüncü yıldönümünde Hugo'nun 'Tarih bilinci' üzerine", Ölümünün 100. Yılında Türkiye'de Victor Hugo isimli ortak yapıtta, Ankara, 1985, s. 236.

(6) Bir örnek olarak Pascal Ory ile Jean-François Sirinetti'nin şu çalışması verilebilir: Les Intellectuels en France: De L'Affaire Dreyfus à Nos jours, (Fransa'da Aydınlar: Dreyfus Davasından Günümüze), Paris, 1986. Fransa'da aydının "altın çağını" 1930'lardan 1970'lerin başına kadar yaşadığı ileri sürülüyor. 1981'de PS (Sosyalist Parti) ve PCF (Fransız

Komünist Partisi) koalisyon hükümetini izleyen yıllarda entellektüellerin "sessizliğe" gömüldüğü savunuldu. Doğruydular. Adı geçen kitap, bu konu tartışılırken yayınlandı. Ve kimi çözümler önerdi. Yazarlara göre, geçmiş dönemlerle kıyaslanınca, aydın daha az konuşmuyordu. Sessizlik değildi söz konusu olan. Ama aydının artık "daha az dinlendiği" bir gerçektir. Yani eskisi gibi, "büyük, önemli ve düşüncesine başvuru alan aydın" yoktu artık Fransa'da. Tartışılabilir bir sav.

(7) Örneğin Lamartine, Sefiller'i yerden yere vuruyordu: "Toplum, kutsal ve vazgeçilmez olanı savunuyorum... Topluma karşı insan: İşte bu yapının gerçek adı... Topluma karşı, bu suçlama kitabına daha doğru olarak Serseri takımının destanı adı verilmeliydi. Oysa toplum serseri takımı için değil, ona karşı oluşturulmuştur... Alıntı Leon Cellier'in Baudelaire et Hugo kitabından. Alıntıyı yapan ise yukarıda adını andığım Hugo'ya ilişkin ortak yapıttaki en ilginç ve öğretici yazılarından birini kaleme alan Cemal Aykın'dır. Aykın'ın yazısının başlığı şudur: "Victor Hugo'da romanın toplumsal ve tarihsel boyutları", s. 109-127. Alıntı sayfa 114'te.

(8) Aykın : a.g.y. s. 115.

(9) Sürgün, daha sonraki dönemlerde aydınların yollarının geçtiği durak niteliğini korudu. Birinci Savaş öncesinde ve sırasında Lenin başta Rusya devrimcileri ve Osmanlı yarı-münevverleri. İki savaş arasındaki yıllarda Uzakdoğulular (Ho-ji-Minh ve Çu-En-Lay gibi) ve İspanyollar. İkinci Savaş öncesinde İtalya'da Faşizmden, Almanya'da Nazizmden kaçabilenler. Savaş yıllarında Nazi ve Faşistlerce işgal edilen ülkelerin aydınları: Örneğin Fransız sürrealistleri (Andre Breton ABD'ye sığınır), siyasetçiler, özellikle sosyaldemokrat, sosyalist ve komünistler: Willy Brandt İskandinavya ülkelerinde özellikle Norveç'tedir. Maurice Thorez SSCB'de. General de Gaulle savaş boyunca Londra'da siyasi mültecidir. Portekiz diktatörlüğünden kaçan sosyal demokratlar: Mario Soares uzun yıllar Fransa'da siyasi mültecidir ve öğretim üyesidir, "Karanfil Devrimi" sonrasında ülkesine dönüp önce başbakan sonra cumhurbaşkanı oldu. ABD'de 1950'li yıllarda Mac Carthy'nin "Amerika Karşıtı Faaliyetler Komisyonu" ve onun hazırladığı "karaliste"den kaçan sinema sanatçıları:

Jules Dassin önce Fransa' ya sonra Yunanistan'a (Mercuri ile evlenince), Joseph Losey İngiltere'ye sığınır. John Berry Fransa 'ya... O günlerde Elia Kazan'ın "yoldaşlarını" ihbar ettiği ise artık herkesçe biliniyor... Şili'de Allende'nin askeri darbeye indirilmesi ve alçakça katli üzerine Avrupa ülkelerine sığınan Şilililer. Ve Güney Amerika'nın diğer devrimcileri... Liste çok uzundur. Nijerya'daki askeri rejimin pasaportuna elkoyması üzerine ülkesini gizli yollardan Kasım 1994' te terketmek zorunda kalan 1986 Edebiyat Nobel Ödülü sahibi Wole Soyinka, Paris' e gelişinde UNESCO genel müdürü tarafından karşılanıyor. Birlikte basın toplantısı yapıyor ve Nijer askeri cuntası kınanıyor. Kürt aydınları, çok uzun yıllardan bu yana Irak-İran, Türkiye ve Suriye'deki baskıcı rejimlerden kurtuluşu sürgünde arıyorlar. İsveç'te Mahmut Baksi ve kardeşi Lütfi Baksi, Şivan, Mehmet Uzun, Fransa'da Kendal Nezan, Almanya'da Yaşar Kaya ilk akla gelenler. İngiltere, Belçika Kanada, ABD ve diğer ülkelerdekileri unutmamak koşuluyla. Partilerinin kapatılması ve daha önce arkadaşlarının bildiğimiz baskılara uğraması üzerine ülkeyi terketmek zorunda kalan DEP üyesi milletvekillerini de anmalıyız ve sonrasını da... Bangladeş'te birkaç küçük yobaz grup veya tarikatın "ölüm fetvası" çıkardığı Taslima Nesrin ise en sonunda Ağustos 1984'te İsveç'e sığınmak zorunda kaldı. Kasım sonunda Paris'i ve Fransa'nın kimi kentlerini ziyareti sırasında, Nantes'da "L'Edit de Nantes" (Nantes Buyruğu) Ödülüne layık görülmesi tarihi açıdan ilginçtir. Çünkü adı geçen buyruk 1598'de Kral 4. Henri tarafından yürürlüğe kondu ve Protestanların Fransa'daki haklarını garantiye aldı. Böylece on yıllardır süren din savaşlarını göreceli olarak dindirdi. Dindirmeye çalıştı. Bir hoşgörü belgesi olarak tarihe geçti. Nihayet birkaç hafta Önce Cezayir'de dinci yobazlarca kaçırılan ve bir süre sonra kamuoyunun geniş tepkisi ve kitlesel gösteriler üzerine özgürlüğüne kavuşan Berberi ozan Matub Lounes 3 Aralık 1994 cumartesi günü Paris'te "Cezayir halkıyla Dayanışma" gösteri ve yürüyüşünün en önündeydi.

Sürgün, çünkü uzaklara gidip kendini unutturmamak değildir. Sürgün, çünkü unutmak anlamına gelmez: Sürgün olgunlaşmada yeni şeyler öğrenmekte ve yapmakta bir dönem, bir adım, bir safhadır çünkü. Sürgüne gidenleri yolcu edenler, onları bir daha göremeyeceklerini

düşünmüşlerdir çok kez... Ama yıllar sonra sürgündekiler dönmüş ve yoldaşlarıyla birlikte ülkelerinde yürümüşlerdir. Yaşam yürünürse, koşulursa anlamlıdır çünkü. Sürgünde kalanlar da var. Yılmaz Güney, Cigerxwun, Abidin Dino ve Behice Boran hemen aklımıza gelenler. Bu durumlarda sürgün yasa bürünür kaçınılmaz bir şekilde. Ama sanatçı ve onurlu siyasetçi yapıtları ve yaptıklarıyla ölümsüzleşmiştir, ölümsüzdür. Yılmaz Güney'in 1982'de dediği gibi "Benim için sürgün, ülkeme yeniden dönebilmek için kararlı bir mücadele demektir... Benim için sürgün, dünyanın çeşitli halklarıyla ilişki kurmak demektir... Benim için sürgün, bir anlamda sansürsüz film yapabilmek ve özgürce düşünebilmek demektir... Benim için sürgün, sürgün demek değildir..."

FRANSA'DA FELSEFE TARTIŞMALARI

Felsefeye ilgimin ciddi boyutlar aldığı sıralarda Collège Internatioal de Philosophie'deki (CİP'de) seminerleri ve konferansları daha dikkatlice izlemeye başladım.... O günlerde Ali Akay ve Melih Başaran ile tanıştım. Ali, birkaç yıldır tanıdığım genç bir öğrenci olarak Paris VII. Üniversitesi'ndeki büroma ugramayı alışkanlık haline getirdi. Bu arada doktora düzeyindeki "Devlet-Ulus ve Devletsiz Halklar" seminerimi ve 3. sınıftaki "Osmanlı ve Müslüman Dünyası Tarihi" konulu dersimi zaman zaman izliyor, not alıyordu. Fakülteden çıkınca uzun kimi kez çok uzun yürüme ve sohbetler yapıyorduk...

CİP'teki seminerleri izlemeye sanırım 1985'te başladım. Paris VII'ye yakınlığı işimi kolaylaştıran etkenlerden biriydi. Seminerlerin özellikle 18-20 saatleri arasındakileri tercih ediyordum. Bu arada kollokyumlar, kitap tanıtım toplantıları ve benzeri sempozyum ve tartışmaları da.

Ali, o yıllarda Michel Foucault ve "Fransız Modern Düşüncesi, tekil düşünce" üzerine çalışıyordu. Gilles Deleuze'den kimi çeviriler yapmaya hazırlanıyordu. Çeviri konusuna tartışmamızda önem vermeye çalışmam bundan. Göreceğiniz gibi, çeviri sorunu burada ve daha sonra, tamda Gilles Deleuze ve Felix Guattari'den Ali'nin yaptığı "çeviriler"le karşımıza çıkıyor. Birkaç zamandır ders ve seminerlerimi izleyen Ali'de bir an önce "tanınmak", kitap ve çeviri yayınlamak "arzusunu" (hırsını dememek için) saptadığım için bu konuda daha önce Türkiye'de düşülmüş hatalara düşmelerini önleyici tavsiyeler yerine geçecek konuşmamız Ali için maalesef amacına ulaşamadı. Deleuze ve Guattari'den yaptıkları en başta « çevirileri »nde maalesef pek çok hata var. Bunları zamanında yazdım ama burada yayınlamayacağım (neredeyse otuz sayfa

kadar), çünkü tamamı yuvarlak masa toplantımızdan epey sonra ortaya çıktı... Açık intihalleri, çalıp-çırpmaları da var. Çeviri hatalarına ve intihale, çalıp-çırpmalarına burada değinmeyeceğim. Şu kadarını belirteyim : Bunların farkına varır varmaz, çeviri hatalarını, türkçe hatalarını ve bizzat benim makalelerimden çaldıklarını tek tek kendisine yazdım. Ama aradan geçen yaklaşık otuz yıla rağmen herhangi bir yanıt alamadım. Ülkemizde üniversite camiasında çalıp-çırpmanın maalesef bir alışkanlık haline gelmesinin de bir geçmişi var. Bir gün mutlaka yazılmalı.

Tartışmayı yaptığımız günlerde Melih, Paris VIII. Üniversitesinde lisansüstü çalışmalarını tamamlamış ve aynı üniversitede Modern Fransız felsefesi alanında doktora çalışmalarını sürdürüyordu.

Söyleşiyi / tartışmayı / yuvarlak masa toplantımızı 11 Temmuz 1988'de o yıllarda oturduğum evimdeki çalışma odamda / büromda ve gerçekten yuvarlak bir masa etrafında yaptık. Göreceğiniz gibi tartışma süresince masamız "üçgenleşti."

Bu bölümün kısa bir parçası 11 Eylül 1988 tarihli İkibin'e Doğru dergisinde "Fransa'da Felsefe Tartışmaları: Marx'tan sonra felsefe sarsıntı geçiriyor" başlığıyla yayınlandı, s. 52-54. Tamamına yakını ise Saçak dergisinin Ekim 1989 tarihli sayısında, s. 40-51.

Burada izninizle şu notu da eklemeliyim : Tartışmamız tarihi ve günümüz gündemi bakımından « zamanı geçmiş » gibi görülebilir, ancak felsefenin o dönemde ilgilendiği konuların günümüzde de sürmesi, yeni konular yanında « geçmiş » olanların bile ilgi çekmesi nedeniyle konuştuklarımız, söylediklerimiz işe yarayacak nitelikler, öğeler taşıyor. Güncelliğini koruyor. Buyurun söyleşimize :

M. Şehmus Güzel: 11 Temmuz 1988 Pazartesi günü Ali Akay ve Melih Başaran ile Fransa 'da Felsefe Çalışmaları konusunda bir yuvarlak masa toplantısı yapıyoruz. Amacımız, okurlarımıza Fransız filozoflarını ve ne konularda çalışmalarda bulduklarını tanıtmak. Ancak bize ayrılan yer nedeniyle bu konuda her noktaya ayrıntılarıyla girmemiz olanaksız. Bu nedenle ve felsefeye ilgi duyan en geniş çevreyi düşünerek genel konulara değinmekle yetineceğiz, kısaca son gelişmeleri irdelemek istedik.

İlk sorumu yöneltmek istiyorum: Felsefe uzun zamandır tartışılıyor, sizden felsefeyi tanımlamanızı isteyeceğim. Felsefe nedir? Onu nasıl tanımlayabiliriz? Bazıları felsefenin "düşünmeye yardım" edici, "düşünceyi geliştirici ve aydınlatıcı" olduğunu söylüyor. Nusret Hızır "Felsefenin, bilim önermelerinin mantıksal analizi olarak tanımlayabileceğimiz bir etkinlik olduğu kanısındayım" diyor bir yazısında. "Felsefenin bir bilgi dizesi (sistemi) değil, bir etkinlik olduğunu düşünüyorum" (s. 6) diyor. Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz? ' .

Ali Akay: 1970'lerden beri Fransa'da felsefe alanında çalışanların çalışma alanlarına bakıldığında "felsefe nedir?" sorusu bana biraz anlamsız gibi geliyor. Çünkü önemli olan felsefenin ne olduğu değil, felsefeden ve onun ağırlığından nasıl çıkmak ve felsefeyi aynı zamanda başka yerlere çekmek, başka şeyleri felsefeye katmak sorunu önemli gibi görünüyor. Bu da felsefenin asıl amacının yeni kavramlar ortaya çıkarmak olduğunu gösteriyor.

M.Ş.G.: "Yeni kavramlar ortaya çıkarma"yı açar mısın?

A.A: Örneğin Nietzsche "zamansız" (Fransızca'da "intempestif") diye bir kavram ortaya çıkarıyor. Böyle bir kavramın felsefe tarihinde hiçbir yeri yok, fakat bu kavramı felsefeye çekmek, felsefeye hem başka yerlerden başka rüzgârlar getiriyor; hem de kavramı felsefenin kavramı haline getiriyor. Bunun "gibi Fransızca

"déterritorialisation" sözcüğü (bunu "yersiz-yurtsunlaşma" olarak çeviriyorum) göçebelerin yaptıkları, çadırını bırakıp başka yere kurmak olayını açıklamaya yarıyor. Bu kavramı Deleuze ve Guattari felsefenin içine soktular. Ayrıca felsefe yapmak, bence kendini eğlendirmektir. Belki Anglosaksonların önemi burada. Bu hususa en ileri onlar gitmiş gibi duruyor. Fransız felsefesinin 70'li yıllara kadar Descartes'dan gelen felsefe tarihinin ağırlığı altında enslmeleri modern filozoflarda kırılmıştır.

M.Ş.G.: Şimdi aynı soruyu Melih Başaran'a yöneltmek istiyorum.

Melih Başaran: Sen soruyu ilk başta kurarken, felsefenin tanımlanmasını da koydun zaten. Ben hemen buna katılmadığımı söyleyeyim. Felsefenin düşünceyi "geliştirici", "aydınlatıcı", onun dışında bir şey olduğu iddiası biraz sakat gibi. Düşünce'nin dışında bir tanımlı belki yok, düşüncenin kendisi, kendi kendine düşünce, düşüncenin temeli felsefeyi oluşturuyor. Ama bununla birlikte felsefe belli bir çeşit düşünce biçimi olarak da ortaya çıkıyor; çok özel birtakım kuralları var. Tarihine baktığımız zaman kendini Metafizik olarak ortaya koyuyor. Metafiziğin kendi işleyiş kuralları var ve belli bir düşünce sistemini, biçimini zorunlu kılıyor, Olumlu ya da olumsuz yanlarıyla bir düşünce sistemi...

M.Ş.G.: Yani felsefe düşünceyle, düşünce sistemi ile ilgili bir şey...

M.B.: Ali Akay "yeni kavramlar ortaya çıkarmak" dedi. Evet, bu modern felsefenin bir eğilimi. Ama yeni kavramlar ortaya çıkarmak demek, yani Metafiziğin geleneksel kavramlarına yenilerini eklemek, onların sınırlarını genişletmek ya da doğrudan onlara teğet geçmek, marge (uç) da olan bir takım kavramlar aramak felsefenin geleneksel kavramsal yapısında bir değişikliğe yol açıyor ve onun kavramsızlaşmasını da getiriyor. Bu kadar çok kavramın ortaya çıkışı, aslında kavramlarla işlemeyen bir felsefeyi doğruluyor. Bence bu "déterritorialisation" kavramını ortaya atan

Deleruze de, en az kavramlara yaslanarak iş gören filozof olarak görünüyor. Ali aynı zamanda anglosakson felsefecilerin eğitiminden söz etti, "felsefe kendini eğlendirmektir" diye; burada hangi filozofları düşünüyor öncelikle bilemeyeceğim, ama bu aslında bir grek eğilimidir de. Özellikle Sokratesçi felsefeyi göz önünde tutarak felsefeyi bir dialog anlamında aldığımızda, Agora'da sitenin sorunlarını toplu halde tartışma anlamında...

A.A.: Anglo-saksonlardan benim burada söz etmemin nedeni, felsefe tarihinin tuzağına girmemiş olmaları bakımındandı sadece.

M.B.: Eski Yunanlılar da aynı şekilde bu tarihin tam başında olduklarından, bu "tuzağa girmemişlerdir". Ancak, bu tarihin ya da "tuzağın" kurucusu rolünü de üslenmişlerdir paradoksal olarak (Burada Sakrates sonrası felsefeyi düşünüyorum).

M.Ş.G.: Ali, Fransa'da felsefe çalışmalarının tarihi ve felsefi kaynakları üzerine bir takım bilgiler verebilir misin?

A.A.: Fransa'da felsefe aslında iki akım halinde ve eş-zamanlı olarak gelişti. Bunlardan biri "özne ve bilinç"le uğraşan bir kol; ötekisi "epistemoloji (bilgikuramı), kavram ve usçulukla" uğraşan bir koldur. Bunların başlangıçları için Ernest Renan'a, ikincisi için Auguste Comte'a kadar geri götürülebilir. "Bilinç ve özne" konusunda çalışanlar arasında Alman filozof Heidegger'in etkisinde Sartre'ı ve Husserlci görüngübilimin (phénoménologie) etkisinde kalan Merleau-Ponty'yi örnek gösterebiliriz. Sartre'ın 1943 yılında yayınlanan L'Être et le Néant (Varlık ve Hiçlik) adlı kitabı bir dönüm noktası oluşturmakta: Varoluşçuluk (existentialisme).

Bunların takipçileri olarak da - aslında bunlar oldukça azaldı - Alain Badiou'dan söz edebiliriz (Son kitabı-adı üzerinde: Özne Kuramı).

Diğer yandan Gaston Bachelard'dan, Cavallies'den, Canguilhem'den, gelen bir başka akım var ki bunlar bilgikuramını geliştiriyorlar. Bachelard, "Yeni Bilimsel Tin" in (Le Nouvel esprit scientifique) ortaya çıkarılmasında epistemolojik kopma ve "kesinti"lerin rolünü ortaya koydu. Bunu bir uzantısını Althusser'de buluyoruz...

Yine Caguilhem'in Normal ve Patalojik adlı kitabında, ge1iştirdiklerinin devamını Foucault'da bulacağız. Çünkü kavram ve usçuluk arasındaki gelişme içinde Foucault Deliliğin Tarihi'ni yazdığı zaman Canguilhem'in etkisinde kaldığını söylemek mümkün. Ayrıca kitabın 1978'deki İngilizce yayımına Foucault önsözü yazıyor. Foucault'dan başlayarak, aslında, Fransız Felsefesi bu epistemoloji alanını da bırakmış oluyor. Artık Bilgi ve İktidar odaklarının birbirine girişkenliğini ortaya çıkararak felsefeyi başka yerlere doğru götürüyor.

Bu alanlardan biri de edebiyat; burada gerek Maurice Blanchot'nun, gerekse Julien Gracq'ın Aydınlıkçı felsefenin hegemonyasına karşı bir eleştiri getirmesi sözkonusu, kartezyen felsefenin de eleştirisıyla buradan "Tekil Düşünce" diyebileceğimiz bir alana ve bugün artık herkesin tanıdığı filozoflara varılıyor:

Fikirler Tarihiyle uğraşan Foucault; anti-kartezyen bir açıdan Leibniz, Spinoza ve Mallebranche üzerine çalışan Deleuze; yine aydınlıkçı felsefenin eleştirisini yapan ve insan haklarının evrenselliğini srunsallaştıran Jean- François Lyotard, vb.

Bütün bunlar mikro-iktidar ya da Foucault'un dediği gibi iktidarın "mikro-fiziği"ne götürdü işi.

Şu anda Fransa'daki felsefe mekânlarında etkin olarak çalışanlar arasında Jacques Derrida'yı saymak mümkün. Diğerleri ya öldüler veya artık ders vermiyorlar.

M.Ş.G.: Melih, biraz önce "modern felsefe" diye bir terim kullandın. Ne demek istiyorsun, ne anlıyorsun modern felsefeden? Ve modern felsefeden söz edince bir de sanki modern olmayan veya klasik bir felsefe varmış izlenimi doğuyor. Bu konuları lütfen biraz açar mısın? Ayrıca bu bağlamda Fransa'daki felsefe çalışmalarının tarihi ve felsefi kaynakları konusunda Ali'nin söylediklerine eklemek istediğin noktalar varsa belirtir misin?

M.B.: Marks'tan sonra felsefe büyük bir sarsıntı geçiriyor. Çünkü Marks o güne kadar oluşturulmuş en büyük sistem olan Hegel'in felsefe sisteminin eleştirisiyle ortaya çıkıyor. Bu sistem Batı Metafiziği'nin bir özümsemesini ve onun canlandırılıp, ayağa kaldırılmasını içeriyordu. Marks, Hegel'in kurduğu bu bütünlüğü "idealist" olarak niteleyip, bu sistemin ancak ayakları üzerine yeniden oturtularak işlerlik kazanabileceğini söyleyerek işe başlıyor. Marks bir anlamda pratiğe verdiği önemle, praksis kavramını geliştirmesiyle, felsefenin de bittiğini ilan ediyor. Ancak, 60'lı yıllardan sonra Marksçı kavramların da, en azından bütün Marksçı metinlerde, bu Hegelci sistemden tümüyle çıkamadığı eleştirisi de yapılmıştır. Yani Ali'nin terimini kullanırsak bu epistemolojik kopuş'un bütün: Marksçı metinlerde gerçekleşemediği, Marks'ın 19. yüzyılın bilgi sistemine ait olarak kalması söz konusu. Şimdi, modern felsefeyi Marks ile mi başlatacağız, yoksa Nietzsche'ye mi geri döneceğiz, Heidegger'e mi başvuracağız sorunu gündeme geliyor; bu Fransa'daki felsefe tartışmalarının odak noktasını oluşturuyor. Bu tartışmalar daha çok Alman Aydınlanma Felsefesi ile bir çekişmeye giriyor ve Nietzsche, Heidegger gibi isimler bu gelenekten çıkışlarıyla ayrıcalıklı bir konuma yerleştiriliyor. Nietzsche'nin ve Heidegger'in felsefeye katkıları modern felsefenin başlangıçlarını da oluşturuyor. Kimileri de Marks, Freud, Nietzsche üçgenini ön plana çıkarmaktaydı. Heidegger gerçek sorununu, varlığın gerçeği

sorununu ortaya koyuyor. Bir metafizik eleştirisiyle, onun aşılmasının koşullarını araştırıyor. Nietzsche belki daha köktenci bir tavır içinde; "gerçek" in, "doğru" nun, "yanlış" ın tanımları onda daha görece bir biçimde konuyor. Bu iki filozof hem birbirlerini tamamlıyorlar, hem de karşılaşıyorlar. Heidegger, was heisst denken? (Düşünme nedir? Neye düşünme diyoruz?) diye bir kitap yazıyor. Burada özellikle düşünmenin mümkün olup olmadığı sorununu ortaya atıyor ki, bu çok modern bir sorun. Fransa'daki yapısalcılık akımının köklerinde, dil üzerinde açılan tartışmalarda bu sorunun izlerini görebiliriz; yani elimizdeki (ya da dilimizdeki) dilli düşünmemiz olanaklı mı sorunu... Heidegger'e göre düşünme olanaksız değil, düşünme olanaklı olabilir. Ancak insanlar düşünmeye hazır değil; buna karşın günümüzde insanlarda düşünmeye karşı büyük bir ilgi var, ne var ki bu ilginin son terimine vardırılması konusunda bir bunalım var modern dünyada.

Buradan doğrudan dil sorununa giriyoruz; dilin düşüncenin taşıyıcısı olup olmadığı, dilin kısıtlayıcılığı sorunu, dilin kendi başına bir sistem oluşturduğu, bize bir dünya görüşü verdiği sorunu. Örneğin Foucault'un bu konudaki yorumlarını ele alacak olursak; Foucault "konuşuyorum" sözcüsinden bir kavram yapıyor neredeyse, burada Descartes'in Cogito'suyla bir polemik söz konusu. Descartes'in Cogito ergo sum (düşünüyorum öyleyse varım) sözcüsüyle varlığını temellendirirken, Foucault'un "konuşuyorum" birinci tekil şahıstan bir özneyi tam kuracakken, onun varlığını güncelleyecekken onun hiçlenmesine, dağılmasına yol açıyor. Modern Felsefe'deki özne/dil sorunları buradan ortaya çıkıyor; konuşan özne bir kendini yitirme içinde, çünkü dil ondan önce yapılaşmış bir olay, kendine özgü bir tarihi var, bir de eşzamanlı olarak bütün yapılarını anlamlayan yeniden-düzenlenişleri var. Biz bu dilden parçalar koparıyoruz yalnızca konuşurken, böylece bir takım sözcüler (énoncé) kuruyoruz.

Modern edebiyat bu parçalanmanın en iyi örneğini veriyor. Dildeki bu bunalımı en iyi anlayan ve aktaran yine edebiyat. Kendisi bir yapıntı (fiction) olarak toparlanmalar, bütünlükler kurma peşinde, bu toparlanma çabalarının bir ürünü. Tabii, bu yapıntıların stratejileri (güdümleri), nasıl yapıldığı buradaki ideolojilerin rolü yine modern çalışmaların, araştırmaların en büyük konusunu oluşturuyor.

A.A.: Foucault'da "konuşuyorum" değil, "konuşuluyor" var; anonim bir konuşma, kimin konuştuğu belli olmuyor. Örneğin Collège de France'daki açış konuşmasında yaklaşık olarak "isterdim ki, sözcükler benim arkamdan çıkıp gelseler ve ben burada olduğum mekânda kaybolsam" gibisinden bir tümce vardır.

M.B.: Ben, Foucault'nun La pensee du dehors adlı makalesinde giriştiği Cogito eleştirisine göndermede bulunuyordum: "konuşuyorum", "düşünüyorum" un yerine geçiyor. Ama bu aynı zamanda öyle bir yer ki, öznenin yok olması söz konusu" bu "konuşuluyor" (on parle) edilgen sözcüsüne yol açıyor. Türkçe'de böyle bir özne yok, Fransızca'da "on" ne eril, ne dişî, yansız bir terim; hem özne olma niteliğini koruyor, hem de parmakla hiç bir zaman gösterilemeyecek bir özne.

M.Ş.G.: Konuşmalarınızdan şu çıkıyor: Bir yandan Descartes var, öte yandan Hegel var ve Melih'in belirttiği gibi, Marks'la bir bölünme-kopma-kopukluk söz konusu, veya yeni bir felsefi akım başlıyor. Böyle bir sonuca varabiliriz sanıyorum... Pratiğe önem verilmesi... Bu arada bir de Freud olayı var ve son zamanlarda özellikle Lacan, Derida ve başka filozoflarda görüldüğü gibi psikanalikle felsefenin işbirliği veya filozofların sorunlara bir de psikanalitik yöntemlerle bakması söz konusu. Bu konuyu açıklamanızı rica edeceğim. İkinci bir konu ise, Heidegger'de de

görülüyor. Bildiğiniz gibi Heidegger, Nietzsche gibi antitheist (tanrı düşmanı) değil, athee (tanrı tanımaz) dır (Nusret Hızır: s. 74). Yani filozofların öteden beri dinle hesaplaşmaları söz konusu. Din öteden beri insanların düşüncesini etkileyen bir olgu ve felsefe de başka bir yerden gelip insanların düşüncesini ilgilendiriyor... İnsanlara "nasıl düşünmek" konusunda yardımcı olmak istiyor... Bu nedenlerle filozofların dinle hesaplaşmaları gerekiyordu gibime geliyor. Özetlersek: Marks'ın ve Marksist felsefenin, felsefenin tarihi ve felsefi kaynakları konusunda bir kopukluk oluşturduğuna veya Marks'ın yeni bir felsefi akım yarattığına katılıyor musunuz? Psikanalizle felsefe arasındaki ilişkiler ve buradan dinle felsefenin, özellikle modern felsefenin hesaplaşması konusunda neler düşünüyorsunuz?

A.A.: Fransa düşünce tarihinde Freud'ün yerini aradığımızda işin içine Jacques Lacan girecek; bu "özne"yle "bilinç" kolu içinde yerini alacaktır. Ve ardından Freudcü okunuşun ve Lacan'ın 'ego' yaklaşımlarının eleştirisi ve onunla beraber pratikte çalışan Felix Guattari gibi, yahut Jean Oury gibi psikanalistlerin eleştirisine yol açacak ve bu eleştiriler İngiltere'de aynı zamanlarda ortaya çıkan Laing ve Cooper'in anti-psikiyatri akımından destek göreceklerdi.

Foucault'nun Deliliğin Tarihi kitabı da bu anti-psikiyatrik akımla aynı uzantıda yerini alır. Freud eleştirisinin ve yerleşik bir psikanalizin artık devrimci yönünü yitirmesi...

Guattari ve Deleuze'ün ve aynı zamanda Robert Castel'in ki, o buna alaylı bir biçimde "psikanalizm" adını verir, çalışmalarında gösterilmiştir. Şu anda yapılan olay Freud'ün yeniden çevirisi, 30-40 yıllık Freud okunuşunun kavramlarını yeniden değiştirip, bir bakıma Freud'ün ve eleştirilerinin yıkılıp yeniden sunulması gibi bir şey.

Felsefenin din ile hesaplaşmasına gelince, din felsefeyle her zaman ayırır. Grekler'de philosophos, yani bilgenin dostu olduğundan beri felsefeyle din baştan ayrılmış durumdadır. Gerek Marks'ta, gerek Nietzsche ve Heidegger'de, gerekse burada saydığımız öteki isimlerde, din felsefeyle iç içe durmuş gibi olduğu halde onu bambaşka yerlere götürürler. Marks'tan beri yapılan eleştiri aşkınlığın (transcendence) eleştirisi; din demek aşkınlık demek; aşkınlık altında ezilen bir düşünce kendini içkinlik (immanence) içinde devrimcileştirebildi Marks'tan beri. Arkasından belki de en büyük maddeci düşünür olarak Nietzsche'yi ve daha sonra da Deleuze vb. sayabiliriz.

M.Ş.G.: Dinle felsefe sürekli rekabet halinde. Çünkü ikisi de insanların düşüncesiyle ilgileniyor. Din ve kurumları da felsefeyle uğraşmak, hesaplaşmak istemedi mi? Rövanş almaya kalkmadı mı?

A.A.: Ya da ben dinle felsefeyi bağdaştıramıyorum...

M.Ş.G.: Elbette bağdaştıramıyoruz. Ben şunu demek istiyorum, hesaplaşmak tek taraflı değil; felsefe ve filozoflar dinin ötesinde veya dine karşı oluyorlar. Zaman zaman din de felsefenin ortadan kaldırılması için, diyelim filozoflara karşı bir takım kavgalar vermedi mi?

A.A.: Bana öyle gibi geliyor ki, din filozofları kullanabildi ancak...

M.Ş.G.: Bazılarını herhalde...

A.A. : Evet bazılarını tabii.

M.Ş.G.: Bu aslında kapsamlı bir soru. Bunu şunun için sordum: Bu bağlamda filozoflar niye psikanalize başvurdular? Niye filozoflar psikanalist de olmak zorunda kaldılar? Ya da filozoflar bazı sorunları çözmek için neden psikanalize başvurdular? Bunun

"niçin"ini açıklayabilir misin? Filozoflar bir anlamda belli bir süre psikanalize ve Freud'e karşıydılar. Sonra Freud yeniden gündeme geldi. Neden?

A.A.: Freud'e « karşı » değillerdi, psikanalizin yerleşik şekline karşı çıktılar...

M.Ş.G.: Ben de bu anlamda söylüyorum zaten. Peki, bu "niçin"i açıklayabilir misin bize?

A.A. : ....

M.Ş.G.: Sen bu konuda neler söyleyeceksin Melih?

M.B.: Felsefenin psikanalize, bilinçaltı, bilinç ve özne konularına duyduğu ilgiyle, din ile olan çatışmalarını birbirine bağlayamayız ...

M.Ş.G.: Ben öyle bir şey demedim...

M.B.: Din ile felsefe bence her zaman içiçe oldular, her ne kadar düşman kardeşlerse de ... Ali Akay "din filozofları kullandı" dedi, onları yorumlamakla kullandı belki; bu da kolay bir yorum bence. Felsefenin temellerinde din hep var oldu. Gerek doğrudan teologie (ahiya-tarıbilim) olarak, gerek tanrı anlayışının, sonsuzluk düşüncesinin felsefeye yedirilmesinde din izlerini felsefeye kazıdı...

M.Ş.G.: Afedersin Melih, bir noktayı açıklayayım: Ben, din felsefede varolmadı demiyorum. Şunu anlatmak istiyorum : Yani felsefe de din de düşüncelerle ilgili, insanların düşüncesiyle, dünya görüşüyle ilgili ve onların üzerinde etkili olabiliyorlar. Bu bağlamda bir hesaplaşma olduğunu söylüyorum. Bir hesaplaşma var. Gerek Marks'ta gerek Heidegger'de olsun başka başka boyutlarda din ile bir hesaplaşma, bir tür rakebet, söz konusu. Örneğin, Heidegger niye Nietzsche gibi "tanrı düşmanı" değil de "tanrı tanımaz"dır?

A.A.: Bir şey söylemek istiyorum. Din ile psikanaliz arasında benim kurabileceğim tek bağlantı şu biçimde olabilir.

M.Ş.G.: Ben ille bağlantı var demiyorum. Aynı soruda bu konular birlikte geçtiği için siz kafanızda böyle bir bağlantı kuruyorsunuz. Bence bağlantılı olmayabilirler...

A.A.: Ben şöyle bir bağ kuruyorum aralarında: Birinde insanlar divana yatırılıp dinleniyorlar, diğerinde secdeye yatırılıp orada dinleniyorlar. İkisinde de hep kendi üzerlerindeki aşkınlıklarla ilgili.

M.B.: Hıristiyanlıkta, biliyorsunuz günah çıkarma odaları var, divan yerine. Rahiplerin günah çıkarma işlemiyle, psikanalistin dinleyici işlevi, sağaltıcı rolü arasında benzerlik çok fazla. Yalnız Freud hıristiyan değildi. Yahudi dininden geliyordu. Yahudilikte çok daha önemli olan şey "yorumlama". Freud'ün de en önemli kitaplarından biri Düşlerin Yorumlanması başlığını taşır. Yahudi felsefesinde ve Tevrat'ın yüzyıllar boyu yorumlanmasından oluşan yorumlamalarda öznelliğin hem korunduğu, hem de yittiği Talmud en büyük kitap.

M.Ş.G.: Tabii, bildiğiniz gibi judaizm ile psikanalizm arasında ilişkiler kurmaya çalışanlar da var, ayrıca öyle bir akım da var. Son yıllarda bu konuda birçok kitap da yayınlandı. Yalnız herhalde Freud'ün Yahudi kökenli olması, bu "yorumlama" ile doğrudan doğruya ilgili olmayabilir. İzinizle İslam'da da hadis denilen böyle bir yöntem olduğunu anımsatayım. Freud'ün Freud olmasında herhalde sadece Yahudi kökenli olması ve Yahudilik'te de "'yorumlama" yönteminin bulunması tek belirleyici değildir...

M.B.: Yahudilikle İslam arasındaki ilişkiler, Hıristiyanlıkla İslam arasındakinden çok daha fazla. İslam'da yorum; yani şerh çok önemli. Psikanaliz olsun, modern felsefedeki hermeneutique (yorumbilgisi) olsun bu kaynaklardan beslenirler. Postmodern

felsefenin hermeneutique olduğu söyleniyor. Derida kendi metinlerinde bu Talmud'un yazınsal tarihinden, öznesiz yorumlar tarihinden çok faydalanır.

A.A.: Yorum başından beri varolan bir olay, Talmud'dan da öteye giden bir konu. Artemidor'un Rüyaların Anahtarı adlı kitabını da örnek olarak gösterebiliriz. Aradaki fark, Freud'de bilinçaltı sözkonusuyken, Artemidor'da ekonomik ve sosyal statüler ön plana çıkıyor. Yani bir insan rüyasında kölesiyle veya bir sokak kadınıyla yattığını gördüğünde, cebinden para harcayacak anlamında yorumlanıyor bu; Freud'de böyle bir şey söz konusu değil tabii.

M.Ş.G.: Melih, bu konuda söyleyeceklerini tamamlar mısın ?

M.B.: Marks'ın, felsefenin dinden ayrılmasında büyük rolü var. Ancak, Marks'tan hemen önce Feuerbach bunu yapıyor aslında. Yalnız, felsefe din ile alıp verememesini Marks'la bitirmiyor. Nietzsche'nin tanrıyla çekişmesini, Heidegger'in çok-tanrılı grek düşüncesine, yaşam biçimine duyduğu hayranlıkla Alman halkının, yahudiliğin de etkisiyle, gittikçe yobazlaşan bir Hıristiyanlık içinde çürümesine karşı çıkmasını, grek düşüncesinin Kant ve Hegel'den sonra bir kez daha Alman Felsefesi içinde yeniden ışığının peşinde olmasını, bunda bir rolü olduğunu düşünmesini hatırlatmak istiyorum. Bu anlamda Heidegger Hıristiyan Tanrı karşısında derin bir şekilde tanrı tanımaz olarak ortaya çıkıyor. Ancak bu fazla bir şey demek değil; O'nun felsefesinde aşkınlık düşüncesinin theologique (teolojik) paydalarının ne olduğu her zaman için araştırılması gereken bir konu olarak kalmakta.

A.A.: Bu tartışmalı bir konu gerçekten. Çünkü Heidegger'in en son söylediği laflardan biri, Batı'nın teknik gelişiminin aldığı boyutla ilişkili olarak "bizi bu beladan ancak Tanrı kurtarır" dediği biliniyor.

M.B.: Savaştan sonra söylemiş olmalı.

M.Ş.G.: Toparlarsak, Marks'tan önce ve sonra dinle hesaplaşma değişik biçimlerde yapıldı. Ama herhangi biri yerleşik din yerine başka bir din koymak istemedi mi?

M.B.: Bildiğim kadarıyla böyle bir şey yok. Heidegger unutulmuş varlığın hatırlanması için, varlığın gerçeğine ulaşılabilmesi için iktidarın bir rolü olduğunu düşünmüş olabilir, en azından bir ara. Böyle bir anlayışın ne kadar din kurumunun işleyişine benzediği sorulabilir; ancak Heidegger'in felsefesi bununla sınırlandırılmaz.

A.A.: Bence din ile felsefe arasında tamamen bir kopukluk var.

M.Ş.G.: Paris'e geri dönersek, felsefenin Paris'teki mekanları konusunda bir soru sormak istiyorum. Ders, seminer ve konferanslar nerelerde veriliyor? Nerelerde tartışılıyor? Kollokyumlar nerelerde düzenleniyor? Üniversitelerde ve üniversite dışında neler olup bitiyor?

A.A.: Gerek Vincennes (Paris VIII), gerek Sorbonne (Paris I ve Paris IV) gibi üniversiteler dışında, Ecole Normale Supérieure'de (rolü burada yine çok marjinal olan) Derrida'nın seminerleri, Collège International de Philosophie (CIP)'de çalışan Université Philosophique Européenne' de yapılan seminer ve kollokyumlar (bunlar Teknoloji ve Bilimsel Araştırmalar Bakanlığı'na bağlı). Üniversite dışı çalışmalara Beaubourg (Centre Culturel Georges Pompidou'da) düzenlenen toplantıları sayabiliriz. Ayrıca bir "kurum" olarak görülmemesi gereken Collège de France var. Burada üniversitelerde öğrencilerin hocaları dinlemesinden farklı olarak, konuşan kişinin dinleyiciler tarafından sınanmaya tabi tutulması söz konusu.

M.Ş.G.: Üniversite ile Collège arasındaki fark da bu zaten. Nitekim CIP'de de dinleyiciler öğrenci veya öğretim üyelerinden

oluşabildiği gibi, "Sarı çizmeli François Ağa", emekli işçi veya memurlar da seminerleri izleyebiliyorlar. Fransa'da Türkiye için örnek olabilirliği açısından önemli olan nokta felsefe konu ve tartışmalarının kurumlar ötesindeki üniversiteler dışındaki başka birimlerde yapılmasıdır. Türkiye'de ise felsefenin ve felsefi tartışmaların illa ve sadece üniversiteler içinde ve okullarda yapılması gerektiğine inanılıyor gibi. Bugün üniversitelerin, milli eğitim sisteminin ve okulların içinde buldukları koşulları anımsarsak Türkiye'de felsefenin ve felsefi konuların üniversitelerin dışındaki kurumlarda tartışılmasının gerektiği ve önemi anlaşılacaktır. Ki Türkiye'de bu konuda önemli adımlar atıldı. Felsefi tartışmalar belki henüz yeterince yapılmaya bile yeni agoralar üniversiteler dışında kuruldu: İstanbul' da Bilsak, Ankara'da Bilar A.Ş. ve başka örnekleri başka kentlerde... Ali mekânlar konusunda söyleyeceklerini lütfen tamamlar mısın?

A.A.: Beaubourg'da Christian Descamps'ın her sene düzenlediği toplantıları (« les enjeux philosophiques ») saymak gerek. Bunlar üç-dört gün sürüyor, sonra Beaubourg'un yayınları arasında yayımlanıyor. Ayrıca, İnsan Hakları, insan bedeni ve biyoteknolojiler, etik ve öjenizm konularında bu yıl, her yıl olduğu gibi, aynı yerde bir dizi seminerler düzenlendi.

M.B.: Felsefenin izleyicileri sorunu çok ilginç bir sorun. Paris Mayıs 68 olaylarından sonra kurulan Vincennes Üniversitesi, özellikle Felsefe Kürsüsü çok ilginç olaylara sahne olmuş. Burada felsefe eğitimi gerek lisans, gerek lisansüstü düzeylerde bakanlık tarafından uzun süre tanınmamış, buna karşın dinleyici kitlesi hiç eksik olmamış üniversiteden. Çeşitli meslek kesimlerinden, çeşitli yerlere girip çıkmış insanlar felsefecilerin sadık izleyicileri olmuşlar; bu arada gelip geçici öğrenciler de olmuş tabii. Bu, her zaman seminer veren felsefecilerin de merak konusunu oluşturmuş; yani "bizden ne alıyorlar, anlattıklarımızı nerede

kullanıyorlar" sorunu. Ancak bu dinleyicilerin çeşitli düzeylerden gelmeleri konferansların düzeyini pek fazla etkilememiş, yalnız belki dallanıp budaklanmasına yardım etmiş; düzeyin düşmesi diye bir şey söz konusu olmamış. Bu arada bu üniversitenin bir özgünlüğü de buraya liseyi bitirmemiş "çalışan" statüsündeki insanların da kayıt yaptırabilmeleri olmuştur. Ancak, bu, üniversitenin farklı yapısı, gittikçe yeni reformlarla diğer üniversitelere benzetilmekte ve burada adı geçen ve burada çalışmış filozofların da giderek teker teker emekli olmaları söz konusu... Son yıllarda Derrida dışında, felsefenin "superstar"larının bir bir geri çekildiği (ölüm, yaşlılık vb. nedenlerle) görülüyor.

M.Ş.G.: Şimdi bu mekanlarda bu felsefecilerin hangi konularda tartıştıkları, ya da hangi konuların felsefi açıdan irdelendiği, hangi konuların filozofların ilgisini çektiğine ilişkin bir soru yöneltmek istiyorum. Örneğin Magazine Litteraire'in Aralık 1985 sayısında, bu konuda "Fransa'da felsefenin on yılı" adında, özel sayı halinde bir derleme var. Burada çeşitli felsefecilerin yazdıkları makalelere göre, şu konuların felsefecilerin ilgisini çektiği görülüyor: "Arzu", "Hermeneutique" (yorumbilgisi), Estetik, Ahlak, Metafizik, Kutsal ("Sacré »), "Systemique", Tiyatro, Hukuk ve Hukuk alanında da İnsan hakları konusu başta geliyor. Siz, bu konuların gerçekten öncelikli konular olduğuna katılıyor musunuz? Ya da 1985'ten bu yana yeni konular varsa bunları belirtir misiniz?

A.A.: Saydığın konular arasında beni düşündüren yorumbilgisi oldu. Bence bu konu en fazla 70'li yılların ortalarına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Estetik ve "Arzu" en ilgi çeken konular arasında gibi geliyor bana bugün, CIP'de izlediğimiz seminer ve kollokyumlarda Foucault'yu görüyorum ben yine. Örneğin Christine Buci-Glucksmann seminerinde Foucault'nun Velasquez tablosu incelemesinden yola çıkıyor, bunu gözükten ve söylenen

arasındaki ayrışıklığa getirip, Deleuze'ün Foucault yorumundan yola çıkarak, tekrar Lacan'ı araya sokuyordu. Yani her şey "arzu" ve "estetik" arasında dönüyordu.

M.Ş.G.: Christine Buci-Glucksmann'da dikkatimi çeken olay, sinemaya olan ilgisiydi. Sinemaya atıfta bulunmasıydı. Örneğin Wim Wenders'in son filmi Les Ailes du Desir (Arzunun Kanatları. Almanca orjinal ismi: Der Himmer über Berlin : Berlin üzerindeki Melekler) ile ilgili yorumlar ve ilginç gözlemler yapmasıydı. Başka seminerler ve konferanslarda başka filozofların da sinemaya ve sinema diline ilgi gösterdiklerini saptadım. Daha önce tiyatro ile ilgileniyorlardı; şimdi sinema ilgi çekiyor. Ali bu konuda ne düşünüyorsun?

A.A.: Zorunlu olarak sinema ile ilgilenildi. Olay aslında sinema olması değil. Biliyorsunuz Deleuze'ün son yıllarda yaptığı iki kitap da sinema ile ilgili. Başta da söylediğim gibi, aslında 1970'den sonra yapılan başka yanları felsefeye çekmek, felsefeyi başka yerlere götürmek.

M.Ş.G.: Sinema konusunda bir şey eklemek istiyorum. Wim Wenders'in son filmi Les Ailes du Desir sinemadan çok felsefe. Yani W. Wenders felsefe yapıyor gibi geliyor bana. Filmin bitiminden sonra onbeş dakika konuşmadım. Ayrıca filmin senaryosunu da görmek, okumak anlamında, gerek. Senaryosunu okuyunca gördüm : Evet metinde gerçekten felsefi şeyler var. Bu birinci nokta. Sinema aynı zamanda, felsefeyi, felsefe yapılan kitapları felsefenin ötesine de götürebiliyor, yani fransızca bir kelime uydurmam gerekirse déphilosopher (felsefi içeriğinden yoksunlaştırmak, felsefi renklerini atmak anlamında) diyebileceğim bir durum da sözkonusu olabiliyor. Örneğin, Kundera'nın Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği isimli romanından yapılan filmde aynen bu olay söz konusu : Kitapta felsefi olan her

şey ötede bırakılmış ve neredeyse erotik bir film ortaya çıkmış... Erotik film yapılması kötü bir şey olmayabilir, ama Kundera'nın bazı felsefi sorunları sık sık vurgulamak istediği kitaptan böyle bir film yapılması da herhalde kitabı sevenler için şaşırtıcı bir şey. Bu anlamda sinema Kunderamsı felsefeyi bozmuş. Felsefe ile sinema arasında herhalde birtakım başka ilişkiler var. Godard'dan da bahsedilebilir. Godard da sinemasında, filmlerinde mutlaka felsefeye, felsefi konulara ve filozofların ilgilendikleri konulara bir sinemacı gözü getiriyor. Ali, Wim Wenders'in filmini gördün, senin filme ilişkin düşüncen ne?

A.A.: Bu film konusunda Önay Sözer'in yazdığı bir yazıda da felsefe işin içine sokulmuş... Bence filmde felsefeden çok, umut da demeyeceğim, fakat bir mutluluk var.

M.Ş.G.: Evet, zaten tartışmamızın başında anglosaksonlarda "felsefe eğlenmektir" dedin ve ben bu tanımını felsefe insanlara yaşamak umudunu da verebilir/vermelidir biçiminde algıladım. Felsefenin insanlara umut ve mutluluk taşıyabilmesini çok isterim. Nitekim son aylarda Fransa'nın genç filozoflarından Andre-Compte Sponville'in yazdığı kitaplardan biri "Yaşamak" adını taşıyor. Melih, sen felsefenin konuları üzerine neler diyeceksin?

M.B.: Bence felsefenin konuları, Magazine Litteraire'in başlıklarıyla pek sınırlandırılmaz, yine de...

M.Ş.G.: Affedersin sen konuşmana hep böyle başlıyorsun. Ben sınırlamıyorum, onlar da sınırlamıyor. Sadece bir "mihenk taşı", bir hareket noktası, bir başlangıç olarak örnek veriyoruz. Hiç bir şekilde sınırlamak istemediğimiz için, sen bu konuda neler düşünüyorsun diye soruyorum.

M.B.: Ben başlıkları ele alıyorum yine; başlıkların çoğu yine felsefenin geleneksel başlıkları. Bunlar arasında dikkati çeken

"arzu", "kutsal", "hukuki", "tiyatro" gibi konular, bunlara "sinema" da eklenebilir. Yalnız, örneğin "Ahlak"ın çok geniş bir anlamı var, geleneksel bir konu. Ama Modern Felsefe, Ahlak olayına nasıl yaklaşıyor, o bambaşka bir konu. Yani, felsefenin konuları sık değişmiyor, ama ele alış biçimleri, belki onların sınırlarını genişletiş biçimi değişiyor. Sinemadan da söz ederken Ahlak konusu tartışılabilir. Sinemanın felsefeye katkısı, çok modern bir aygıt olması, zaman ve devinim konusunda bir takım uç deneyimlere izin vermesi. Tiyatronun daha ağır bir şekilde verebildiği olanaklar bunlar. Bu yüzden sinema modern felsefeyi ilgilendiriyor.

"İnsan Hakları" konusundaki çalışmalar da hep modern teknolojilerin gelişmesi ve bunların gittikçe bio-teknoloji haline gelmesi, insanın üremesini, çevreyle ilişkili olarak (ekolojik olarak) yaşamını sürdürme biçimlerindeki değişikliklerle çok yakından ilgili. Buralardan doğan bir takım yasal-toplumsal sorunlar felsefeye yeni alanlar açıyor. Yani, felsefe kendi alanlarını kendi açmaktan çok, toplumsal, teknolojik gelişmeler felsefeye bazı şeyleri dayatıyorlar. Aslında toplumun, ya da teknolojinin 20. yüzyılın başlarından bu yana çok hızlı bir ilerleyişi var. Felsefenin bunları çok daha geriden izlediği söylenebilir bence. Hatta sanatın genelde, ya da bazı sanat dallarının özellikle plastik sanatların ötekilere oranla daha ileride olduğu söylenebilir. Aralarında hiç bir apriori hiyerarşi olmadığı halde böyle bir kayma söz konusu. Sinemanın bu anlamda plastik sanatlara göre geriliği de belki onun "kapitalizmin çocuğu" olması, onun döngüsüne çok fazla bağımlı olması nedeniyle -bir dönemler çok umut verdiği halde- aynı özgür çalışmaları, bütün teknik "harika"larına rağmen veremediği söylenebilir.

M.Ş.G.: Konulara geri dönmek istiyorum; "juridique" (hukuki) ve İnsan Hakları konusuna; bu konu öteden beri ama özel olarak da

1050'li yıllardan beri filozofların ilgisini çekti. Fransa'da İnsan Hakları deyince, Sartre'ın 70'li yıllar öncesinde bu çerçevede göçmen işçilerle ilgilendiğini biliyorsunuz. Bir başka örnek Andre Glucksmann'ın son aylarda Filistin konusunda aldığı tavır; yani İsrail'in işgal ettiği topraklarda yaptıklarını eleştirmesi. O'nun bu tavrı şu bağlamda çok önemli: Filistin'deki son olaylar Aralık 1987'de başladığından beri, gazete ve dergiler yahudi kökenli değişik filozofları arayıp fikirlerini almak istediler ve yahudi kökenli örneğin Bernard Henri-Levy ve başkalarının evlerinden adres bırakmadan kayboldukları anlaşıldı ve bu konuda fikirlerini açıklamak istemedikleri ortaya çıktı. Oysa Glucksmann bizzat kaleme sarılıp Actuel dergisinde (Mart 1988) İsrail'i eleştirerek ve Woddy Allen'e göndermede bulunarak (çünkü yahudi olmasına rağmen Woddy Allen de 29 Ocak 1988 tarihli International Herald Tribune'de İsrail'i eleştirmişti) farklı bir tavır takındı; çünkü o da yahudi kökenli. İnsan Hakları ve Üçüncü Dünya'ya tavır filozofların, en azından bazılarının ilgi gösterdiği konulardan biri. Ne diyorsunuz bu konuda?

A.A.: İnsan Haklarından çok, belirli bir eşik var, o andan itibaren artık hoşgörü gösteremeyecek bir yere geliyor insanlar. Bu, gerek yabancı işçilere gösterilen davranışlarda, gerek öldürme olaylarında böyle. Cezayir Savaşı sırasında, bu saydığımız Fransız filozoflarının birçoğu orada felsefe öğretmenliği yaptılar, derslerini fransızca vererek; F. Chatelet'yi bunlar arasında saymak mümkün. Hatta Chatelet'in anısına düzenlenen bir kollokyumda, Mohammed Harbi'nin anlattığına göre, onları ilk kez marksizme yönelten kişi Chatelet. Cezayir'de, Fransa'dan kopmaya iten fikirleri aşlayanlar arasında bu felsefecileri görmek mümkün.

M.Ş.G.: Mohammed Harbi'nin tanınmadığını düşünerek, hakkında açıklayıcı bir bilgi vermek istiyorum: Cezayir Savaşı'nın başlamasından itibaren, çok genç yaşta F.L.N. içinde mücadele vermiştir; yani bağımsızlık taraftarı olan bir devrimci. Bağımsızlıktan sonra pek çok siyasi sorumluluk alıyor, üst düzeyde önemli görevler üstleniyor. 1965'de Bumedyen'in hükümet darbesiyle görevden alınıyor, tevkif ediliyor, bir süre hapiste kaldıktan sonra Cezayir'den ayrılıyor. Bugün Paris'te değişik üniversitelerde öğretim üyeliği yaptıktan sonra Paris VII Üniversitesi'nde görev alan, birlikte ders verdiğim Harbi'nin Cezayir ve F.L.N. içindeki bürokratlaşma süreci üzerine birçok yapıtı var. (20 Aralık 2020'de, şu birkaç noktayı da ekleyeyim : Paris VII'deki öğretim üyeliğim sırasında Harbi ile birlikte çalıştık. Birinci ve ikinci sınıflarda birlikte ders verdik. Cezayir Savaşı yıllarındaki günlerini de ayrıntılı konuştuk. Sadece küçük bir hikaye aktarayım, 87 yaşındaki Harbi'yi anımsamak için : Askeri darbeden sonra Bağımsızlık Savaşı yıllarındaki « yoldaşları » tarafından görevden alınan, işkence yapılan, işkence sırasında sol eli kırılan (sol eli sakat kaldı), zindana atılan Harbi 1973'te Cezayir'den firar edecektir. Tunus sınırından. İşin en ilginç yönü ülkesini terkederken kullandığı pasaportun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı bir diplomatinki olması. Bu da bize anı olarak kalsın.)

A.A.: Aynı şekilde, 70'li yılların başında Cezayirli Celali adlı bir gencin öldürülmesi üzerine Paris'in Goutte d'Or mahallesinde gerek Jean Genet, gerek Foucault, Deleuze, Mauriac, Celali Örgütü'nü kuruyorlar ve Fransız devletinin politikasına karşı bir tavır alıyorlar. Bugün Glucksmann'ın, yani Yahudi bir filozofun yaptığı şey de önemli tabii. Buna Derrida'yı da sokabiliriz; yaptığı seminerlerde İsrail toprağına "İsrail" adını vermeyip hep Filistin dediği gibi, yaptığı konuşma ve katıldığı yürüyüşlerde de daima

Arapların yanında yer almıştır. Bu yüzden belki birçok öğrenci Derrida'nın etrafında dolaşıyor şimdi.

M.Ş.G.: Bugünkü koşullarda ezilen, İnsan Hakları bakımından hakları tanınmayan Araplar, Filistinliler olduğu için Filistinlileri tutuyor, yoksa Arap oldukları için değil. Çünkü aynı Derrida, II. Dünya Savaşı sırasında gençken, Yahudilere karşı olan düşmanlığı ve ırkçılığı da aynı oranda yaşamış ve reddetmişti. Sartre, Glucksmann ve diğerleri için de benzer şeyleri söyleyebiliriz. Melih, sen bu konuda neler düşünüyorsun?

M.B.: Modern Felsefe'nin başlangıçlarının aynı zamanda Auschwitz olduğu da söyleniyor (M. Blanchot, J. F. Lyotard); yani toplama kampları, gaz odaları... (Adorno bu anti-humanizmi kuşatacak kavramsal yapıyı gerçekleştiremeyecek ve savaştan sonra artık felsefenin olanaksız olduğunu düşünecektir). Modern filozoflar, bugün artık buradan geçmeden felsefe yapmanın olanaklı olmadığını söylüyorlar. Nasıl eski Yunanlılar felsefenin theoria kavramından (bakmak, ilk kez karşılaşmışçasına şeyler karşısında şaşkınlık duymak) geldiğini düşünmüşlerse, şimdi de felsefenin "ilk terimi" bu deniyor. "İnsan Hakları"nı ilgilendiren her şeye, soykırımlara çok dikkatli olunduğu gibi Sabra ve Şatila Kampları'nda yapılanlar da felsefeyi bir kez daha ortasından ikiye böldü. Ne Yahudiler'den, ne de Araplar'dan yana tavır alma sözkonusu; bütün soykırımlara karşı olan duyarlık Modern Felsefe'yi çiziyor.

M.Ş.G.: Elbette. Yahudi veya Arap oldukları için değil, soykırım olduğu, İnsan Haklarına karşı bir takım eylemler yapıldığı için insanlarla dayanışma gösteriliyor.

A.A.: Ben de Arap öğrencilerin Derrida'nın etrafında olduğunu söylerken, bu bağlamda Araplar bir Yahudi felsefecinin etrafında dolaşıyorlar demek istedim.

M.B.: Soykırım öyle bir şey ki, gerçeğin ne olduğunun araştırılmasında anahtar rolü oynuyor. Çünkü felsefede gerçeğin ne olduğunda karar kılınması korkunç zor bir olay. "Soykırım"ın gerçeğiyle felsefi çıkarım bıçak gibi kesiliyor ve gerçeğe kapı açılıyor. Hatta soykırımlara göre felsefe de yön değiştiriyor. Ama bu demek değil ki, günlük olaylarla bu kadar dipdibe gidiliyor. Hayır, felsefenin kendi çıkarımlama yönteminde büyük bir yalnızlık var; toplumsal olandan büyük bir soyutlanma. Derrida her ne kadar şu anda Fransa'daki azınlıklar konusunda, Fransız vatandaşlığının göçmen işçilere de yaygınlaştırılması konusunda, gerek Filistin sorununda sürekli azınlıkların, vb. yanında olsa da, doğrudan politik bir karar mekanizması içinde yer almayı hiç bir zaman istememiştir. Örnek olarak, seminerlerinden birinde söylediğini aktarabilirim burada; Fransız milliyetinin kazanılması koşullarını yeniden düzenlemeye girişen bir yasa tasarısının incelenmesi için kurulan bir "ihtiyarlar (Yaşlılar) konseyi"ne eğer çağrılıysaydı kendini çok fazla sıkıntılı bir durumda hissedeceğini belirtmişti. Çünkü felsefeci olarak her zaman bir geri durmayla, olayları belli bir uzaklıkla yorumlamakla yükümlü sonuç olarak O da. Ama bu hiç bir zaman kararının ya da oyunun haksızlığa uğrayanlardan yana olmayacağı şeklinde anlaşılmalıdır.

M.Ş.G.: Derrida'nın Sartre türünde bir filozof olmak istemediğini biliyoruz. Derrida meseleyi aydın ve devlet, aydın ve politika, aydın ve kültür ilişkileri demetinde inceliyor. Derrida, "hiç bir zaman Sartre'ın yaptıklarını yapmak istemezdim" demişti. Ama Sartre, Glucksmann ya da ötekileri kimi güncel konularla ilgili tavır takındıklarında filozofluktan çok aydın gibi davranmıyorlar mı? Filozoftan çok yurttaşlık görevlerini yerine getirmiyorlar mı acaba? Çünkü Fransa'da veya dünyanın başka ülkesinde güncel sorunlar filozofları da bir yurttaş olarak ilgilendiriyor; kadın ve erkek şarkıcıları, sanatçıları, sinemaçıları da; özellikle kitleler ve

kamuoyu tarafından tanındıkları için onların aldıkları tavır yol gösterici olabiliyor. Aydınlar ille böyle yapmak zorundadırlar demiyorum; böyle yapanlar da var, buna karşı olanlar da. Siz bu konuda ne diyorsunuz? Derrida'nın Sartre olmayacağı açık. Çünkü Sartre Derrida'dan önce bu işlere girişti. Biraz önce Glucksmann'ın tavrından söz ettim. Aydın olarak, politika yapısınlar demiyorum. Politikadan ne anlaşılıyor, bunu da anlatmak lazım: Günümüzde yabancı işçilere karşı ırkçılık yapılırken, yabancı oldukları için katledilirken veya II. Dünya Savaşı'nda Yahudi oldukları için insanlar gaz odalarına gönderilirken ses yükseltmek politika yapmak mıdır acaba? Derrida'nın her söylediğine katılmak zorunda değiliz ve katılmadığınızı tahmin ediyorum en azından. Siz kendiniz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Derrida'nın söylediklerini aşmak anlamında.

M.B.: Ben kendi düşüncelerimi söyleyeyim: Felsefeci "İnsan Hakları"yla ilgiliyse ve soykırımlara karşı çıkıyorsa bu demek değildir ki, bunu "yurttaşlık görevi" adına yapıyor. Bence felsefe eylemiyle, pratiğiyle "yurttaşlık görevi" pratiği arasında uçurum var. Özellikle Türkçe'deki "yurttaşlık" sözcüğü çok itici! Eğer "yurttaş"ı 'Citoyen'in karşılığı olarak alıyorsak büyük bir çeviri uçurumu da var arada. Felsefeci yersiz-yurtsuzlaşmış insan olmak durumunda (Ali'nin "deterritorialisation" sözcüğünü çevirisini kabul edersek), eğer felsefi düşüncenin "göçebe düşünce" (Gilles Deleuze), yani bütün sınırlarını aşan, bütün uygarlıklardan kavramlar alarak yola düşmüş kendini özne olarak tanımlamadan düşünmeyi gerçekleştirmek olduğunu kabul ediyorsak... Felsefeci, Fransız felsefecisi de olsa Fransız şeklinde düşünmemesi gerek, hele "yurttaş", "vatandaş" olarak hiç...

M.Ş.G.: Bir yanlış anlama var. Citoyen sorununu ortaya atıyorsun. Citoyen sözcüğünü Cite'ye bağlı (Citizen) anlamında alırsak Cite'de günlük anlamda olup bitenlere ilgi gösterir filozof. Yurttaş olarak

nationalite, yani belli bir ulusun üyesi olarak, o ulusun ilgilendiği konular anlamında demiyorum. Sadece söylediklerin değil, söylemek istediklerin de önemli. Glucksmann Yahudi kökenli bir Fransız vatandaşı dedik. Ve bu adam kendi ülkesinin dışında ve başkaları arasında olan bir kavgada bir tavır takınıyor; buna katılıp katılmamak ayrı bir şey. Fransa'da bazı filozoflar ötede olan bir sorunda tavır takınıyorken bazıları takınmıyorlar, neden ? Örneğin takınmayanlardan Bernard Henri-Levy'nin ismini başka konularda çok konuşan biri olması bakımından zikrettim. Bernard Henri-Levy'nin 1987 ve daha önceki yıllarda, Etiyopya'ya (Habeşistan'a) yapılan yardım konusunda Bob Geldof ile yaptığı polemiği hatırlıyorsunuz. O konuda bence belki yine konuşmaması gerekirdi. Beni ilgilendirmiyor ayrıca, ben o konuda konuşmak istemem, konuşur ya da konuşmam, ben sadece saptıyorum, bir gözlemci olarak. O, o konuda konuştu. Etiyopya'ya gidip, gördü bir takım şeyleri ve bir kitap yayınladı. O zaman başka konularda da konuşması bekleniyor. Oysa O, Filistin konusunda konuşmamak için Paris'teki evini terk etti. Ben bir ikiyüzlülük görüyorum burada. Sizin bu konudaki görüşünüzü almak istiyorum. Çünkü yarın veya bugün filozofsunuz bu konulara ilgi gösteriyorsunuz, filozof olmak acaba Cite'deki, kentteki veya ülkedeki, ülke ötesindeki sorunlarla-ilgilenmemek midir? Gerçekten yersiz-yurtsuz kalmayı bu şekilde mi anlıyorsunuz?

M.B.: Hayır, "yersiz-yurtsuzlaşma" prosesüsü (süreci) felsefenin işleyişiyle ilgili bir olay. Pratik tavrılara gelince, her zaman bir birey olarak pratik tavırlar alıyoruz; bu her zaman düşüncemizle uyuşum içinde, onun iç tutarlılığıyla açıklanabilir bir şey olmayabilir. Bu modern dünya içindeki parçalanmışlığımızdan gelen bir şey. Pratik yanımızla kuramsal yanımız arasındaki açıklığı her kapattığımızı sandığımızda bu açıklık gerçekten kapanmış değildir. Glucksmann'ın tavrına gelince; O her şeyden önce

Helmut Kohl'un resmi danışmanı değil midir? Bu adamı bir kere filozof ulema içinde tartışmak hatalı; bu adam kendini bir karar mekanizmasında çalışmak ve aşırı endüstrileşmiş kapitalist bir devletin başbakanına fikirler vermekle görevlendirmiştir. Bunu, birinci sınıf bir felsefeci olarak sayıp ciddiye almak güç. O, tabii ki, bu işten para aldığı için bazı konularda susmak, bazı konularda da açıklamalarda bulunmak zorundadır. Felsefenin "resmi sözcüleri"nin Derrida'yla her hangi bir şekilde karşılaştırılması mümkün değildir.

A.A.: Dediğin gibi Fransa'da sözkonusu olan bence İnsan Hakları, yahut yabancı hakları, yahut ezilenler değil. Biliyorsunuz Sartre'in engage aydın olması eleştirildi; bu önemli değil, Sartre başka bir insandı. 1970'lerden sonra Fransa'da aydınların rolünün kalktığı söylendi ve bundan sonra alınan tavırlarda dayanılmaz bir noktaya geliniyor ki, o andan sonra artık filozof, düşünür, kim olursa olsun zorunlu olarak tavır almak zorunda kalıyor. Demek ki, burada Glucksmann o dayanılmaz bir noktaya gelmiş, diğeri gelmemiş.

M.Ş.G.: Kim hangi koşullarda eşiği aşıyor, kim hangi koşullarda eşiğin ötesinde kalıyor; kim dayanıyor, kim dayanamıyor, bunu açıkladık zannediyorum.

A.A.: Öznel bir şey bu.

M.Ş.G.: Gayet tabii; bazı filozoflar kimi konularda bence kolay bir biçimde tavır takınıyorlar, kimi konularda takınmıyorlar demek istiyorum. İyi, kötü olayı beni özel olarak ilgilendirmiyor.

M.B.: "Tavır alma", "karar verme" sorunsalının hiç de öyle yalınkat olmadığını gösterebilmek için Jean Genet örneğini veriyorum: O da Cezayir'deki kavgayı olsun, Sabra ve Şatila kamplarını olsun yakından görmüş. Ancak Sartre ve çevresindeki öteki engageler (angajeler) arasında çok özgün yeri var: Kendisini "sınırlarının

ötesine geçmiş" bir birey olarak gösterebiliriz. Filistinlilerin tarafını tutmuştur; yalnız bu tavır alma olayını nasıl temellendirmiştir bu çok önemli. Çünkü bu tür bir temellendirme genelde çok güçtür ve tümüyle kişiseldir. Jean Genet, bunu bu kadar açıklıkla ve saflıkla dile getiren, belki de tek kişidir; onun için "beden" önemli, -çok ilginç bir olay- sözcükler anlamlarını yitirmiş durumda (Merleau-Ponty'nin o yüce Alman Görgübilimi'nin tinselliğini tenselleştirmesinden sonraki Modern Fransız Felsefesi'nin baklası böylece çok turfanda bir şekilde Genet'nin ağzından çıkar, daha doğrusu yaşamında belirir). Sözcükleri herkes oraya buraya çekebilir, bunlarla yeni bütünlükler kurabilir, peşlerinden insanları sürükleyebilir; ama esas konuşan bedendir. Onun diline kulak verilmesi lazım. Bedene karşı gelmek suçtur, ama insanların konuşmalarına, sözcüklerine karşı gelebilirsiniz. Beden'in bir ahlakı vardır; Jean Genet de bir "beden ahlakı" geliştirmiştir (Emmanuel Levinas'ınkiyle karşılaştırılabilir; kendisi yine Yahudi kökenli bir Fransız profesördür; "yüz", "beden" onda da en önemli temaları oluşturur). Bu aynı Genet, Berlin'de naziler zamanında basit bir nazi-Alman askeriyle ilişkiye girebilmiştir. Çünkü O, Bavyera'nın ücra bir köşesinden getirilmiş, üstüne üniforma giydirilmiş basit bir erdir, vb. Sonraları Filistinlileri de benzer nedenlerle desteklemiş ve bu karşıtlıkları kendi bedeninde yaşamıştır.

M.Ş.G.: Şimdi bu konuyla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Derrida gençlik yıllarını Cezayir'de geçiriyor. Camus oralarda dolaşiyor, Bourdieu Kuzey Afrika'da, F. Chatelet Cezayir'de öğretim üyeliği yapıyor. Bu gelişmeler 40'lı 50'li yıllar civarında ortaya çıkıyor. Bu yıllar décolonisation, yani Fas, Tunus, Cezayir, vb. Kuzey Afrika ülkelerinin bağımsızlığa kavuştuğu yıllar. Ali biraz önce Mohammed Harbi'den bir aktarına yaparak Fransa'dan gelen kimi filozofun Kuzey Afrikalılara bağımsızlık ve Fransa'dan kopmalar

konusunda bilinç taşıdıklarına (bu terim bana ait) dair bir şeyler söyledi. Ben böyle bir etkinliğin olduğuna inanıyorum. Bu konularda siz ne düşünüyorsunuz?

A.A.: Bunun dışında Tunus'ta Foucault'yu, Fas'ta da Roland Barthes'ı sayabiliriz: Cezayir Savaşı da aslında Fransa'daki 68 olaylarının başlamasının eşliğini teşkil ediyor. Yani Fransız gençliğinin "dayanılmaz noktaya" geldiği yer Cezayir Savaşı.

M.Ş.G.: Fransız tarihçisi Daniel Hemery, "Cezayir olmasaydı, Vietnam olmasaydı Mayıs 68 de olmayacaktı" demişti. Cezayir Savaşı sadece Cezayir'de yapılan bir savaş değil, Paris'e yansımaları da vardı. Paris'teki katliamlardan biri de Cezayirliilerin sokakta dövülmesi ve çok sayıda Cezayirlinin (polise göre 100'den çok "Arabın") öldürülmesiydi (17 Ekim 1961) ...

A.A.: Ayrıca Fransız Komünist Partisi militanlarının da öldürülmesi var.

M.Ş.G.: Gayet tabii, Cezayirliilerin öldürülmesi üzerine Fransız Komünist Partisi'nin ve sol örgütlerin düzenlediği mitingin polis tarafından tekrar basılması, metroya sığınan insanlara dayak atılması ve birçok kişinin öldürülmesi Fransa'da artık "eşiğin" aşıldığı, "dayanılmaz noktaya" gelindiğini gösteriyor.

Yuvarlak masa toplantımızın, söyleşimizin sonuna geliyoruz. Masa aslında yuvarlak değil dikdörtgen, fakat konuşma ve süreç içinde üçgenleşti.

Şimdi, Türkiye'de felsefe çalışmaları deyince geniş kitlelerin aklına Nusret Hızır geliyor, tabii onun çağdaşları da var. Benim son yıllarda gördüğüm ve burada Kasım 1987'de CIP'de seminerler yapan, Almanya'daki üniversitelerde çalışmalarda bulunan Önay Sözer var. Türkiye'de genellikle felsefenin ders düzeyinde kaldığı ve aydınlarımızın felsefeye yan çizdiği söyleniyor. Bu konuda

fikrinizi almadan önce Önay Sözer'in 1 Temmuz 1988 tarihli Milliyet Sanat Dergisi'ndeki söyleşisinden bir alıntı yapayım : Sözer, "Türkiye'de felsefenin bugünkü durumunu ve geleceğini nasıl görüyorsunuz?" sorusuna şu yanıtı veriyor:

"Eğitimde kısıtlanmış ve kitap olarak da çok yetersiz. Yine de ben karşılaşılan bütün zorluklara karşın, yakın bir geleceğin Türk filozonalarına ait olacağına inanıyorum. Bunu bir dilek olarak anlamayın, bunda bir zorunluluk gördüğümü söyleyebilirim: Biz felsefi düşünmeye başlamadan, felsefe bizim içimizde düşünmeye başlayacak. Bin zahmetle başlamıştır bile belki." Melih bu konuda ne düşünüyorsunuz?

M.B.: Aslında söyleşimiz Fransız Felsefesi çerçevesinde sınırlıydı, Türk Felsefesi üzerine başka bir zaman konuşuruz, daha derin olarak. Ama şu anda hızla değinmek istersek: Evet, belki Nusret Hızır ilk akla gelen isimlerden biri, ayrıca Türkiye'de filozof olup olmadığı sorusu da sorulabilir her şeyden önce: "Felsefeciler"mi var sadece? Nusret Hızır, pozitivist bir felsefe çerçevesinde kendini sınırlandırmış. Konuşmamızın ilk başında onun bir felsefe tanımını alıntıladın: Felsefeyi "bilim önermelerinin mantıksal analizi" ile sınırlandırmakta. Bu yüzden oldukça sınırlı bir felsefe görüşü de olsa gerek.

M.Ş.G.: Bu konuları daha sonra tartışabiliriz. Ama şimdi asıl, felsefenin okulların duvarlarını aşip aşamayacağını aydınlarımızın ilgisini çekip çekemeyeceğini soruyorum. Önay Sözer'in umuduna katılıyor musunuz?

M.B.: Biraz idealize etmiş. Genel tavrı belki her zaman bu değil. Felsefenin okul sınırlarında kaldığı çok doğru aslında; çünkü Türkiye'de 60'lardan sonra gelişen sol akım, aynı zamanda bir düşünce dizgesi olarak gelip yerleştiği, egemenliğini kurduğu halde düşünmeyi engelleme yönünden de olumsuz bir etkisi

olmuştur. O kadar belirgin, kesin yargılarla düşünüp davranmaya başlamışlardı ki, her konuşmada aynı kavramlar ortaya çıkarılmakta, aynı şemalar öne sürülmekte, gerçek düşünme eylemine girişmeye kimse yanaşmamaktaydı. Bu konuda yapılan bütün girişimler "iş'i geciktirme", "ağırlaştırma" ya da "mistisizme düşme" suçlamalarıyla karşılaşmaktaydı. Bu yüzden, belki son yıllarda bir toparlanma sözkonusu olabilir. Türkiye'dekiler ne olup bittiğini kuşkusuz benden daha iyi biliyorlar. Bunun dışında Önay Sözer'in "umuduna" gelince; felsefenin bizim adımıza düşünmeye başlaması çok iddialı; keşke öyle olsa. Acaba böyle bir şey söyleyebilmek için Hegelci anlamda bir Tin'in varlığını mı önavsaymak gereklidir diye soruyorum. Yoksa bizim çabalarımız mı gerekli felsefenin işleyebilmesi için? Herşey o kadar kendiliğinden değil mi?

A.A.: Ben 70'li yılların ortalarından beri Türkiye'de olmadığım için...

M.Ş.G.: Türkiye' de olup biteni bilmek için ille Türkiye'de olmak gerekmez izninizle bir kaç şeyi anımsatayım: Son yıllarda Yazko'nun Felsefe Yazıları, Felsefe Tartışmaları kitap dizileri çıkıyor, vb. Türkiye'de felsefe tartışmaları, herhalde Fransa'dakilerle kıyaslanamayacak kadar farklı, ileri-geri demek istemiyorum. Türkiye'de başka bir boyutta ve başka yerlerde felsefe tartışmaları mutlaka yapılıyordu.

A.A.: Felsefe, galiba Türkiye'de tersine, kurumların içinde değil, dışında yapılıyor. Bunlara gerek yayınevlerini, gerek düşünürleri katarsak; bu insanların birçoğu üniversitenin dışında yer almış. İsim vermek gerekirse, şimdi hatırladıklarım: Selahattin Hilav, Murat Belge, Mete Tuncay (çevirileriyle), Enis Batur, Oruç Aruoba, Kürşat ve Tülin Bumin, Aziz Çalışlar, Füsun Akatlı gibi isimler Türkiye'nin düşünürleri arasında herhalde sayılacak artık.

M.Ş.G.: Elbette. Bugün Türkiye'de saydığım isimler ve başkalarıyla yeni bir kuşak tarafından felsefe, çalışmaları sürdürülüyor. Sizin de yurtdışında bulunmanıza karşın bu çalışmaları izleyebilmeniz ve katkıda bulunabilmeniz sevindirici ve ilerisi için umut verir. Buradan son konumuza, çeviri konusuna gelmek istiyorum. Türkiye'de, yukarıda isimlerini sıraladığım dergilerde, bu arada Defter dergisinde ve diğerlerinde felsefe konularında çeviri yazılar yayınlanıyor, tanınmış kimi filozofun yapıtları Türkçe'ye çevrilip yayınlanıyor, vb. Fransızca'da bildiğiniz gibi traduction (çeviri), trahison (ihamet) anlamında da kullanılıyor. Yani bazıları için çeviri şanki aslına ihanet gibi algılanıyor. Sizce çeviri ihanet mi? Bourdieu'nün bir kollokyumda dediğine göre: "Fransa'da filozoflar/Fransızcaya çevrilmeden önce konuşuyorlar çevirilince konuşturuyorlar. Uzun süre Heidegger, Almanca bilmeyenlerce tartışıldı. Örnek olarak hatta Sartre veriliyor, "Sartre, çok iyi Almanca bilmediği için Heidegger'i okumadan, O'nun felsefesi hakkında yanlış bilgileri yaydı, karşı bilgilerin yayılmasına katkıda bulundu. Bunu söyleyen Derrida. (Le Nouvel Observateur; 9 Eylül 1983, s. 86). Çevirinin zorluğu konusunda, yine Nusret Hızır'ı zikretmek istiyorum; 1936'da Heidegger konusunda bir yazısında şöyle diyor: "Heidegger'in kullandığı terimler kendine özgü olduğu gibi, bu terimler arasında birçoğunu, düşünüşünün bütün nüanslarını verebilmek için, Alman dilinde kendisinin uydurmuş olduğu sözcüklerdir. Bunların çevirisi -şöyle dursun- anlaşılması bile çok kere pek zordur." (s. 73). Böyle denmesine karşın, Fransızca'ya Heidegger, Freud, Kafka.vb. çevrildi; günümüzde bunların yeniden okumaları yapılmaya başlandı. Bu arada bazı şeyler de Türkçe'ye çevrildi; bu konuda son örnek (kötü bir çeviri anlamında değil) Foucault'nun Cinselliğin Tarihi. Bu çeviriye örnek alarak onu Fransızca aslıyla karşılaştırdığımızda nasıl bir durum sözkonusu? Bu bağlamda ve sizin bildiğiniz başka örnekler

bağlamında çeviri yapılabilir mi? Felsefi kitaplar başka dillere çevrilebilir mi?

A.A.: Sartre öyle bir düşünür ki, her taraftan saldırılara uğramış zamanında. Bu bakımdan Derrida'nın da eleştirmesi doğal. Foucault, Les Mots et les Choses (Sözcükler ve Şeyler)'i yazarken, birçok yerde Sartre eleştirileri yapmış, ancak kitabı yayınlarken bunları çıkarmış. Sartre'ın, Fransa din, felsefe ve düşünce tarihinde, çok özgün bir konumu var. Foucault'nun Türkçeye çevirisine gelince, ben iki çeviriyede şöyle bir baktım, Fransızcalarıyla karşılaştırdım. Hülya Tufan çevirmiş; Türkçe ve Fransızca'yı iyi bilen biri. Çok iyi anlaşıyor. Ufak tefek bir takım şeyler varsa bile iyi bir çeviri.

M.Ş.G.: Sorum sadece Hülya Tufan'ın çevirisinin iyi ya da kötü olması bağlamında değil. Foucault çevirisini bir örnek olarak verdim, demek iyi bir örnek bu, başkalarına da örnek olabilir. Asıl sormak ve vurgulamak istediğim bazı şeyler Türkçe'ye çevrilirken -sadece felsefe kitaplarından bahsetmiyorum- bazı sorunların çıkması. Hepimiz biliyoruz, iyi çeviriler yanında kötülerini de var. Hatta maalesef ikinciler daha çok. Bu konudaki fikrinizi almak istiyorum. Genel olarak felsefi konularda çeviri yapılabilir mi? Bir örnek vereceğim: Heidegger'in Sein und Zeit (Olmak ve Zaman) adlı kitabı Fransızca'ya François Vezin tarafından 6 yılda çevrildi. Bu 6 yıl sadece çeviri için, ondan önce de bu kişi Heidegger'in felsefesini anlamak için yıllarca Heidegger'in öğrenciliğini yapmış, O'nunla çalışmış. Çeviri yapılamaz demiyorum, belki başka türlü yapılmalı, daha çok ciddiye alınarak yapılmalı diyorum; ne diyorsunuz?

A.A.: Ben Heidegger çevirisine gelmek istiyorum yine; Gallimard yayınları tarafından alınan haklarla Heidegger çevirisi yapıldı ve çok uzun zaman aldı. Bunun yanında, Martineau aynı kitabın

çevirisini yaptı, fakat hakları elinde olmadığı için yayımlayamadı ve bunu ancak çevresindekiler okuyabildi. Şimdi, çeviri yapmak zaten, orjinal metine tecavüz etmek, bir metni baştan yazmak demek. Böyle olduğuna göre, çeviri söz konusu olduğu zaman zaten sorun çıkmaması tuhaf. Ayrıca modern filozofların Fransız dilinin söz dizimini kırmak için yaptıkları cümleler tabii buna başka boyutlar da katıyor.

M.B.: Sartre vak'ası onun Almanca'yı iyi bilmemesiyle pek açıklanabilir gibi gelmiyor. Çünkü O'nun başka kaygıları vardı; engage bir filozof. Heidegger ise onun engage olduğu alanın çok ötesine düşüyor. Bu yüzden, onu oraya çekebilmek, kendi Morale'ine Heidegger'i işleyebilmek için onu istediği gibi çevirmesi gerekiyordu. Sartre'ın Heidegger'i "yanlış tanıtmaları" denilen şey, aslında onun stratejik bir okunmasından başka bir şey olamaz. Bunun dışında Heidegger özellikle zor bir düşünür. Alman diliyle oynuyor; yalnızca sözcükler düzeyindeki zorlamalarla değil. Almanca söz dizimini tersine çevirerekten, sözcüklerin kökenbilimine (etimoloji) büyük bir dikkatle yazmasıyla karakterize olan bir filozof. Ayrıca genel olarak çeviriden söz edersek; başlı başına Derrida'nın konularından birini oluşturuyor. Çeviriye, çok anlamlılıklara özellikle dikkatli. Kendi yazıları Alman Felsefesi'nin yeniden okunması sözcüklere-almanca ya da grekçe-anlamlarının yeniden verilmeye çalışılarak çevirilerin sorun konusu edilmesiyle dolu. Türkçe gibi, Batı dillerine çok uzak bir dilde bu sorunlar daha da katmerleşiyor. Ayrıca konu felsefi geleneğinin yokluğu ya da bir kesintisi söz konusu. Bu, Türkçede felsefenin mümkün olup olmadığı sorununa kadar götürülebilir.

M.Ş.G: 21 Haziran 1988'de George Steiner Heidegger üzerine bir toplantıda "Düşünmek, Almanca konuşmaktır" dedi.

M.B.: Bu çok iddialı bir şey, bunu kabul edemeyiz. Örümcek ağı felsefe geleneğinin tekeline ellerine alabilirler ama düşünmenin asla. Nerde ilginç yeni ya da sancılı şeyler geçiyorsa orda düşünülür: Batı uzun zamandır, bu konudaki tekeline yitirdi. Felsefe'de "yersiz-yurtsuzlaşma" bunu öngörüyordu: Şimdi Bangkok'u düşünmek lazım, ordaki fahişeleri Babil'inkilerle beraber, Hong-Kong'un geleceğini, Genet'nin Brest'ini Mishima'nın Tokyo'suyla beraber, Beyrut'u ve okyanustaki nükleer denemeleri, Paris'le Teksas'ı aynı anda vb... Batı dilleri dışında "felsefe" sorunu ilk kez Heidegger'de, Japon bir düşünürle yaptığı söyleşide Fransızca'da: "L'Acheminement vers La parole" (Söz'e doğru yola koyulma') isimli kitapta ele alınır. Japon düşünür bizle aynı kaygıları taşıyor: Japonca da bizim dilimiz gibi Hint-Avrupa dilerinden çok uzak bir dil. Felsefe, Heidegger'e göre yalnızca grek -alman bile değil- olduğuna göre, bütün öteki diller bu arada Almanca da bir "çeviri" uğraşı içine girmek zorunda "felsefe" yaparken. Ama Yunanca ile aynı dil ailesinden olmayan dillerde "varlığın", "Olma"nın dile işlenişi farklı farklı olduğundan, iş çok kökensel ayrılıklara varıyor. Felsefede Almanca, Fransızca, vb. dillerden yapılan klasik çevirilerde, bu anlamda "ikinci elden" çeviri yapılmış, kaynaktan daha da uzaklaşılmış izlenimi elde edilirken, öte yandan da bu dillerin kökensel kavramlarını aradaki onca zaman farkından sonra yorumlama, çevirme serüvenleri bizler için eşsiz örnekleri oluşturmakta. Sorunların umutsuz olduğunu sanmıyorum. Dil ile düşünmek, dil'de düşünmek, dil üzerine düşünmek yarattığı paradokslara karşın sorundan çıkışları bize verecektir. Dil, taşıdığı bütün olumsuzluklara karşın, yine düşünmek için elimizdeki tek kaynak.

YUVARLAK MASADA SÖZÜ EDİLEN KAYNAKLAR

Artemidore : La clef des Songes, çeviren: A. S. Festugiere, Paris, 1975.

Gaston Bachelard: La formation de l'esprit scientifique, Vrin Yayınları, Paris, 1938.

Alain Badiou: Theorie du sujet, Seuil Yayınları, Paris, 1982

Andre-compte Sponville: Traite du desespoir et de la beatitude, I. Cilt : Le mythe d'İcare, PUF Yayınları, Paris, 1984; 2. Cilt : Vivre, PUF, Paris, 1988.

Gilles Deleuze: L'image-Mouvement, Cinema 1, Minuit Yay. Paris, 1983.

Gilles Deleuze: L'image-Temps, Cinema 2, Mınuit, Paris, 1985.

Gilles Deleuze ve Felix Guattari: L'Anti-Oedipe, Minuit, Paris, 1972.

"Dix ans de philosophie en France", Magazine Litteraire, No 225, Aralık 1985.

Etats-Generaux de la Philosophie (16 ve 17 Haziran 1979), ortak yapıt, Flammarion Yay. Paris, 1979. Vladimir Jarkelevitch ve Jacques Derida'nın düzenledikleri toplantının konuşma metinleri/tebligleri yer alıyor. Bu tür toplantılar ve başka mücadeleler sonucu Derrida ve arkadaşları, meslektaşları, yoldaşları ortaokul ve liselerden felsefe derslerinin kaldırılmasını önlediler.

Michel Foucault: Les mots et les choses, Gallimard, Paris, 1966.

Michel Foucault: Histoire de la folie à l'age classique, Gallimard, Paris, 1972.

Michel Foucault : Ceci n'est pas une pipe, Fata Morgana, Fontfroide-le-Haut, 1973.

Michel Foucault : Surveiller et punir, Gallimard, Paris, 1975.

Michel Foucault: La pensee du dehors, Fata Morgana, Montpellier ve Paris, 1988.

Sigmund Freud: L'interpretation des Reves, PUF, Paris, 1926 ve 1967

Jean Genet için şu kitaba bakınız: Odette Aslan : Jean Genet, Seghers Yay. Paris, 1973,

Martin Heideger : Was heisst denken? Max Niemeyer, Tübingen, 1950, Fransızca çevirisi: A. Becker ve G. Granel: Qu'appelle-t-on penser? İkinci baskı, PUF, Paris, 1967.

Martin Heidegger: Sein und zeit, 1921. Fransızca çevirisi: François Vezin: Etre et Temps, Gallimard, Paris, 1986.

Nusret Hızır: Felsefe Yazıları, ikinci bası, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981.

"Onay Sözer ile konuşmak", Milliyet Sanat Dergisi, sayı: 195, 1 Temmuz 1988, s. 64.

Roger-Pol Droit: « Peut-on traduire Heidegger? » Le Monde, 12 Aralık 1986.

J.-P. Sartre: L'Etre et le Néant, Gallimard, Paris, 1943.

MARTİN HEİDEGGER

Martin Heidegger 1987 yılı sonundan bu yana Fransa' da felsefi çevrelerde oldukça yoğun bir biçimde yeniden gündemde ve düşüncesi etrafında ciddi tartışmalar yapılıyor. Nitekim son iki yılda Heidegger'e ve düşüncesine ilişkin birçok yapıt yayımlandı, bir seçmece, yazarların soyadına göre:

Jacques Derrida : De l'Esprit, Galilee Yay. Paris 1988;

Jean-François Lyotard : Heidegger et "les Juifs", Galilee, Paris, 1988;

Karl Löwith : Ma vie en Allemagne avant et apres 1933, Hachette, Paris, 1988;

François Fedier : Heidegger anatomie d'un scandale, Laffont Yay., Paris, 1988;

Alain Renaut ve Luc Ferry : Heidegger et les Modernes, Grasset, Paris, 1988;

Pierre Bourdieu : L'Ontologie politique de Martin Heidegger, Minuit Yay. 2. Basım, Paris, 1988 (1);

Jeffrey Andrew Barash : Martin Hidegger and the problem of historical meaning, Martinus Nijhoff Yay. Boston, 1988 (2);

Alain Boutot, Heidegger : P.U.F. Oue sais-je kolleksiyonu, Paris, 1989;

Philippe Lacoue-Labarthe : La fiction du politique, Christian Bourgois Yay. Paris, 1988; Victor Farios : Heidegger et le nazisme, Verdier, Paris, 1988 (3);

Debat dergisinin Ocak-Şubat 1988 tarihli Heidegger ağırlıklı sayısı (4).

Heidegger konusunda tarihte faşizm ve nazizm üzerine çıkan şu kitaplara da bakılabilir:

Margarette Buber-Neumann : Deportée à Ravensbrück, Seuil, Paris, 1988;

Raul Hilbert : La destruction des Juifs d'Europe (İngilizceden çeviren: Marie-France de Palomera ve Andre Charpentier), Fayard, Paris, 1988;

College International de Philosophie'de 21 Haziran 1988'de ; « Heidegger'den sonra nasıl okumalı? » başlığıyla Georges Steiner ve Philippe Lacoue-Labarthe arasında yapılan ve Jacques Derrida'nın yapıbozum (déconstruction) kavramı etrafında dönen tartışma da anımsatılabilir.

Ayrıca, yukarıda değindiğim gibi, Heidegger'in Almanya'da 1927'de yayımlanan temel ve dev yapıtı Sein und Zeit 1986'da François Vezin'in çevirisiyle Etre et le Temps adıyla yayımlanmış ve bu çeviri ciddi tartışmalara neden olmuştu (5).

Jurgen Habermas'ın Heidegger'i yargıladığı kitabı Martin Heidegger l'oeuvre et l'engagement adıyla Rainer Rochlitz'in Fransızca çevirisiyle 1988'de yayımlandı : Cerf yayınları, Paris. Habermas, Heidegger'i feci bir biçimde hırpalayıp sorguluyor ve ona hala "düşünür adını verebilir miyiz?" diye soruyor.

HEİDEGGER'İN GÜNCELLİĞİ

Son birkaç yılda yayımlanan kitapların bir kısmı bile Heidegger'in ne denli güncel olduğunu gösteriyor. 1989'un Heidegger'in 100. doğum yıldönümü olarak kutladığını da ekleyelim.

Alain Boutot, Heidegger isimli kitabı'nda onun için "çağımızın en büyük (majeur) düşünürlerinden biridir, belki çağımızın en büyük düşünürüdür" diyor. Heidegger'in, Nietzsche kadar büyük ve önemli bir filozof olduğunu belirtenler az değil.

Heidegger'in yapıtları 100 cilt kadar ve düzenli bir biçimde Almandada yeni baskıları yapılıyor. 1960'da Heidegger, Almanlar için "ölü bir köpek" olduğunu söylerken belki yanıliyordu. Yazdıkları zamanla daha da önem kazandı. « Modern zamanlar, modern dünyamız için söyledikleri, yazdıkları, öngördükleri peygamberimsi" diyenler bile var. "Yazdıkları ile 25 yüzyıllık felsefeyi sarstı" diyenler de. 1988 ve 1989'un felsefi ve düşünsel gündeminden eksik olmayan Heidegger'in 1933-1945 döneminde Almanya'da nazi partisiyle kesintisiz ilişkisi konusunda "Felsefesi için bu o kadar önemli değil" diyenler olduğu gibi "bu bağ felsefesini mutlaka etkilemiştir. Dolayısıyla Nazilere yakın bir felsefesi vardır" diyenler de oldu.

Heidegger nazi miydi? Değil miydi? Heidegger kimdir?

Köylü halli, deneyimli ski ustası, çok çalışkan bir insan olan Heidegger üzerine düşünmek günümüzde yeniden acil bir duruma geldi. Siyasetin içinde "Heidegger sorunu" ortaya çıktı. "Kültürel sahne bu sorunla doldu: Gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon kanalları konuyu halka indirdi ve herkesin ilgisini çeken bir konu haline geldi: Heidegger nazi miydi? Bazı çevreler bu politizasyondan kar ettiler ve "post-modern" düşünceye karşı

açılan düşünce mücadelesini verenler "İşte bunlar nazilerle düşünebildiler." suçlamasıyla Heidegger sorunu iletişim araçlarının iktidarıyla "kamunun malı" haline döndü: Lyotard bu olay için şöyle yazıyor: "Bir şeylerin gelmiş olduğu için düşünce acil bir duruma girdi, düşünce (acilleşti), düşünmeye vakit bile olmadan olay geliverdi. Olay 'heyecan yaratıcı' bir şey değildir. Bu heyecan yaratıcılığın dışına çıkıldığında unutmaya belirir. Aslında olay (kendisini sunmaz) o zaten gelecektir". (6)

Üzerinde bunca konuşulan Martin Heidegger 1889'da Messkirch'te doğdu. Babası fiçı yapımcısı ve Kilisede ayin eşyası bakıcısı, annesi köylü kökenli olan Heidegger liseyi Fribourg'da bitirdi.

1909-1911 yılları arasında önce Dinbilimi (Teoloji) sonra da Bilim Fakültesinde okudu. Bu sırada Klasik Yunan filozoflarına hayranlığı belirdi. 1913 yılında "Psikolojizm'de yargı kuramı" üzerine doktorası: yaptı. Daha sonra "Duns Scott da Anlamın ve kategorilerin doktrini" üzerine olgunluk (doçentlik) tezini verdi. 1916'da Husserl'in öğrencisi oldu. 1923 yılında Marbourg Üniversitesine profesör olarak atandı ve burada 1928 yılına kadar kaldı. 1927 yılında en ünlü yapıtı Sein und Zeit'ı (Varlık ve Zaman) yazdı ve "O yılın Şubat ayında kitap yayımlandı. Bu kitapla Heidegger felsefe dünyasında izini bırakacaktır. Kitap, hocası Husserl'e ithaf edilmiştir. Kitap bütün felsefe dünyasında yankı yaptı. Metafizik tarihiyle yavaş yavaş diyaloga başlayan Heidegger düşüncesi artık doğmuştu. Bu yapıt Platon ve Descartes ile çatışmayı da başlattı. Ünlü Fransız filozof Emanuel Levinas'a göre bu yapıt Descartes'ın Le Discours de la Methode'u veya Kant'ın La critique de la raison pure'ü ayarındadır.

1928 yılında Husserl emekliye ayrılır ve yerine Heidegger'in getirilmesini diler. Ve böylece Heidegger Fribourg üniversitesinde

profesör ünvanıyla derslerine başlar. Felsefe kadar estetik, sanat ve edebiyat üzerine de derslerini sürdürür. Öğrencileri arasında Jan Patocka, Herbert Marcuse gibi isimleri buluyoruz.

1930'daki bir dersinde « L'Essence de la liberte humaine » (7) üzerine şunları söylüyordu :

"Özgürlükle tümüyle başka bir yerde buluyoruz kendimizi, öyle bir yerde ki, ne bugün, ne yarın, ne asla, hiçbir bilim oraya yerleşme olanağına sahip değil".

Heidegger varolanın (étant) her türlü aşamada alabildiğine sömürüsü için stock ve objet biçimine döndürülen bir dünyanın gittikçe sağlam bir biçimde yerleşmesinden korkuyordu. Tek bir biçime dönüşen bir dil, genetik manipülasyona açık, kendi yöntemleriyle körleşmiş, bir içerikten diğerine fütursuzca geçebilen, hesap-kitabın kurbanı bir dünyadan korkuyordu. Tek felsefesi teknik olan, bilimin hükmettiği ve bize rağmen her türlü temsilimizi yapan, gerçeğin kesinlikle ve şaşmazlıkla karşılaştırıldığı, düşüncenin bir bilgisayar imgesi ile alındığı bir uygarlıktan korkuyordu.

Heidegger'in dine ilişkin tavrı da önemli. O Kierkegaard gibi dini değildir. Nietzsche gibi "anti theist" (Tanrı düşmanı) de değildir. Ona göre Kierkegaard'ın sözünü ettiği "günlük hayat" ve « kararlı hayat »tan sonra gelecek « üçüncü aşama » yoktur; çünkü Heidegger'e göre, « din hayat günlük hayatın sınırlarını aşamaz. Din insana kendini maskelemek, kendi gerçek durumlarını göstermemek için uydurulmuştur. » (8)

HEİDEGGER VE NAZİZM

1933'de Heidegger "felaket bir tercih" yapıp naziler lehine tavır almaya karar verdi: 21 Nisan 1933'te Fribourg üniversitesi rektörü olmayı kabul etti. Nazi iktidarı altında bu rektörlük görevini üstlenmesi arkadaşı ve biyografyasını yazan H. W. Petret tarafından "hayatının budalalığı" olarak nitelendirilecektir. Fakat dokuz ay kadar sonra 1934 yılının Şubatında bu görevden istifa ederek ayrıldı.

Heidegger'in rektörlüğü ve rektörlükten istifası birçok tartışmanın konusu. Kimine göre istifa etti ve partiye belli bir mesafe aldı, çünkü Hitler'in ve nazilerin kendisini "Rehber" olarak kabul etmeyeceklerini anladı.

Alain Boutot Heidegger isimli kitabında onun 1934'ten itibaren "rejime muhalefetini gittikçe daha açık bir biçimde ve kamuoyu önünde belirttiğini ve bu nedenle resmi ideologların şiddetli hücumuna uğradığını" yazıyor.

Heidegger öğretim üyeliğini sürdürdü: 1934-35 yıllarında Hölderlin üzerine Almanya ve Ren adlı derslerini verdi. 1935 yılındaki derslerinde logos ile polemos'un (savaş) aynı şey olduğunu söyledi. Halbuki 1955 yılında logos'un dostluk olduğunu söyleyecektir. 1930'lu yılların ilk yarısında savaş yani kampf sözcüğünü mantıkla aynı anlamda kullanması, yani Hitler'in kitabının adını alması (Mein Kampf) düşündürücüdür. "Savaş için insanın iki kişi olması ve kalplerin kullanılması lazımdır" diyor.

1933'de solcular tarafından da okunan Carl Schmitt ile Heidegger'in ilişkileri, tartışmaları oldu ve Heidegger onu "teolojik olarak savaşı düşünmekten kurtulamıyor" diye suçladı. Daha sonra, 1935'te, iki düşünürün arası açıldı.

1936'da Cumhuriyetçi İspanyol şair Machado şairlerin Heidegger'e "kelebeklerin ışığa" koştığı gibi koştuklarını yazıyordu.

Heidegger çocuklarından birini II. Dünya Savaşı sırasında SSCB'de yitirdi. Savaş sonrasında nazileri hiçbir zaman açıkça suçlamadı. F. de Towarnicki bu konuda şunları yazıyor:

"Heidegger konuşmak istemedi, çünkü hesaplaşmalar içinde anlaşılmamaktan korkuyordu". Yahudi düşmanı olmadığını, biologisme racial'ın nazilerce Nietzsche'ye (Nietzsche'nin kızkardeşinin yüzünden ve de katkısıyla) yükletilmesinin yanlışlığını açıkça teşhir ettiğini de. De Towarnicki, Heidegger'in "kitap yakımını asla hoşgörmediğini, öğrencilerin Yahudi düşmanı afiş asmalarını engellediğini, Husserl ve tehdit edilen diğer Yahudi meslektaşlarını koruduğunu, Fribourg üniversitesi rektörlüğünden 9 ay sonra dayanamayıp istifa ettiğini" yazıyor. Heidegger'in "Nazi insan, nihilizmin kesinkes figürüdür" dediğini duyduğunu da belirtiyor. Heidegger güya "Alman halkı ve ben canilerden oluşan bir çete tarafından aldatıldık » bile demiş.

Toplama kamplarından ve gaz odalarından habersizmiş. De Touwarnicki, "yapıtlarında totalitarizmin özünü o denli iyi anlatan biri nasıl nazi yanlısı olabilir? diye soruyor. 1933'te naziliğin daha sonra alacağı kanlı, ırkçı ve korkunç biçimi önceden bilemezmiş. Heidegger'in hatası, bir süre sonra hitlerizmin düşüncenin gücüne yenileceğine inanmış olmasıdır".

Herhalde Hitler'in, mezarından kalkabilirse, Heidegger'den "Sizi aldattığım için affınızı dilerim" demesi beklenmiyor?" Dahası, savaş yıllarında birçok insan nazizmin işlediği korkunç cinayetleri ve soykırımını bilirken Heidegger'in bunların farkına varmaması manidar. İnanılması asla mümkün olmayan bir sav. Ayrıca 1945 sonrasında Heidegger'in kamuoyu önünde bir kez bile nazi cinayetlerini suçlamadığını biliyoruz. F. de Towanicki, "1956'da bir

gün bahçesinde eşinin önünde Heidegger'e yeniden (bir kez daha. MŞG) neden bütün bunları yaptığını sordum. Bana "Dummheit" (fransızcasıyla : par betise, türkçesiyle : aptallıktan) yanıtını verdi" diye yazsa bile.

Habermas yukarıda belirttiğim kitabında bu konuda Heidegger ve yandaşlarına, hiç bir mazaret bulma olanağı bırakmadan, sıkıştırıyor. Naziler yanında söylendiğinden daha az angaje olduğuna inandırmak için 1930'lu yıllardaki ders notlarını daha sonra tahrif ederek yayınladığını da anımsatıyor.

Farias, Politis dergisindeki söyleşisinde 1960'ların başında Heidegger'e "Almanca öğreniyorum" demesi üzerine onun "Çok iyi, zaten latin dillerin şeylerin özüne hakim olma yeteneği yoktur" dediğini, bunun onun ağzında "bütün latin dil, kültür ve halkların varlığının Alman dil kültür ve varlığından aşağı olduğu" anlamına geldiğini belirtiyor. Farias'a göre bu "bir tür tinsel ırkçılıktı" (« un racisme spiritualiste »).

Heidegger "Düşünmek Almanca konuşmaktır dememiş miydi?

HEİDEGGER DÜŞÜNCESİ

Heidegger metafizikten çıkmanın yolunu öznenin (sujet) terk edilmesinde bulur, yani varlığın unutulması başlar. Descartes ile başlayan özne ("Düşünüyorum o halde varım", cogito) geleneğini Hegel sürdürüyorken Nietzsche'de beden ve itilim ile özneye yaklaşmayı buluyoruz. Heidegger'e göre ise "Nietzsche'nin

düşündüğü gibi tin yaşama karşı değildir. Tin yaşamın izcisidir". Fakat Varlık ve Zaman kitabından itibaren geist (tin) kelimesini kullanmaktan vazgeçer. Bunun yerine ulus, halk kelimelerini yeğler. Heidegger'e göre, Descartes Orta çağ fikrini sürdürmekten başka bir şey yapmamıştır. Dasein, Heidegger için zaman ve mekânda yapılan bir deneyimdir ve bedenın dışında değil içinde yer alır. Bu yıllardan sonra geist (tin) tırnak içinde yazılırken daha sonra tırnak içine alınmaz (örneğin 1933 yılındaki rektörlük konuşmasında) ve özellikle tin'in üzerine vurgulanır düşünce. "Üniversitenin ruhu (tini)" ön plana çıkarır.

Varlığın sorgulanması halkın ruhuyla yapılır ve buna bilme istenci adını verir Heidegger. Soru sorma sanatında belirleyici olan « tin »dir. (Metafiziğe giriş) Burada dünyanın insanî bir tin olduğunu ve bu nedenle "hayvanın ne dünyası ne de çevresi vardır, ne de bir taşın dünyası olabilir. Tin kökünü metafizikten almaktadır" diyor.

1951'de Qu'appelle-t-on penser/"Düşünme neye verilen addır?" kitabı yayımlandı. Fransızcası 1954'de çıktı.

Bu kitapta Heidegger "varlığın tülünün kaldırılıp, gerçek arandığında başka bir tül ile karşılaşılacağını ve daha düşünmek için düşünmeye başlayamadığımızı, metafizikten kurtulamadığımızı » vurguluyor :

"Düşünce bilimlerin yaptığı gibi bize bilgiyi getirmez; düşünce pratik bir bilgelik vermez; düşünce evrenin gizlerini çözmez; düşünce bize eylem gücünü vermez" der.

Heidegger 1976 yılının 26 Mayısında Fribourg'da öldü. Dostu, şair René Char O'nun için şunları yazdı : "Heidegger bu sabah öldü. Batan güneş ona aletlerini bıraktı ve onun sadece eserini geriye bıraktı. Bu eşik sabittir. Gecenin açılan kapısı öncelikle sever."

28 Mayıs'ta doğum yeri olan Messkirch'de gömülürken oğlu Hermann babasının çok sevdiği şair Hölderlin'den parçalar okudu.

Post-Modern teriminin yaratıcılarından biri olan Jean-François Lyotard post-modern düşüncenin başlangıç tarihi olarak 1943 yılını verir, çünkü 1943 yılında naziler « son/nihai çözüm » yolunu seçmişler ve burada tüm bir düşünce yer değiştirmiştir. Adorno'nun söylemiş olduğu gibi Auschwitz'den sonra şiir yazmak mümkün müdür? Burada artık modernliğin sonuna geldiğini haber veren belirtiler ortaya çıkmış, Aydınlanma düşüncesi adına dünyanın barbarlığı işlenmiştir. Savaşa sokulan yeni teknolojiler, sivil halkın sürekli yıkımı bir değişikliğin ortaya çıktığını haber vermiştir. Böylelikle Aufklärung (Aydınlanma) düşüncesinin ülkülerinin "ırzına geçilmiştir". Bu yılların düşünürü olan Heidegger bu yeni düşüncenin filozofudur ve tekniğin yıkıcı rolünü vurgulayan yine Heidegger olmuştur.

HEİDEGGER'DEN SONRA DÜŞÜNMEK

"Nach Heidegger: Die Aufgabe des Denkens"

« Heidegger'den sonra düşünmek » başlıklı uluslararası kollokyumda, 25-27 Eylül 1989'da, Paris'te 40'tan çok Amerikalı, Fransız, Japon ve Alman düşünür, filozof ve uzman bir araya geldi. College International de Philosophie, Uluslararası Schopenhauer-Wereinigung ve Goethe Enstitüsünün ortaklaşa düzenlediği,

kollokyumda Fransızların Heidegger'i değerlendirmeleri ön plana çıkarıldı.

Bilindiği gibi, bugün adına "yapısalcılık sonrası." denebilecek bir fransız düşüncesi (bunun adına "Tekil Düşünce" diyenler de var) özellikle Nietzsche ve Heidegger' in etkisini taşımaktadır. Hegel'ci düşüncenin geride bırakılmasında öncü rolü oynayanlardan Georges Bataille'ı ve Varoluşçuluğun "babası." olarak tanınan Sartre'ı etkileyen Martin Heidegger aynı zamanda Foucault, Deleuze, Derrida'yı da etkiledi.

Felsefe Heidegger'siz yapılabilir mi? Almanca ve Yunanca olmadan felsefe yapılabilir mi? Bu iki dilden başka felsefe dili olabilir mi? Düşünmeyi düşünmeye başlamadığımızı anladık mı? vb. sorular ortaya atıldı.

Kollokyumda Düşünme, Etik, Politik, Teknik, Sanat, Historialite (Tarihsellik) ve Interpreter (Yorumlamak) adlı yedi bölümde birçok teblig sunuldu.

Kollokyunun açılış konuşmasını yapan Wölfgang Schirmacher, « Heidegger üzerine kollokyumun Münih, Berlin veya Heidelberg'de değil de Paris'te yapılmasını » şu şekilde açıkladı:

« Burada Messkrich ortodoks katolik kilisesinin arriviste, Partinin yoldaşı. Martin Heidegger'in sadece özgeçmişini bizi ilgilendirir. Eser ile özgeçmiş arasındaki ilişki üzerine sessiz kalmak istemese bile nazi Heidegger'i kutlamıyoruz".

Kollokyum sırasında Heidegger'in düşüncesi, fransız düşüncesine olan etkisi açısından değerlendirildi. Heidegger ne kadar felsefenin dilinin Yunanca ve Almanca olduğunu söylerse söylesin 1970 'lerden beri tüm felsefe dünyasını alt üst eden fransız filozoflarının çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır : « Öznenin aşılması », « yazarın ölümü » gibi temaları

Heidegger'de bulamamak olanaksızdır. Nietzsche ile başlayan « insanın ölümü », "üstün-insan" teması Heidegger'den geçmektedir. Wolfgang Scirmacher "insan ölçü değildir, ama teknik dünyada her şeyin başlangıcıdır. Heidegger'in metafiziği yıkmaya yönelik çalışması-yıkması yeni dünyaya kapıyı açtı" dedi. Homo generator yeni modern teknolojilerle "Menschenwelt" olmuştur, yani insani dünyanın başlangıcıdır. Bittiği yerde "Varlığın unutulması" başlar. Hümanizma'yı eleştiren Heidegger « insani olanı daha iyi tanımak için onu unutmayı » önerir.

Jacques Poulain de yine düşüncenin düşüncede unutulmasını yahut "yargının Heidegger'ci kayboluşunu" inceledi. Düşünmeden evvel başımıza geleni düşünmeyi düşünmek ortaya çıkar, çünkü daha düşündüğümüzü bilmemekteyiz. Yani "varlık kendisinin deneyini ancak her düşüncede metodolojik, kurumsal, epistemolojik apriorilerden kurtularak yapabilir. » Bu nedenle Heidegger'in düşüncesini düşünmeden evvel Heidegger'den sonra "düşüncesini düşünemeyiz" dedi.

"La question du sujet apres Heidegger" başlıklı tebliğinde Dominique Bourg "Heidegger'ci özne eleştirisinin radikal olmak arzusunda olduğunu ve modern felsefenin kendisinin yıkımını zorunlu kıldığını" belirtti.

« Historialité et geographie" başlıklı tebliğinde Jean-Marie Vaysse ise, « Heidegger'den sonra düşünmenin Nietzsche'in dönemi, yani 'Tanrı'nın ölümü'nün döneminin, 'metafiziğin sonu' olarak belirlendiği yere yerleşmekten geçtiğini" söyledi. Bu yer nihilizmin sona erdiği yerdir. Bu dönem aynı zamanda "Varlığın havada bırakıldığı" düşünce paradigmasıdır. Felsefe bu açıdan eski zamanın bir mobilyası gibi, tarihi miyadını doldurmuş bir şekilde, çağımızda durmaktadır, yani bu felsefenin ölüme (ölümle. MŞG) temasıdır. Düşüncenin yenilenmesi için geçmiş düşünceden

kurtulmak gereklidir. Varlık için önce varlığın unutulması gereklidir. Metafiziğin ortaya çıkardığı "önce" ve "sonra"dan kurtulmak budur. Artık ne eski/"arché" vardır ne de telos. Öylese « Heidegger'den sonra » diye bir şey düşünmek mümkün değildir; çünkü bu "sonra" eski felsefenin sorusudur. Zamanının içinden "sonra"yı çıkarmak zaten zamanı geleceğe doğru götürmektir, çünkü zamanlanmanın başlangıcı zamanlamadır. Bu yüzden yapılacak şey metafiziği tarihsel yerine oturtmaktır.

Filozof, düşünceler tarihçisi olmamalıdır.

Kollokyumda Arion Kelkel'in Jacques Derrida'dan aktardığı biçimiyle şu sonuca ulaşıldı :

"20. yüzyılın hiç bir filozofu Heidegger'i ihmal ederek felsefe yapamaz."

HEIDEGGER VE GÜNÜMÜZÜN FİLOZOFLARI.

Bu kollokyumda ve son yıllardaki yapıtlarda ortaya konulduğu gibi Heidegger 1940'lardan, 1950'lerden bu yana birçok filozofu etkilemiştir. Bunların arasında en başta Sartre, Camus ve Foucault'yu sayabiliriz. Aralarında elbette farklar var, ama felsefede Heidegger etkisi ve Heidegger olgusu inkâr edilemez. Heidegger, Nietzsche ile günümüz arasında sanki bir birleştirici. Bir tür « düşünsel felsefi köprü. »

Horkheimer ve Adorno, Nietzsche ile mücadele etseler bile, Heidegger ve Bataille, modernliğin düşüncesinde Nietzsche etrafında toplandılar.

1930'lar ve 1940'larda Heidegger'in Nietzsche okuması metafiziğin aşılması için "dionizyak bir mehdicilik fikrini postmodernizme geçmek için kullanmıştır." (9).

Frankfurt ekolünün günümüzdeki temsilcisi Jurgen Habermas, Heidegger "nazi yıllarında Nietzsche'nin üstün insanını bir S.A.'nın imgesi üzerine oturtur" diye yazıyor. (10)

Heidegger'e göre, « Avrupa nihilizminin son dönemi ters yüz etmek olarak, olumlu anlamda, bir 'felakettir'. » Onca dönemin totaliter tözü (essence) doğanın hakimiyet altına alınmasının genel tekniklerinde, ırkçı bir ayırımda ve savaşıma biçiminde sonuçlanmıştır. Adına "modern zamanlar » (les tempsc modernes) denilen bu dönem "varolanın ortamı ve ölçüsü olan insan tarafından belirlenir". İnsan her türlü varolanı kurandır; yani modern anlamında her türlü nesnelliğin ve temsil edilmenin temelidir. Buna "subjectum" denilir. (11)

Kendinin bilincinin öznelliği temsiliyetin şüphesiz temeli olarak kabul edilir. Modern zamanların öznelliğinin eleştirisiyle Heidegger, Hegel'den beri modernliğin felsefi söylemi olan temayı yeniden ele alır. Özne üzerine kurulan akıl süreciyle tam belirli olmayan bir şekilde temaya varlıkbilimsel (ontolojik) bir yan katar.

Böylece metafizik dönemi betimlemelerden önce, metafizik ile Dionysuz arasında bir bağ bulmak için "Tanrıların varolmadığı" geceye, Batı'nın metafizik tarihinin derinliklerine kadar inerek, Varlık ve Varolan (L'etre et l'etant) arasındaki bağı bulmak zorunda kalır. Yarı-tanrı Dionysuz, Nietzsche'ye varolmayan bir tanrı gibi gözükmüş ve Tanrı'nın bıraktığı bir modernliği ortaya

çıkarmıştır. Ontolojik farklılık denilen işte metafiziğin temel sorunu ile Dionysuzçu fikir arasında kurulan köprüdür. Bu şekilde, varlık, varolan'dan ayrılmıştır (varlığın unutulması). Varolan, varlık tarafından terk edilmiştir. Burada varlık kendi kendisinden ayrılarak, gerçeğinden arınır; sadece insanın türü olan varolandan değil, varolanın tamamından ayrılır. Modernliği ortaya çıkaran da bu varlığın unutulmasıdır, varlığın tarihinin anamnezin en önemli unsuru budur. Varlığın unutulması bundan böyle metafiziğin unutulmasının yapıbozması (déconstruction) olarak sunulmaktadır : (12)

"TEKİL DÜŞÜNCE" VE HEIDEGGER

Heidegger varlıkbilimin tarihinin yapıbozmasından bahseder. Bu da bilindiği gibi Derrida tarafından yeniden ele alınmıştır. Gerek Yunan'a dönüşte (retour au Grec), gerek farklılık düşüncesinde, gerek yapıbozma düşüncesinde olsun, birincide Foucault, ikincide Deleuze, üçüncüde Derrida, Heidegger'in düşüncesine yaklaşıyor ve "Tekil Düşünce'nin" içinde varolan bir düşünce olarak yerini alıyor.

Hegel: "kendindenin farkı çelişkidir" demişti. Ama Heidegger ve Nietzsche ile başlayan modern düşünce çelişkisiz ve diyalektiksiz, özdeşliğin karşıtlığından uzak bir düşünceye girer. Bu Deleuze ve Derrida'nın "fransız felsefesini" ortaya çıkarır. Metafizik artık mantığın dilinde, yani varlıkbiliminde ve tarihin felsefesinin dilindedir. Böylece, metafizik aşılmaya çalışılır, Heidegger'in ortaya attığı felsefenin ve Batı ratio'su (aklı/usu) başka yerlere doğru taşınır artık. Bu aynı zamanda Batı etnisinin ve ideolojisinin

felsefesidir. Derrida'nın yapıbozmacı stratejisi artık söylenecek bir şeyin kalmadığı bir yerde hala konuşabilmek için yapılan bir kurnazlıktır, çünkü mutlak söylem zaten bitmiştir. (13)

Heidegger ile Foucault arasındaki bağ için Yunan'a dönüş dedik ama bir bakıma da birbirlerinden ayrılmaktadırlar: Her ne kadar Foucault "biyo-iktidarı" çağımızın tehlikesi ve Heidegger teknolojiyi varlıkları düzene sokan olarak algılasa da, Heidegger Batı'nın çöküşünün son noktasına geldiğini ve bugün "daha büyük tehlikeyle" karşı karşıyayız dediğinde, Foucault'nun "çökmeye" ilgisi olmayan düşüncesinden taban tabana ayrılmaktadır. Ayrıca Foucault bu çöküşe karşı hiç bir hristiyan türü selametin/kurtuluşun ümidiyle yanıp tutuşmadı. Oysa Heidegger "Artık bizi yalnızca Tanrı kurtarabilir » dediğinde, hristiyanlığın dışında, fakat kültürel yeni bir paradigmayı belirlediğini göstermiştir. Foucault'nun biyo-iktidar dediği şey, genel anlamda teknik değil, ama gittikçe doğasını ve amacını kendine kullanan Devletin, insanları gerçek nesnelere haline koymasını belirtir. Çünkü birey konuşan, çalışan ve yaşayan bir varlık olarak artık bir güç üretir ve burada toplum meydana çıkar. Bu toplum belli bir halk kitlesinden oluşur ve belli bir çevreye sahiptir. Öyleyse, Devlet bu alanlara doğru eğilerek, bireyin her türlü faaliyetine burnunu sokmaya başlamıştır. Böylece en özgün siyasi teknikler boyunca insan bir bakıma hayvanlaştırılmaktadır. Böylece soykırımına izin veren, ama aynı anda da yaşamı korumaya çalışan sosyal ve beşeri bilimlerin olanaklarının geliştirilmesi tarih içinde ortaya çıkmıştır. Bu biyo-politikadır. (14)

Ayrıca Heidegger Volonté de Savoir (Bilmek Arzusu/İstenci) için, Tübingen'de verdiği konferansta şunları söylüyordu:

"Tüm bilmek istenci bir sorgulama biçimini alır (...) sorgulamak başta yürümek, geleceği araştırmaktır".

Halbuki Foucault *Volonté de Savoir* (Bilmek Arzusu/İstenci) kitabında hıristiyan düşüncesinin engizisyoncu temasını ortaya çıkarır ve olumsuzlukla dolu olan bir psikanalizm (Lacan'ın) eleştirisini yapıyor. (15)

NOTLAR:

(1) Pierre Bourdieu'nün yapıtının ilk basımı Heidegger'in ölümünden altı ay önce 1975'te yayımlandı. Bourdieu "Heidegger gerçekten nazi miydi?" sorusunu sormuyor. Ona göre Heidegger "tutucu devrimciliğin" felsefi açıdan kabul edilebilir bir varyantını temsil etti. "Tutucu devrimciliğin" diğer bir biçimi ise felsefe yapmaya olanak tanımayan nazizmdir. Bk. Rudolf Augstein'in Bourdieu'nün kitabına ilişkin yazısı, *Der Spiegel*, sayı: 48, 1987.

(2) Bu kitabın önsözünü imzalayan filozof Paul Ricoeur, Barash, "Heidegger düşüncesinin oluşmasında teleolojinin mediateur (aracı) rolü oynadığını gösteriyor" diye yazıyor. Barash'ın Heidegger düşüncesine ilişkin birçok makalesi var.

(3) Şilili Farias'ın kitabı yayınlanır yayınlanmaz büyük bir tartışma başladı. Kitabı tam anlamıyla "mascarade" (maskaralık) diye niteleyenler oldu: Bk. François Fedier, Heidegger, *anatomie d'un scandale*, Laffont yay. Paris, 1988. Weimar en Exil (Payot Yay.) isimli kitabın yazarı Jean-Michel Palmier'nin yazıları ve en son örnek olarak: Frederic de Towarnicki : "Heidegger: Le centenaire d'un trouble fete", *Le Figaro*, 2 Ekim 1989. Bu konuda haftalık *Politis* dergisinin 14 Nisan 1988 tarihli sayısında "Lire quand meme Heidegger » başlıklı dosyada

Victor Farias ile yapılan söyleşi, Jean-Pierre Cotten'in bir makalesi ile Heidegger et la question du temps isimli çalışması P.U.F.'te yayımlanmak üzere olan Françoise Dastur'un iki yazısı da ihmal edilmemeli.

(4) Ayrıca Magazine Litteraire'in Kasım 1986'daki 235. sayısının Heidegger özel sayısı olduğunu anımsatalım.

(5) Bk. Le Monde, 11 Aralık 1986; Roger-Pol Droit, "Peut-on traduire Heidegger?", Le Monde, 4 Nisan 1987; Robert Maggiori, "La gueguerre Heidegger" ve "le philosophe et les nazis", Liberation, 12 Mart 1987 ; aynı gazetede: Philippe Lacoue-Labarthe, "L'ampleur du desastre." Hemen hemen herkes bu çevirinin onca zahmet ve zamana karşın kullanılmaz ve anlaşılmaz olduğunu vurguluyor. Emmanuel Martineau'nun 1985'te yaptığı ve sadece çok sınırlı sayıdaki fotokopisi dağıtılan "korsan çevirinin" çok daha iyi ve aslına uygun olduğunda herkes veya herkese yakın herkes birleşiyor.

(6) Lyotard : Heidegger et "les Juifs", Galliee, 1988, s. 88.

(7) Cours sur l'Essence de'la liberte humaine, (T. Martineau'nun çevirisi), Gallimard, Paris, aktaran F. de Towarnicki, a.g.y.

(8) Nusret Hızır, Felsefe Yazıları, 2. baskı, Çağdaş Yay. İstanbul, 1981, s. 77. Martin Heidegger konusunda bakınız : s. 73-81.

(9) Martin Heidegger : Nietzsche, iki cilt, Neskes, Pfullingen, 1961. Pierre Klossowski'nin fransızca çevirisi Gallimard yayınevince 1971'de yayımlandı.

(10) Bakınız : Jurgen Habermas : Le discours philosophique de la Modernite, Gallimard, 1988 s.158-159.

(11) Heidegger (1971), 2. cilt, s. 54.

(12) Heidegger (1986), s. 45.

(13) Vincent Descombes, Le Mêmes et l'Autre, Minuit, Paris, 1979, s. 163.

(14) Michel Foucault'nun Ekim 1979'da Standford Üniversitesi'nde verdiği konferanstan, bakınız : H. Dreyfus, Paul Rabinow, Michel Foucault, Gallimard, Paris, 1984, s. 202.

(15) Bk. Volonte de Savoir, Gallimard, 1976 Foucault'nun bu kitabı Hülya Tufan'ın çevirisiyle, Afa yayınlarınca 1986'da Cinselliğin Tarihi adıyla yayınlandı.

(Bu bölüm daha önce değişik bir biçimiyle FELSEFE DERGİSİ'nde yayınlandı : Sayı : 32- 33, 1990/2-3, s. 255-265.)

"1000 YÜZLÜ" MİCHEL FOUCAULT, KURAL DIŞI FİLOZOF

1970'lerde ABD'deki uluslararası bir kollokyumda konuşmacılar "Prof. Dr.", "Filozof" vb. ünvanlarla, Michel Foucault ise sadece « thinker » (düşünür) diye tanıtılmıştı. Foucault sadece bir düşünür müydü? Filozofu "düşünce alanında yaratan ve üreten" diye tanımlıyorsak Foucault filozof değil de nedir?

Ünlü Fransız filozof Gilles Deleuze'e kalırsa, « 20. yüzyıl foucauldien'dir (Foucault'cudur) ». Foucault bu kadirşinaslığın altında kalmayıp "Yüzyılımız deleuziendir." demişti. Her neyse 1989'un eylül ve ekim aylarında yayın dünyasının bir kez daha foucauldien bir döneme girdiği yadsınamaz.

25 Haziran 1984'te ölmesinden sonra Foucault'ya ilişkin birçok kitap yayınlandı. Birçok dergi özel sayı yaptı. Bunlardan sadece ikisini anımsatmak istiyorum. Gilles Deleuze'ün Foucault başlıklı çalışması (Minuit Yayınları, Paris, 1986) ve Critique dergisinin 471-472 numaralı Ağustos-Eylül 1986 tarihli özel sayısı (Paul Veyne, Alain Jaubert, Jurgen Habermas, Pier Aldo Rovatti, Remo Bodei vb. Fransız, Alman, İtalyan ve İngiliz filozofların yazılarıyla).

BİR DOSTTAN ÖZGEÇMİŞ HİKAYESİ

Didier Eribon haftalık Le Nouvel Observateur dergisinde gazeteci. 1987'de Georges Dumezil, 1988'de Claude Levi-Strauss ile gerçekleştirdiği söyleşi kitaplarıyla anımsıyoruz.

1983'te Foucault Eribon'a söyleşi kitabı yapmayı öneriyor. Ama buna vakit bulamıyorlar. Eribon, Foucault'ya « verdiği sözü », O'nun özgeçmişine ilişkin bir yapıt yayınlayarak, tuttu. Kitabın ismi Michel Foucault (Flammarion, Paris, 1989).

Eribon, önsözde, niye biyografik bir çalışma yaptığını açıklıyor ve bu çalışmayı "bir çömez değil bir dostun" gerçekleştirdiğini belirtiyor. Foucault'nun "yasal mirasçısı, çömezi, takipçisi" olduğunu iddia eden bazı çevreler bu çalışmayı kıyısından köşesinden eleştirdiler. Foucault'unun şu veya bu yönünün bilinmemesi gerektiğini ileri sürenler oldu. Foucault'unun dostlarından ve Collège de France'da Profesör Paul Veyne ise bu çalışmayı "tam bir başarı" olarak değerlendirdi (Le Nouvel Observateur, 31 Ağustos-6 Ekim 1989).

Kitapta sadece Foucault'unun özgeçmişini değil, en önemli yapıtları, yaratıldıkları dönemin koşulları içinde, sunuluyor.

Bu yapıtların içeriğine değiniliyor, nasıl karşılandıkları vb. konular aktarılıyor. Böylece herkese Foucault düşüncesini tanıma olanağı veriliyor.

Kitapta birçok anekdot var. Örneğin Foucault'unun ilk isimlerinden Paul'ü kullanmak istememesinin nedeni, Paul-Michel Foucault'unun baş harflerinin PMF biçiminde Pierre Mendes France'ı, anımsatma olasılığı imiş...

« DOĞUŞTAN İSYANCI »

Paul Veyne'e göre, Foucault "doğuştan isyancı". Her zaman « karşı" olmuş. Kime ve neye karşı olduğunu her zaman bilmezsek bile. Dumezil Foucault için "bin yüzlü" demişti. Çünkü Foucault seyir, dostluk ve ihtiras meraklısıydı. Ama sadece bu değil. Eribon, Foucault'nun ne tür bir sessiz çalışkan, yazmaya doymayan, arşiv meraklısı, belge toplayıcısı ve yalnızlığı seven bir kişi olduğunu da gösteriyor.

Michel Foucault 15 Ekim 1926'da Poitiers'de (Paris'in yaklaşık 300 km güneybatısında) zengin bir taşra burjuva ailesinde dünyaya geldi. Babası iyi bir cerrah doktor, annesi iyi terbiye görmüş bir ev kadını. Çocukluğunda hiçbir şeyin eksikliğini hissetmedi. Savaş yılları dahil yoksulluk nedir bilmedi, 1940'larının kış aylarındaki soğuk sınıfları saymazsak. 27 Mayıs 1930'da kendisinden 15 ay büyük kızkardeşinden ayrılmamak için, 4 yaşında, cizvitlerin ilkokulunda öğrenimine başladı. Okumayı orada öğrendi. Pazar ayınlarında, kilise çocuk korosunda görev yaptı. Gelenekler böyle gerektiriyordu.

1940'da başarısız bir ders yılı sonunda bütünlemeye kalmak üzereyken IV. Henri Lisesi'ni terkedip, eylülde, Saint-Stanislas Lisesi'ne kaydını yaptırdı. Son sınıfta Felsefe dersi öğretmeni bir keşişti: Dom Pierrot. Ders kitabını yinelemekten öteye Felsefe'nin f'sini bilmeyen Dom Pierrot, ders sonrasında tartışmak için gelen öğrencileri arasındaki "genç Foucault"yu yıllar sonra bile anımsıyordu.

Haziran 1943'te baccalaureat sınavlarını veren Foucault Felsefe'den 20 üzerinden ancak 10 alabildi. Foucault belki çocukluk ve ilk gençlik yıllarındaki yaşamı sonucu "Din ve

dincilerden" nefret etti. Babasından da nefret eden Foucault annesini çok sevdi. Bunları ben yazmıyorum, Eribon yazıyor.

Liseden sonra, Foucault, Poitiers'nin boğucu havasından kurtulmak, yeni şeyler görmek ve Ecole Normale Superieure'de (Öğretmen Yüksek Okulu, diyelim) okuyabilmek için Paris'e gitmek istiyordu. ENS'e sınavla alınıyordu. Foucault ilk sınavda başarılı olamadı. Bunun üzerine ikinci sınava hazırlanmak için Paris'e gelip, yerleşti ve bir yıl boyunca bir odada, tek başına sınava hazırlandı. Ve sınavı kazandı. Paris'te rue d'Ulm'de öğrenciydi artık. Yıl 1946.

Felsefeyi bu okulda ve iyi bir Hegel'ci olan Jean Hyppolite'den öğrendi. Foucault, Fransa'da bile pek tanınmayan bu iyi filozofa borcunu her zaman dile getirmiştir. Foucault'unun oluşumunda Georges Canguilhem, Georges Dumezil ve Louis Althusser'in rolünü de unutmamalıyız. O da zaten özellikle Dumezil, Canguilhem ve Hyppolite'e her seferinde teşekkürü ihmal etmedi.

Foucault, 1940' ların sonunda, birçok aydın gibi, Fransız Komünist Partisi'ne (FKP) üye oldu. 1953'e dek inanmış bir marksistti. Sonra "inanç sahibi olmak aptallıktır" diyen Nietzsche'yi keşfetti ve dönemin çevre koşullarının da etkisiyle FKP'den uzaklaştı...

Gezmek ve başka ülkeler görmek istedi. Bir anlamda "sürgün" hayatı tattı. İsveç'te, Polonya'da ve Tunus'ta yaşadı. Mutlu oldu. 1950'lerde Uppsala'da La Maison de France'ın müdürlüğünü yaptı.

İşte İsveç'in bu kendi halindeki kentinde Georges Dumezil'i tanıdı. Dost oldular. Dumezil'den arşiv araştırmasının tadını kaptı. Bu arada jaguarı ile yaptıkları bir gezintide az daha bir kaza da ölüyorlardı. Bu yıllardaki dostluk sonrasındır ki Dumezil, Foucault için "Birçok maske taşıyordu ve sık sık maske değiştiriyordu. Bir değil bin Foucault var." dedi.

Foucault, Folie et déraison. Histoire de La folie à l'âge classique isimli doktora tezini 1960'da savundu. Bu çalışması 1961'de Plon yayınevince yayınlandı. Yapıtında 18. yüzyılda ortaya çıkan la raison (Us, akıl, yani l'ordre = düzen) ile la folie (delilik yani le desordre = düzenin bozulması) ayrılığının analizini yapıyor. Foucault düşüncesi doğuyordu.

1960'lı yıllar Foucault'unun Fransız edebiyatıyla ilgilendiği yıllardır. 1966'da Les Mots et les choses'un (Sözcükler ve Şeyler) yayınlanmasıyla tanındı. Ünü arttı.

1968 sonrasında structuralisme tartışmaları içinde ve "aşırı sol" çevrelerdedir. 1970'li yıllarda "angaje filozof" olarak görünür. GIP (Groupe d'Information sur les Prisons) bünyesinde mahkumlar için, başka kümelerde homoseksüeller ve her türlü "azınlık" için mücadelesine tanık oluyoruz.

1970'den itibaren Foucault College de France'da profesördür. İran'da Humeyni devrimine ilk birkaç haftası süresince hayrandır. İran'a seyahatlerinden ve Humeyni'yle Paris'teki görüşmesinden beri "dini rehberden" etkilenmiştir.

"Boat people" için her türlü yardımı yapanların başındadır.

Eribon kitabında bu konulara, S. Signoret ve Yves Montand ile ilişkisine, ABD'deki yaşamına, College de France'da profesör olabilmek için yaptıklarına; öğrencilerinin anlayamadıkları için derslerini terketmesine ilişkin birçok şeyi anlatıyor. Eşcinselliğine ve uyuşturucuya merakına abartmadan değiniyor.

Foucault'uyu anlamak, yapıtlarını keşfetmek, onların analizini yapmak ve hatta eleştirebilmek için kaynakçası sağlam ve belgelere dayalı ve birçok fotoğrafla donatılmış, bu yapıt iyi bir olanak.

FOUCAULT FİLOZOF

SurveillLer et punir, Naissance de la prison, la Volonte de savoir gibi yapıtları birçok dile çevrilen, son yılların en ünlü Fransız düşünürü Foucault'unun erken öldüğü ve eserinin yarım kaldığı biliniyor. Bu nedenle Foucault düşüncesini daha yakından tanımak isteyenlere, Michel Foucault, Philosophe. Rencontre Internationale, Paris, 9, 10, 11 Janvier 1988 isimli yapıtı salık verebilirim (Seuil, Paris, 1989).

9, 10, 11 Ocak 1988'de Paris'te Theatre du Rond - Point'de düzenlenen kollokyuma sunulan otuza yakın tebliği ve tartışmaları içeren bu kitap Foucault meraklılarınca ihmal edilmemeli.

Georges Canguilhem'in kısa ve özlü girişinden sonra Gilles Deleuze, Paul Veyne, Jaques - Alain Miller, Gerard Lebrun ve diğerleri FOucault'unun "1000 teorik yüzünü" açıklamaya çalışıyor.

Seuil yayınevi Foucault'unun College de France'da 1977-1978 ve 1978-1979 ders yıllarındaki seminerlerinin girişini toplam 90 dakikalık iki kasette De la Gouvernamentalite adıyla piyasaya çıkardı. France Loisirs yayınevi Les Mots et les Choses'un, Jean Daniel'in önsözyle, yeni basımını yaptı.

Foucault'unun dağınık metinleri, yazı, söyleşi ve önsözleri birkaç kişiden oluşan bir grup tarafından toplanıp 1994'te dört cilt halinde Dits et ecrits (Söylenenler ve Yazılanlar) adıyla Gallimard yayınevince yayınlandı. Bu çalışma daha sonra iki cilt biçiminde sunuldu.

Eyleme geçmek ve eylem üzerine düşünmek Foucault felsefesinin temellerinden birincisidir. Bir filozofun eyleme geçmesi ise onun

belli bir mesele, bir dava için fiili angajmanından geçiyor. Foucault bu alandaki en son filozoflardan biri olarak ta önem kazanıyor, dikkat çekiyor. Foucault'nun kurduğu ve eylemlerine katıldığı GİP bugün Foucault'nun Yoldaşlarınca, OİP (Hapishaneler Uluslararası Observatuvarı) adı altında sürdürülüyor. Özellikle sıradan suçluların durumu ve hapishanelerdeki koşullar düzenli bir biçimde inceleniyor. Her yıl bir rapor yayımlanıyor. Başka yoldaşları ise AİDE isimli dernek bünyesinde AIDS/SİDA hastalarıyla ilgilenmeyi sürdürüyorlar.

Aydınların angajman (Fransızcası: Engagement. Türkçesi olarak atılım/gönüllü yazılım önerilebilir.) böylece toplumun "kenarında" bırakılmak istenen, dışlanan kesimlere, « ötekilere », "azınlıklara" yöneliyor. Onların yanında yer almak biçiminde somutlaşıyor. Bu tür atılım, katılım, gönüllü yazılımlar herhangi bir "madalya » veya « takdir" getirmez. Kimi "dedikodulara" yol açması ise cabasıdır. İşte Foucault'nun angaje filozof olarak Fransa toplumuna, aydın mücadelesine bıraktığı miras budur. Onun gösterdiği yolda devam edilmesi.

24 Haziran 1984'te ölümünden bu yana otuz yıldan çok zaman geçti. Anısına birçok yeni kitap çıkarıldı. Yapıtları birçok yeni baskı yaptı. Şimdi O'nu daha çok kişi tanıyor.

Doğuştan isyancı, her zaman karşı koyucu, "kendisi olmak istemeyen, "kimliksizlik», « sans visage", "yüzsüz"llük yanlısı, "kendimin çözülmesiyle ancak öbürü olabilirime giden yola koyulabilirim" diyen filozof, her türlü "kimlik arayışının dışlama ile ikiz kardeş olmak zorunda kalmasından" korktu. Din ve dincilerden nefret etti. Felsefesini bu alanda en iyi « silah » olarak kullandı ve bu « silah » hala kullanılabilir nitelikte.

Sadece Felsefeye değil Tarihe, İnsanbilimine, Toplumbilimine de yeni bir bakış getirdi. Arşiv kullanımında "devrim" yaptı demek abartma olmaz.

Arkadaşı filozof Paul Veyne'in Comment on ecrit L'Histoire? Foucault revolutione L'Histoire (Tarih nasıl yazılır? Foucault Tarihi kökünden değiştiriyor) başlıklı kitabı bu konuda bir göstergedir. Bir başka tarihçi, Bayan Arlette Parge, tarih çalışmalarında "Foucault'ya borcun"dan söz ediyor. Borçlu olan sadece O değildir.

Foucault'ya göre felsefi düşünce "bilineni meşrulaştırmak için" değil, "başka türlü nasıl ve nereye kadar düşünülebileceğini bilmek" için araştırmaya yönelik sürekli ve düzenli çaba ve girişimi teşvik etmek amacına yöneliktir.

Foucault'nun felsefesi, kendi deyişiyle, bir "cheminemet », (yol alma) ve bir "pietinement" (yerinde sayma) dır. Bu felsefe duraksamalar, tereddütler, endişeler, çekinceler yüklüdür. Ve "bilmek uygulaması" olarak yaklaşılmayı gerektiriyor.

Foucault'nun yapıtına, eserine, felsefesine, "açıklayıcı yöntemleri" uygulamak zamanı geldi diyenler var: Yani, kendisinin bizzat incelediği şeylere, çalışma konularına uyguladığı généalogie (soykütüğü) ve interpretation (açıklama, yorumlama) yöntemlerini uygulamayı sürdürmek. Yani "gerçek oyunları"na devam etmek.

POST-MODERN / POST-AKILCILIK / AKILCILIK-SONRASI

Akıl, bugün, post-modern filozoflarca sorgulanıyor. Deliliğe ve "deliliğin" tarihine bu denli ilgi göstermeleri bundan. Yukarıda açıkladığım gibi, "akıl" ve "delilik" konularını Michel Foucault doktora tezinde irdeledi. 1960'da savunduğu tezinin başlığı şudur: Folie et deraison. Histoire de la Folie a l'age classique. (Delilik ve Akılsızlık. Klasik çağda Deliliğin Tarihi). Çalışması 1961'de Plon Yayınevinde yayınlandı.

Foucault, Akı/Usu "düzen"le eş tutuyor. Deliliği "düzensizlikle", "düzenin bozulmasıyla" Hani neredeyse "ihtilal"le. Ve tercihini ikinciden yana koyuyor.

O ve diğerleri, aslında, delilik, delilik değildir anlamında şeyler söylüyorlar. Delilik, herkesin anladığı biçimde delilik değildir demek istiyorlar. Yani aklın her dediğinin ve her ileriye sürdüğünün yerinde ve doğru olmadığını, olmayacağını, olamayacağını vurgulamak istiyorlar.

Modernizm "akılcılık" biçiminde tanımlandığı için, post-modernizmi "akıldışılık/akılcılık-sonrası/akıl-sonrası biçiminde tanımlayabiliriz. Din(ler), Akıl yerine K büyük harfle Kitabı koymak ister(ler). Post-modernler ise kendine özgü "deliliği".

Bu arada kimi filozofun kimi çömezi kitap olarak adı geçen filozofun bir yapıtını koydu. Bunun örneğini/örneklerini Türkiye gibi kimi ülkelerde görmek olasıdır. Bu da bu ülkelerin ötedenberi bir türlü silkip atamadığı aydın bozuntusu/aydın taklitçisi takımından kaynaklanıyor.

Öte yandan post-modernliğin ille bir aşama biçiminde yansıtılmak istendiğini de görüyoruz: Modernlikten sonra ille bütün toplumlar/güzel sanatlar post-modern "aşamaları" geçmek zorundalmış havası veriliyor. Böyle bir şey yok. Post-modernlik bir "aşama" değildir.

Günümüzde birçok alanda post-modern nitelemesi verilen sanat eserleri bulunuyor. İlle örnek gerekiyorsa, Cristo'nun Japonya ve ABD'deki "Şemsiyeleri", Paris'te bir "Pont" (Köprü) ve Berlin'de Bundestag'ı "çarşafı" verilebilir. Herbiri bir veya en çok iki hafta süren/yaşayan sanat eserleri olarak.

Sanatta "oeuvre ephemere" (bir anlık geçici yapıt) post-modernidir.

Ama bu arada, öteden beri varolan ve hala yapıldıklarında "yaşamak/kalmak için" üretilen yapıtlar bulunuyor. Elbette hiç kimse ürettiğinin yüzyıllar boyunca süreceğini/kalıcı olacağını garanti edemez. Önemli olan bu değildir: Önemli olan niyettir: Post-modern, bir anlık yaşayacağını bilerek sanat üretendir. Veya sadece üretendir. Göz açıp kapayınca kadar "yaşayan". Bir « anlık ». Buradaki « an » bir hafta on gün de olabilir...

Christo, özellikle yapıtlarının birkaç haftadan daha fazla kalmasını istemez. Ve bu isteğini daha tasarım aşamasında belirtir. İsrarlara karşın da kararını değiştirmez.

İşte, sanatta post-modern ile diğerleri arasındaki fark, "oeuvre ephemere » ile "pour durer" (yaşamak için/sürmek/kalıcı olmak için) arasındaki farktır.

Post-modern teriminin yaratıcılarından Fransız filozof Jean-François Lyotard için post-modern düşüncenin başlangıç tarihi 1943'dür: Bu tarih naziler'in "nihai çözüm/son çözüm" belasını uygulamaya koydukları tarihtir. O'na göre, bu tarihte tüm bir

düşünce yer değiştirmiştir. Aydınlanma adına dünyanın son yıllarda/yüzyıllarda tanıdığı en büyük barbarlığa imza atıldığı için. İnsan akılı yarattığı "savaş makinası" ile insanlığın "mezarını" kazmaktadır. "Savaş makinasının" bütün teknolojik "yenilikleri" madem ki "akıl" işidir. O halde "akıla" meydana okumanın zamanıdır. İnsanın yarattığı teknik "yıkıcıdır". O halde akıl-ötesi düşünceye geçilebilir.

İyi ama akıldan sonra nasıl "düşüneceğiz"? Akıldan sonra düşünmek olası mı? Ve buna benzer sorular artık sorulabilir.

Post-modern düşünce, post-modernizm, post-modernlik, "düzenleyici akla karşı olmak" biçiminde tanımlanabilir artık. Akıl, devlet mekanizması bünyesinde, emrinde "düzenleyici" rolü üstlenirse mutlaka kötü sonuçlara varılacağı kesindir. O halde "akılcı devlete, akla dayalı anlayış ve kurumlara" da karşı olunmalıdır. Karşı olunur.

Aydınlanma "felsefesinin" altını oymak budur işte. Aydınlanma felsefesi "burjuvaların "malı"ydı, eleştirilmesi mutlaka gerekiyordu. Eleştirenler sadece post-modernler de değil elbette. Ama onların da bu konuda söyledikleri işte bunlar. Eleştiriler bunlar ama bütün sonuçların kusur ve hataların "akıl"a yüklenmesi yerinde mi? Yanıtlanması gereken sorulardan biri de bu.

Post-modernlik AYDIN-LANMAK/AKIL-LANMAK ÇAĞINA tepki biçiminde ortaya çıkıyor. İnsanın bütün kötülüklerinin AKIL/US'dan kaynaklandığı iddiasıyla AKIL tümünden "DIŞLANIYOR".

Her durum ve her zamanda akılı ve aklın ortaya çıkardıklarını savunacak değilim. Ancak kimi kötülükler akıldan kaynaklandı diye, aklın her yer, her zaman ve herkeste « suçlu » konumuna konulmasını doğru bulamıyorum, bulmuyorum.

Hemen bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim: Akıl ve solduyu (sağduyu dememek için), bugün eğer uzlaşmacı, işbirlikçi, işbitirici, "yükselen değerlerin" savunucusu nitelikler kazanmışsa, devlet gazeteciliği, yarı muhbir-yarı öğretmenlik/öğretim üyeliği tiplerini yaratmışsa, DELİLİK elbette tercih edilir. Bu anlamda delilik kural dışılıktır çünkü. Evet yukarıda sıraladıklarına "akıllı" deniyorsa eğer, BİZ DELİ OLALIM. Bu bağlamda kuraldışı olmak sağlık için elverişlidir ve içtenlikle tavsiye edilir.

Doğada ve her toplumda HERKESİN SAĞLIKLI/AKILLI olması şart değil. Delisi ve "delisi", hastası ve "hastası"yla toplum yine de SAĞLIKLIDIR. Dahası ille deli olmak da hastalık biçiminde ortaya çıkmaz. "Deli" her zaman "hasta" değildir. Böyle gerekmez. Post-modern filozoflarda "delilik" bir "hastalık" değildir. Bir konum/bir durumdur.

Hemen şunu da belirtmeli: Foucault'lar, François Lyotard'lar, belli konular ve belli durumlar için kimi saptamalar yapıyorlar, yaptılar. Saptamalarının ve tezlerinin evrenselleştirilmesine bizzat kendileri karşıdılar. Evrenselleştirilmemesi gerektiğini de bizzat vurguluyorlar. Vurguladılar.

Post-modern filozoflara göre, Akıla, Akıl-ılan-ma çağına karşın savaşlar, katliamlar ve barbarlıklar sürdü. İnsanın hayvanlıklarının önü alınamadı. Faşizmler ve nazizmler insanın yeniden "hayvanlaşması" değil de nedir? Doğru. Ama, savaşlar, katliamlar, barbarlıklar Akıl-dan çıkmadı. Akıllanma çağı yaşandı, ama herkes bundan payını alamadı ki. Kötülüklerin yeniden ve yeniden sahnelenmesinin ardındaki neden Akıl değil. Yine din(ler)dir. Hurafelerdir. Yobazlıklardır.

Aklın din(ler)le mücadelesi sürüyor. Din(ler), Akıl ve Akıl-ılan-ma çağının meydana getirdiği, ortaya çıkmasında rol oynadığı Milliyetçilik ve Marksizmle de mücadele ediyor. Bu mücadele 19.

yüzyılda başladı. Ve halen sürüyor. Dinlerin kafası kalın, derileri serttir.

Milliyetçilik ve Marksizm arasında da bir mücadele yaşanıyor. Bu mücadelede milliyetçilik ile yurtseverlik arasında bir ayrım yapmak zorunludur. Yurtseverliği "kendinden olanları, yurttaşlarını sevmek" olarak tanımlayabiliriz. Yurtseverlik, yurdunu vatanını sevmektir. Doğru, doğduğumuz, sokaklarını arşınladığımız, meydanlarında, sokak aralarında, tarlalarında futbol oynadığımız yurdu, köy, kasaba, mahalle ve kenti, memleketi, ülkeyi, nehirleri, dağ, bayır ve ovaları kim sevmez? Ancak yurtseverlik "yurdu kurtarmak misyonunu" üstlenecek olanlara, üstlenenlere, üstlendiklerini iddia edenlere korükörüne itaat olarak tanımlanamaz. Çünkü yurtseverlikte ülke/vatan/yurt yöneticilerini eleştirmek te vardır. Bilhassa bu son unsur vardır. Yöneticiler, en üsttekenden en alttakine, eleştiriden mahrum bırakılmamalıdır. Aksi halde otoriter, diktatoryal yönelişler belirir. Çünkü eleştirilmezlerse, O veya ONLAR kendi AKIL ya da "KOLLEKTİF AKILI" diğerlerinininkine yani sizin ve benimkinin yerine koymaya kalkarlar. Bu hep böyle olur/oldu/yine olabilir.

Milliyetçilik ise "diğerinden », « ötekinden" nefret etmek biçiminde ortaya çıkar. Kaçınılmaz olarak. Kendi milliyetini, kendi ulusunu yüceltirken, diğerleriyle araya aşılamayacak duvarlar örür, örüyor. Bu oluşumda nefret vardır. Bu son derece tehlikelidir. Akıl almaz dramlara yol açan da budur işte.

Ama dikkat: Milliyetçilik ile ırkçılık arasındaki farkla, milliyetçilikle yurtseverlik arasındaki sınır iplik kalınlığındadır: Kırılıcıdır. Dikkat ister.

CLAUDE LEVİ-STRAUSS İLE DÜNDEN YARINA

Didier Eribon'un, yaşamını ve yapıtlarını çok iyi tanıdığı Claude Levi-Strauss (CLS) ile saatlerce süren söyleşisi her ikisinin imzasıyla De Pres et De Loin (Yakından ve Uzaktan) adıyla Editions Odile Jacob tarafından ağustos 1988'de yayımlandı. Özgeçmiş konusunda ketum, sır vermekte oldukça cimri CLS bu kez entelektüel gelişim çizgisini, yolculuklarını, dostlarını, hoşuna giden ve gitmeyen şeyleri anlatıyor.

Büyük babasının violonist ve Berlioz ile Offenbach'ın çalışma arkadaşı olduğunu, annesinin haham kızı olup ne olur ne olmaz diye steno-daktilo öğrendiğini, babasının ressam, fakat sergi sayısı azalınca muhteşem bir bricoleur (yap-takçı) ustası olduğunu ve çocuk CLS'nin böyle bir ortam içinde herkesten bir şeyler kapıp her işe bulaştığını öğreniyoruz.

CLS, gençliğinde Marksizme dört elle nasıl sarıldığını, nasıl "Sosyalist Parti'nin filozofu" olmaya özendiğini ve politikadan, günlük politikacılıktan nasıl uzaklaştığını da anlatıyor.

CLS Marksizmin politik biçimlenmesinden uzaklaşmasına karşın, felsefi bağlamda hep Marksist kaldığını birkaç kez vurgulayıp, Marx'tan neler kazandığını açıklıyor. Ama bir yerde "Aslında ben sıradan, basit bir Kantçıyım ve aynı zamanda, belki doğuştan yapısalcıyım" deyip, annesinin anlattığına göre daha çocukken ve okuması yokken beşiğinden "boucher" (kasap) ve "boulangier" (ekmekçi) tabelalarındaki ilk üç harfin "bou" anlamına geldiğini çünkü her ikisinde de aynı şey olduğunu haykırarak söylediğini aktararak, "daha o yaşta değişmezleri arıyordum" esprisini yapıyor. İlahi hoca! Kitap bu tür ince tebessümlerle dolu.

Büyük bir bilim adamı, üslup ve edebi açılardan da büyük bir yazar olan ve her yapıtı en çok satan kitaplar arasına giren CLS, "Josepb Conrad'ın yazdığı kitapları yazmak isterdim" diyebiliyor.

Çok çalışkan ve alabildiğine üretken olan CLS, çok çalışmasını çalışmadığında duyduğu "kaygılı sıkıntıya" bağlıyor. "Çalışmadığımda içim kemiriliyor, içim eziliyor" diyor.

CLS, 1930'lu yılların başında politik kariyerden vazgeçip kendini bilime adıyor. Şubat 1935'te Brezilya'ya yolculuk, 1939'a dek kalacağı bu ülkede birçok inceleme ve çalışma gerçekleştiren CLS, etnolog olmak istiyordu. Etnolojinin her şeyden önce "psikoloji" olduğunu belirten CLS, "Şeyler, sanki katı hale getirilmiş düşüncedir. İnsan zekâsının nasıl çalıştığını anlamak için yeni araçlar elde etmek amacıyla yakındaki veya binlerce kilometre ötedeki şeyleri arıyoruz. Bir tür psikoloji yapıyoruz. Şeyler için söyledığım inançlar, töreler ve kurumlar için de geçerli" diyor.

Sao Paulo Üniversitesi'nde kendisinden bir yıl sonra oraya gelen ve kendisi gibi orada öğretim üyeliği yapan ünlü tarihçi Fernand Braudel ile dostluk kuruyor.

Brezilya, CLS için ilk alan çalışmalarının gerçekleştirildiği ülke. Yerliler, "primitif" uygarlıkların keşfedildiği ülke. Caduveolar, Bororoları ziyaret... İşte vardığı sonuç : « O yıllarda Güney Amerika insanlardan çok doğaydı, alabildiğine doğa. »

1939 başında döndüğü Fransa'nın Haziran 1940'dan itibaren işgali, Vichy hükümetinin Fransız vatandaşı Yahudilere karşı ayrımcı, baskıcı ve ırkçı politika uygulaması üzerine CLS, ABD'ye sığınmak zorunda kalıyor. 1941 ve 1942 yılları için CLS, "O sırada saf yürek bir strüktüralist (yapısalcı) idim. Bilmeden yapısalcılık yapıyordum. Jakobson bana dilbilimin varlığını açıkladı. Ve bu benim için gerçek

bir keşif oldu" diyor. Jakobson ile tanışması, yakınlığı, birlikte yol almaları yeni ufuklar açıyor.

ABD'deki sürgün yıllarında sürrealistlerden André Breton ve Max Ernest ile tanışıyor. Onlar hakkında şunları dile getiriyor : « Sürrealistler ussal olmayan her şeye son derece özenle yaklaşıyor ve bunu estetik anlamda kullanma yolunu arıyorlar. Ben de aynı malzemeyi kullanıyorum, ancak ben onu estetik anlamda kullanmak yerine ussal olmayanı ussal olana indirgemeye çalışıyorum. »

Sartre'ı hiç beğenmediğini, onun felsefesini « sahte » bulduğunu bu söyleşiler sayesinde öğreniyoruz. CLS, Aron, Dumezil, Vernant'ı tercih ettiğini açıklıyor.

Yapısalcılığın kurucusu ve ustası « 1960'lı yılların Fransız felsefesinin bir üyesi olduğu » söylentisini « yakıştırma » olarak niteliyor ve kibarca reddediyor.

CLS garip bir adamdı vesselam. Nitekim ailece görüştükleri Lacan'ın eserlerini de pek okumadığını ve « bir kez sırf dostluk olsun » diye bir atıfta bulunduğunu açıklıyor.

1959'dan 1982'de emekliliğine kadar Fransa'nın en büyük bilim kurumlarından Collège de France'da görev yaptı. Aynı zamanda binbir başka yerde de.

Tristes Tropiques isimli yapıtının 20. yüzyılın hem bilimsel hem edebi açılardan en önemli eserlerinden biri olduğunu herkes kabul ediyor. Bu kitabının başarısı üzerine Gallimard Yayınevi sahibi ve sorumlularının kendisini baştan çıkarmak için epey yol denediklerini ama onlara kanmadığını ve ilk yayınevi Plon'da kalmayı tercih ettiğini anlatıyor. Vefalı adam.

Ustanın öğretim eylemine ilişkin notları için Plon tarafından okuyucuya sunulan Paroles Données isimli yapıtını anımsatmak isterim.

Bir de Magazine Littéraire'in Ekim 1985 tarihli özel sayısını.

Vefatından itibaren ise Fransa'daki bütün gazeteler ve bütün dergiler CLS hakkında « dosya »lar yayınladılar. Özel ekler verdiler. Büyük ihtimalle bu ilgi artarak sürecek.

« İçkiyi kaldıramıyorum, geç yatmayı sevmiyorum » diyen CLS böylece uzun yaşamının sırrını da mı veriyor acaba ? Bilinmez. Ama aklınızda bulunsun.

30 Ekim 2009'da aramızdan ayrılan Claude Levi-Strauss 28 Kasım 1908 doğumluydu. 20. yüzyılı bir ucundan öbürüne birçok kalıcı eser bırakarak geçti. 21. yüzyılın insanoğlunu ne hale getirdiğini görerek üzüldü. Çünkü « Dünyanın eskisi gibi olamayacağını », « Bizden sonra gelenlerin bizim mutluluğumuza sahip olamayacağını » biliyordu. « Düşüncemizin solfejini » çözmek için uğraşan adamdı. O gitti melodilerimizi nasıl çalacağız ? Toplumsal görüntülerin sakladığı sırları, kültürün gizli mekanizmalarını bize kim açıklayacak ?

M. ŞEHMUS GÜZEL

FELSEFE ÜZERİNE

2.baskı

ekitap.ayorum.com